

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ. РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

*ДОПОВІДІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ*

15—16 березня 1995 р.

КИЇВ — 1996

ГОЛОВНЕ АРХІВНЕ УПРАВЛІННЯ
ПРИ КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ
СПІЛКА АРХІВІСТІВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
АРХІВНОЇ СПРАВИ ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М.С.ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
ім. В.І.ВЕРНАДСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
КАФЕДРА АРХІВОЗНАВСТВА
ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ГАЛУЗЕЙ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ім.ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні

*Доповіді та повідомлення
наукової конференції
15-16 березня 1995 р.*

Доповіді та повідомлення друкуються у тому вигляді, в якому вони були подані оргкомітетові конференції. Лише у виняткових випадках внесені деякі зміни здебільшого стилістичного характеру. Тексти друкуються мовою оригіналу українською або російською.

Доповіді та повідомлення розміщено в порядку, передбаченому програмою конференції.

Упорядник Т. П. ПРИСЬ

Редактор І. Д. ЛЕНША

Технічний редактор М. А. ПРИТКИНА

Художній редактор Г. О. СЕРГЕСЬВ

Комп'ютерний набір та верстка Е. П. ЦИБУЛЬСЬКА

Підготовлено на комп'ютерному обладнанні, наданому Інститутові української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН

України Фондом Катедр українознавства (США). Програма українських досліджень, фундатором якої є ФКУ, фінансується за рахунок благодійних пожертв українських громад США і Канади

В рамках Державної програми підготовлено під егідою Державного комітету України з питань науки і технологій

© Автори статей, 1996

© Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1996

ISBN 5-7702-0813-9

В. С. ЛОЗИЦЬКИЙ

(Головархів України)

***Управління архівною справою в Україні:
історія, проблеми, перспективи***

Досягнуті незаперечні успіхи архівного будівництва в Україні є передумовою для його розвитку, піднесення архівної справи на рівень сучасних вимог. Сьогодні, як ніколи, розвиток архівної справи залежить від зважених і науково обґрунтованих управлінських рішень, оскільки доводиться працювати в нових історичних умовах – умовах політичної незалежності України.

За роки самостійного існування нашої держави в архівній справі відбулися певні зміни. Початок їх було закладено відомими серпневими (1991 р.) указами Президії Верховної Ради України про передачу в систему Головархіву архівів колишньої КПУ, а також частини документів КДБ. Незважаючи на цілком очевидний і виправданий у той час політичний характер цих актів, вони відкрили перспективу розв'язання кількох проблем, зокрема, ліквідації відомчої власності на архівні документи державного походження і лібералізації доступу до документів, що зберігаються в держархівах України.

Прийняття згодом Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, інших нормативних актів дали можливість покінчити з деякими принципами адміністративно-командного управління архівною справою, забезпечити державність України повноцінною архівною базою.

Ці акти заклали перші підвалини реформування архівної справи в Україні, піднесення її на більш високий сучасний рівень.

Однією з найголовніших умов розв'язання цих завдань є необхідність вивчення і узагальнення досвіду українських

архівістів, дбайливого ставлення до традицій і надбань наших попередників, які провели величезну роботу щодо становлення і розбудови архівної справи в Україні. Водночас, ми повинні також творчо використовувати принципи, норми і технології, що напрацьовані світовою архівною практикою.

Що стосується використання національного досвіду архівного будівництва і управління архівною справою в Україні, то я б хотів коротко зупинитися на двох періодах їх історії, надзвичайно важливих з точки зору проблеми, яку ми розглядаємо. Хронологічними рамками ці періоди, умовно, звичайно, позначаються 16-18 ст.-перший період та з 1917 по 1929 роки – другий, тобто це ті періоди, коли українська архівістика існувала повністю або майже повністю автономно.

Звичайно, питання архівного будівництва необхідно розглядати у контексті тих соціально-політичної та державно-правової ситуацій, які існували в ті періоди. У ході Визвольної війни почала формуватись українська державність, основними ознаками, як і будь-якої держави, були: наявність території, існування місцевих адміністративно-політичних органів влади, незалежність правових інституцій від іншої держави, національне військо, незалежність фінансової системи. Поряд з цими ознаками в Україні, на відміну від багатьох країн світу, в тому числі і Росії, вже існував державний архів, на чолі якого стояв генеральний писар – один з найвпливовіших урядовців Гетьманщини. Після приєднання наших земель до Росії основи державно-політичного ладу України протягом майже десяти років залишалися непорушними, а адміністративна система проіснувала більше ста років. Не дивлячись на політичні та військові катаклізми, стихійні лиха, що нанесли величезної шкоди документам, вища влада в Гетьманщині вживала належних заходів по відродженню архіву України, збереженню і впорядкуванню його матеріалів. У 1763 р. гетьман Розумовський вводить посаду архіваріуса, на якого покладаються обов'язки зберігання архівів. Це, звичайно, мало надзвичайно велике значення, оскільки архівною справою займалася в державі конкретна посадова особа, яка несла персональну відповідальність за її стан. Однак через рік уряд царської Росії скасував гетьманську посаду і весь автономний лад України,

перекресливши права і вольності українського народу, чим завдав державності і національній культурі великої шкоди.

З цього часу фактично почався занепад архівної справи в Україні. У царській Росії до 1917 року не існувало урядового органу, який би займався питанням архівного будівництва. Обов'язки по зберіганню та упорядкуванню архівів були покладені на установи губернського правління, що призводило до знищення і загибелі багатьох надзвичайно цінних науково-історичних документів.

Суттєво почала змінюватися ситуація з архівною справою в Україні після лютневої революції 1917 р. Другим Універсалом Центральної Ради проголошувалась автономія України і розпочалося формування органів державної виконавчої влади. Для керівництва архівною справою в Україні утворювалася спеціальна установа – Архівно-бібліотечний відділ Головного управління мистецтв та культури, що існувало при Генеральному Секретаріаті (Уряд України), а пізніше при Міністерстві освіти. Цей відділ продовжував функціонувати в урядах гетьмана Скоропадського і Директорії. Його працівники розробили проект реформування архівної справи в Україні, поклавши в основу його централізацію. Зокрема проектом передбачалося заснування у Києві Українського Національного архіву та губернських архівів на місцях. Створювалася Українська археографічна комісія на базі старої Київської комісії по розбору давніх актів. Це завдання також мали виконувати губернські архівні комісії, що за проектом архівної реформи УНР, як місцеві архівні органи, закладалися по всіх губернських містах і бралися на державний бюджет. Отже, пріоритет у створенні чіткої, централізованої архівної системи і фінансування її за рахунок коштів державного бюджету належить українським архівістам. На жаль, цей незаперечний історичний факт в радянській історіографії архівного будівництва замовчувався. До речі, головні ідеї цього проекту були закладені в основу радянського архівного будівництва в Україні.

Я не буду зупинятися на проблемах радянського архівного будівництва в Україні, оскільки це питання досить повно і ґрунтовно висвітлене в нашій історіографії. Зазначу лише, що

до 1930 року, тобто до утворення Центрального архівного управління СРСР, в Україні була чітка система управління архівною справою.

Уперше законодавчим шляхом були визначені структура і профіль центральних і крайових історичних архівів. Діяла чітка управлінська структура: Укрцентрархів – окружні центральні історичні архіви, архівні управління – окружні історичні архіви, як місцеві органи Укрцентрархіву.

Українські архівісти того періоду – Багалій, Барвінський, Рубач, Міяковський, Веретенников та інші провели величезну роботу щодо організації архівного будівництва в Україні, розробки теорії і практики з архівної справи, які й на сьогодні не втратили своєї актуальності.

Розвиток архівної справи в Україні, в тому числі вирішення багатьох питань, пов'язаних з концентрацією архівних документів в державних архівосховищах, їх обліком, експертизою цінності, складанням описів, організацією використання документів, свідчили про значні досягнення в цій справі.

Однак на кінець 20-х років посилюється адміністративно-командна система, створюються наркомати і відомства. Посилення централізації управління всіма сферами життя обмежувало права республік. Починаючи з 1924 року, керівництво архівною службою Рос. Федерації неодноразово ставило питання про створення союзного органу управління архівною справою. Проте завдяки рішучому і категоричному опору українських архівістів, яких підтримали архівісти Білорусії, Грузії, спроби росіян зазнали невдачі. Тоді ініціативу у створенні ЦАУ СРСР перед вищими органами влади взяв на себе наркомат іноземних справ Союзу. Наркому Г.В.Чичеріну з 1920 р. кілька разів доводилось вносити пропозиції про створення ЦАУ СРСР. Однак через протидію України лише у в квітні 1929 р. ЦВК и РНК СРСР змогли підписати постанову про створення ЦАУ СРСР.

Якщо на початку утворення ЦАУ СРСР перед ним ставилось завдання організації зберігання архівних документів загальносоюзного значення, то згодом воно перебрало на себе функції управління архівною справою на всій території Радянського Союзу.

Це, звичайно, нанесло великої шкоди національній архівістиці. У Москві створювалися науково-дослідні інститути, там велася підготовка архівних кадрів, звідти надходили організаційні, наукові, методичні розробки і рекомендації для архівів, обов'язкові для виконання. З місцевих архівів вилучалися найцінніші архівні документи, що осідали в центральних архівах. Але найбільшої шкоди завдано підготовці національних кадрів українських архівістів. Створення історико-архівного інституту, репресії проти відомих українських вчених-архівістів змусила керівництво ЦАУ України припинити у 1935 р. набір до історико-архівної аспірантури при ЦАУ України, що, безумовно, негативно вплинуло на розвиток такої дисципліни, як архівознавство, і це ми особливо гостро відчуваємо сьогодні, коли в Україні фактично відсутні вчені-архівознавці, відсутня школа архівознавства. Захист кандидатських і докторських дисертацій проходить, здебільшого, із джерелознавства.

Підсумовуючи сказане, хочу зазначити, що досвід національних архівістів у різні періоди розбудови української державності має для нас надзвичайно велике значення, оскільки сьогодні перед українськими архівістами гостро стоїть проблема реформування архівної справи в умовах політичної незалежності нашої держави. Творче використання національного досвіду архівного будівництва, світової архівної практики дає можливість сформулювати головну ціль архівної реформи – розробка і впровадження систем організації і управління архівною справою, принципів, норм і технологій архівної роботи, які б давали можливість забезпечити на сучасному рівні запити і потреби суспільства в галузі зберігання і використання ретроспективної інформації.

Не претендуючи на повне і беззастережне викладення напрямків реформування архівної справи в цілому і управлінської структури зокрема, хотів би висловити кілька міркувань з цього приводу.

Однією з особливостей сучасної архівної реформи, закріпленої нормами закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, є те, що державну політику в галузі архівної справи визначає Верховна Рада. Головна

сутність державної політики полягає в тому, що до Національного архівного фонду України віднесений весь документальний комплекс – як державний, так і недержавний, що зберігається на території України, відображає історію духовного і матеріального життя її народу та інших народів, має науково-культурну цінність, а також ті архівні документи, що зберігаються за межами України і відповідно до міжнародних угод підлягають поверненню в Україну. У зв'язку з цим перед Головархівом України як спеціально уповноваженим органом державної виконавчої влади, що здійснює управління архівною справою, несе відповідальність за її стан і подальший розвиток, постає відповідальне завдання – разом з іншими органами державної виконавчої влади забезпечити реалізацію державної політики в галузі архівної справи.

Великий обсяг проблем, які необхідно вирішувати державній архівній службі України, висунули на порядок денний питання реформування управління архівною справою. Питання реформування управління архівами, як правило, виникають тоді, коли система органів управління архівами перестає відповідати досягнутому рівню архівної справи і вимогам часу. Такі часи настали, оскільки за останні роки відбулися кардинальні зміни в архівному будівництві, про що вже говорилося вище. Отже, реформування має зачепити всі архівні установи – від Головного архівного управління до архівного відділу райвиконкому.

На мій погляд, в Україні має залишитися центральний державний орган управління архівною справою. Необхідність продовження його існування підтверджується всім досвідом нашого архівного будівництва. Адже завдяки централізації архівної справи організовано систему державних архівів на всіх адміністративно-територіальних рівнях, уніфіковано методи реставрації та забезпечення схоронності, описання архівних документів і довідкових засобів до них. Отже, роль центрального органу управління в координації роботи архівних установ, уніфікації архівних процесів надзвичайно велика. А в умовах розбудови архівної справи ця роль значно зростає. Інша річ, що в апараті управління мають відбутися певні структурні зміни. В першу чергу відділи Головархіву повинні передати до

створеного Державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, центральних архівів функції розробок науково-організаційних та науково-методичних рекомендацій і пропозицій. Головархів, згідно з чинним законодавством та положенням про нього, має зосередити свою увагу на контролі і нормативно-методичному веденні діловодства і архівної справи. У зв'язку з цим необхідні певні перегрупування сил, утворення нових підрозділів, зокрема, юридичного, міжнародних зв'язків та комп'ютерних систем. На сьогодні це проблема, яка вимагає невідкладного, термінового рішення.

На мій погляд, назріла необхідність проведення реформування центральних державних архівів. Як відомо, на сьогодні існує проблема класифікації документів. Архівісти знають, що в "Основных правилах работы государственных архивов СССР", виданих ще Головархівом СРСР, чітко записано, що класифікація документів здійснюється за приналежністю їх до відповідних суспільно-політичних формацій. Документи епохи феодалізму і капіталізму мають зберігатися окремо від епохи соціалізму. У зв'язку з цим у Києві було створено два центральних архіви – один з них зберігає документи до 1917 р., другий – після і до наших днів. І був ще третій – партійний. Зараз однак, ніхто не може сказати, яке суспільство будувалося після 1917 р. і яке суспільство будується сьогодні. Тому глибоко переконаний, що архіви мають бути поза політикою. Їх завдання – зберігання документів історії українського народу, його держави. Отже, в Україні має бути Державний архів України. Базою, основою для його створення повинні стати ЦДІАК, ЦДАВО та ЦДАГО, оскільки це архіви, що зберігають профільні документи з історії держави. До ДАУ, як його структурні підрозділи, мають ввійти ЦЛМРД та ДЕКС і централізована бухгалтерія. Це дасть змогу сконцентрувати кваліфіковані кадри в одному архіві, краще організувати фінансове і матеріально-технічне забезпечення, що дасть можливість поліпшити умови зберігання документів. Об'єднання вказаних архівних установ є раціональним не тільки з точки зору концентрації джерел з багатовікової історії України в одному архіві, а й територіального

розміщення, бо всі вони, крім ЦДАГО, розташовані під одним дахом.

Що стосується інших спеціалізованих ЦДА, зокрема, кінофотофонодокументів, науково-технічної документації, літератури і мистецтва, то ці архіви в принципі можуть існувати самостійно, оскільки вони виконують здебільшого специфічні, тільки їм властиві функції.

Якщо реформування верхньої частини архівної піраміди не викликає великих проблем, оскільки Головархів у змозі більшість із них розв'язати і вирішити самостійно, то що стосується середньої частини – обласної – тут питання дещо складніше, бо воно пов'язане з відродженням архівної управлінської структури. На жаль, оптимістичні прогнози, що з ліквідацією архівних відділів, так би мовити, зайвої бюрократичної надбудови, поліпшиться стан архівної роботи, не виправдалися. Реалії сьогодення показують, що в умовах правового вакууму, розвалу старої системи постачання, розпочатого процесу приватизації і роздержавлення, вирішення таких важких проблем, як матеріально-технічне постачання і будівництво архівів, видавнича діяльність, забезпечення схоронності документів, тільки загострилися. Крім того, архівісти облдержархіву, завантажені власними проблемами, не в змозі у повному обсязі допомагати і контролювати роботу райміськархівів. Головархів у свою чергу через відсутність коштів, а головне – відповідної кількості працівників не в змозі також контролювати роботу всіх архівів, що призводить до небажаних результатів, особливо зі схоронності та комплектування НАФ.

Отже, розбудова архівної справи в умовах незалежності України, створення чіткої вертикалі державної виконавчої влади – відновлення обласних органів управління архівною справою, з відповідним розмежуванням їх функцій і державних архівів області, є надзвичайно гострим велінням часу.

Що стосується мережі райміськархівів, то нам треба серйозно попрацювати, щоб у відповідності до ст. 11 Закону України "Про НАФ і архівні установи" перевести ці архіви з тимчасового зберігання на постійне. Це дасть можливість відповідальніше ставитись до схоронності документів, їх

використання на районному і міському рівнях, збільшити штатну кількість працівників.

На закінчення ще раз хочу підкреслити, що сказане вище не претендує на вичерпаність цієї теми. Це ті пропозиції, які, на мою думку, дадуть змогу працювати у напрямку обговорення проблеми щодо створення чіткої державної архівної системи, удосконалення і поліпшення її управління.

Я. С. КАЛАКУРА

(Київський університет ім. Тараса Шевченка)

***Сучасні підходи до підготовки архівознавців
у Київському університеті ім. Тараса Шевченка***

Архівна справа – це не лише галузь науки і культури, але й один з пріоритетних напрямів державного будівництва. Звідси випливає актуальність підготовки національних кадрів архівознавців як важливої умови зміцнення Української держави, її входження в світове співтовариство. Надання Київському університету ім. Тараса Шевченка статусу Національного, його усамостійнення і розширення прав відкриває сприятливі умови для поліпшення всього комплексу навчально-виховної та науково-практичної роботи по підготовці таких фахівців з архівної справи, які б за своїм теоретичним рівнем, практичним професіоналізмом і загальною культурою сповна відповідали світовим стандартам, відзначалися високим ступенем національно-державницької самосвідомості та громадянського патріотизму.

Центральною ланкою всієї роботи по формуванню майбутніх архівістів разом з іншими кафедрами історичного факультету та університету виступає кафедра джерелознавства та архівознавства. Вона є спадкоємицею наукових традицій київської історичної школи документалістів, археографічної комісії, на неї покладені функції базової кафедри у нашій державі, тобто ті, що свого часу виконував Московський історико-архівний інститут. За півстолітню історію колектив кафедри підготував понад 800 архівознавців, близько 60 докторів та кандидатів наук. Нині, крім завідуючого, в складі кафедри ще 3 професори: М.Я.Варшавчик, Б.І.Корольов, М.Г.Щербак; 4 доценти: А.М.Іваненко, В.О.Котигоренко, С.Ф.Павленко, Ю.М.Сорока; асистенти, кандидати наук: А.М.Зубко, М.Г.Палієнко,

докторант І.Н.Войцехівська. Такий науково-педагогічний потенціал кафедри, яка трансформувалася в кафедру спеціальних галузей історичної науки, дозволяє забезпечити підготовку висококваліфікованих архівознавців.

Кафедра забезпечує читання шести нормативних курсів: джерелознавства, архівознавства, археографії, історіографії, документознавства, історіософії, більше 20 спеціальних курсів, викладання цілого циклу спеціальних історичних дисциплін. Нещодавно підписано нову редакцію угоди про співробітництво з Головним архівним управлінням при КМ України на період до 2005 р., яка передбачає обмін науковою і методичною інформацією, спільні зусилля в організації навчальних архівних та археографічних практик студентів, в обладнанні навчально-методичного кабінету тощо. До навчального процесу залучаються практичні працівники державних архівів, провідні вчені з інститутів історії України, української археографії, сходознавства НАН України та ін.

Розроблена нова навчально-освітня програма із спеціальності "архівознавство", опрацьовано нові навчальні плани для підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів архівної справи, які мають поглиблену гуманістичну спрямованість, повніше зорієнтовані як на вивчення всього комплексу історичних дисциплін, так і на опанування сучасних філософських, економічних, політологічних, культурологічних теорій, правових та екологічних знань. Не послаблюючи уваги до теоретичної підготовки архівознавців, кафедра зробила помітний поворот до посилення їх практичної та методичної кваліфікації, освоєння сучасних підходів до формування Національного архівного фонду, обігу документів, автоматизованих систем пошуку інформації. Значно зросла питома вага архівної та археографічної практики, яка починатиметься з першого курсу і включатиме роботу з комп'ютером, оволодіння сучасними інформаційно-комунікаційними системами. Враховуючи прогалини в регіональних джерелах і документах, особливо тих, що стосуються історії українського руху опору, кафедра планує так звані польові археографічні експедиції студентів у різних областях України для пошуку документів, листів, спогадів та інших джерел.

Як пріоритетне завдання кафедра визначила підготовку національних посібників і підручників з архівознавства, історії архівної справи в Україні, археографії, джерелознавства, історіографії, спеціальних історичних дисциплін. До їх написання залучаються вчені наукових установ, вузів України, новоствореного Інституту архівної справи та документознавства, працівники архівів.

Докорінно переглянута тематика курсових та дипломних робіт, яка максимально враховує потреби українського архівознавства, джерелознавства та археографії. На відділенні стає нормою, що до захисту допускаються лише ті дипломні роботи, які виконані з використанням архівних джерел. Без опори на архівні джерела і використання сучасних методів досліджень не може бути виконана і магістерська робота з архівознавства.

По-новому спланована виховна робота зі студентами архівознавчого відділення. Очищена від догматичних схем та формалізму, ця ділянка дедалі більше індивідуалізується і спрямовується на прищеплення моральних якостей, духовності, формування державницького мислення, національної самосвідомості українського патріотизму.

Таким чином, університет ім. Тараса Шевченка розглядає підготовку національних кадрів архівознавців як важливе державне замовлення, прагне підняти цю роботу на рівень **світового досвіду при опорі на власні традиції, започатковані видатними українськими вченими М.Максимовичем, М.Костомаровим, В.Антоновичем, М.Грушевським, М.Драгомановим та ін., чії імена складають золотий фонд університету.**

Л. М. ГОРДІЄНКО, Н. І. ГОНЧАРОВА

(Київський державний інститут культури)

***Проблеми розвитку і використання
інформаційного потенціалу в процесі
підготовки спеціалістів-архівознавців***

Всебічне вивчення та розвиток інформаційного потенціалу, як у галузі архівної справи в цілому, так і в процесі підготовки спеціалістів-архівознавців на сучасному етапі, відображає якісну природу соціально-економічних перетворень, а також кількісні співвідношення різноманітних видів інформаційних потоків, що утворюються. За даними досліджень, проведених у системі Національної Академії наук України, динаміка росту обсягів лише друкованих джерел (без урахування обсягів управлінської інформації) характеризується двократним зростанням протягом кожних 10-15 років, у той час, як організація збору, обробки, забезпечення схоронності та використання інформації не відповідає постійнозростаючим обсягам інформаційних потоків та можливостям доступу до них. У цьому зв'язку необхідна реалізація системного підходу до дослідження, визначення та введення в обіг поняття "інформаційний потенціал" -- на противагу поняттю "інформація", яке, будучи знеособленим, не відображає суттєву основу процесів, що відбуваються в ході організації та русі інформаційних потоків, котрий передбачає проведення всебічного, комплексного аналізу базових принципів формування та використання інформаційного потенціалу, до яких, зокрема, можуть бути віднесені:

- принцип цільової орієнтації, який полягає в тому, що формування та організація інформаційних потоків повинні відзначатися адекватністю їх наповнення рівню завдань, які вирішуються;

- принцип ієрархічності передбачає течію інформаційних

потоків на конкретного споживача відповідного рівня, виходячи з умов доцільності, необхідності та достатності;

- принцип функціональності покликаний забезпечувати тематико-функціональну спрямованість формування інформаційних потоків (баз даних) згідно з реалізацією різноманітних завдань конкретними користувачами;

- принцип взаємодії передбачає необхідність універсальної організації інформаційних потоків з метою об'єднання в єдину інформаційну мережу як на мікрорівні (галузевому), так і на макрорівні (державному, міжнародному);

- принцип обмеження (не слід ототожнювати з обмеженням доступу до інформації) полягає в раціональній організації інформаційних потоків, що не допускає дублювання, надмірності, невірності, ентропії і т.п.;

- принцип замкнутості передбачає необхідність забезпечення циклічного характеру руху інформаційних потоків з урахуванням організації ефективних зворотніх зв'язків між джерелами інформації та її користувачами за умови безперервного поповнення і часткових змін (взяємо-поповнення) інформаційної бази.

Використання означених вище принципів як на державному, так і на галузевому рівнях покликане сприяти взаємозв'язку та подальшому розвитку чотирьох основних складових інформаційного потенціалу, тобто: кадрової, організаційної, матеріально-технічної, технологічної. Слід підкреслити, що тільки комплексне урахування їх специфіки і особливостей може забезпечити подальше удосконалення і ефективне використання як інформаційного потенціалу в цілому, так і його окремих складових. У цьому зв'язку, в напрямку розвитку кадрової складової, велике значення приділяється базовій підготовці спеціалістів-архівознавців у Київському державному інституті культури на стаціонарній та заочній формах навчання.

З метою подальшого і всебічного розвитку архівознавства в наступному навчальному році розпочинається підготовка спеціалістів, які не мають вищої освіти, а також фахівців з іншою гуманітарною освітою, що працюють в галузі архівної справи, на основі екстернативної форми навчання. Крім того,

намічається створити факультет підвищення кваліфікації і безперервного навчання спеціалістів не тільки держархівів, але й працівників відомих архівів міністерств, державних установ та інших громадських та приватних організацій України.

Удосконалення роботи з підготовки кадрів з архівної справи, на нашу думку, повинно передбачати також необхідність виконання комплексу організаційно-економічних та методичних заходів, які в загальному вигляді знайшли своє відображення в законі України "Про Національний архівний фонд і архівні установи". В даному випадку це стосується організації діяльності існуючих структур державної архівної служби, їх функцій та напрямків роботи. Однак, закон, власне кажучи, визначає лише загальну спрямованість розвитку архівної справи, в той час, як втілення в життя його основних положень передбачає необхідність розробки комплексу підзаконних інструктивних та нормативно-методичних актів і документів. Формування сучасної системи підготовки спеціалістів-архівознавців, організаційна завершеність, розробка правових, нормативно-методичних і інструктивних документів, обов'язкових до виконання в Україні, та всебічна державна підтримка сприятимуть удосконаленню матеріально-технічної та технологічної складових інформаційного потенціалу в галузі архівної справи.

Наявність сучасних технічних засобів збору, обробки, схоронності та використання інформації, які містять великі обсяги пам'яті та найсучасніші друкарсько-передавальні прилади, поряд з формуванням адекватних структур баз даних і окремих інформаційних потоків, створюють реальні передумови розробки та впровадження в галузі архівної справи глобальної інформаційної мережі на державному рівні з її послідовною декомпозицією у вигляді локальних інформаційних мереж на інших рівнях ієрархії управління.

Отже, виходячи з висловленого, можна стверджувати, що розвиток інформаційного потенціалу і його складових у галузі архівної справи на основі удосконалення системи підготовки спеціалістів-архівознавців, сприятиме підвищенню рівня організаційного, правового і нормативно-методичного забезпечення, функціонування інформаційної системи,

впровадження сучасних технічних засобів та прогресивних технологій, суттєвому підвищенню ефективності збору, обробки, схоронності та використання інформації, полегшенню доступу зовнішнім користувачам і створенню умов інтеграції інформаційної мережі України в міжнародну архівну систему.

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
(Інститут історії України НАН України)

***Про перспективи науково-публікаторської
діяльності архівів України***

В умовах економічної кризи необхідно переглянути загальну концепцію науково-публікаторської діяльності. Публікаторську роботу слід будувати, виходячи з мінімізації втрат по кожному збірнику, а також з орієнтації на широкого читача. Якщо є можливість, треба залучати валютні кошти шляхом укладення угод на реалізацію частини тиражу або на спільне видання.

Досі вся науково-публікаторська робота спиралася на державну підтримку. Остання за часом державна програма публікації джерел була затверджена в 1990 р. Вона входила складовою частиною в республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення пропаганди історії України. Джерелознавча підпрограма налічувала в ній 86 позицій, серед яких такі фундаментальні видання, як Український дипломатарій XVI-XVIII ст. в 10-ти тт., Архів Коша Війська Запорозького в 30-ти тт. Більшість позицій цієї підпрограми не реалізована. Однак виконано немало. Зокрема, видавництво “Наукова думка” двічі друкувало збірник документів “Колективізація і голод на Україні (1929-1933 рр.)”. Двома виданнями вийшла також “Історія русів” (репринтом і в перекладі на українську мову).

За сучасної кризи не варто розраховувати на державні дотації, з яких виходили попердньо накреслені плани. Чи можна забезпечити науково-публікаторську діяльність на інших, ринкових засадах?

Очевидно можна. В суспільстві зберігається інтерес до публікації джерел. Цей інтерес втратив ейфорійний характер, властивий добі утвердження незалежності, але не зник.

Тому треба готувати документальні публікації невеликого обсягу і на теми, здатні викликати інтерес у широкого читача. Як приклад, можна назвати збірник “Голод 1921-1923 рр. в Україні”. Такий же збірник готується по голоду 1946-1947 рр. Інститутом історії України НАН України і двома архівами (ЦДАГО і ЦДАВО України).

Переходу науково-публікаторської роботи на комерційні засади заважає уповільнене пристосування книгопоширення до умов ринку.

У видавництві труднощі навіть з оборотними коштами, тим більше – з коштами, які треба вкласти у зберігання книг для їх продажу через кілька років, залежно від попиту. Наукове видання – це не бестселер, воно має попит, розтягнутий у часі. Треба сподіватися, що рано чи пізно, але в нашій країні виникне система друкування і реалізації наукової літератури, пристосована до умов ринку.

Наші видавництва практично не пов’язані з покупцями в інших країнах. Не мають вони такої розвинутої мережі книгопоширення і всередині держави. Зникла навіть така форма послуги, як “книга – поштою”. Неспроможність виробника поширити свою продукцію виглядає як відсутність попиту на книгу. А це невірно, попит є. Тому треба тепер скористатися тим, що архіви переповнені громадянами з інших країн, які скуповують копії цінних документів. Серед них є серйозні вчені. Потрібно домовлятися з ними про спільні публікації джерел. Вони можуть фінансувати випуск документального збірника за частину тиражу.

В умовах кризи треба виявляти й самодіяльність. Інститут історії України з 1994 р. припинив внаслідок відсутності коштів друкування наукової продукції у “Науковій думці”. Наукові праці друкуються безпосередньо в інституті тиражем у 200-300 примірників. Кількість назв вже визначається десятками на рік, обсяг одиничного видання – до 15 др. арк. Ці видання надійно фіксують результати науково-дослідної роботи інституту, тому що через ЦНБ ім. В.І.Вернадського розсилаються (в кількості 120 примірників) до найбільших бібліотек світу і України, до українознавчих центрів десятків країн.

У 1994 р. ми видали таким способом документальний збірник "Німці в Україні". У цьому році підготовлені до публікації збірники архівних матеріалів про вплив Чорнобильської катастрофи на здоров'я людини, мирні переговори Української держави з Російською Федерацією у 1918 р., українсько-польські взаємини у 1919-1921 рр. становище греків в Україні.

Отже, навіть у тяжких умовах кризи є можливості, які треба використовувати. Поки в архівній системі, установах НАНУ, університетах та інших навчальних закладах працюватимуть ентузіасти, науково-дослідна робота в галузі джерелознавства і публікація результатів триватиме.

Г. В. ПОРТНОВ
(Головархів України)

Деякі питання формування Національного архівного фонду на сучасному етапі

Прийняття Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” поставило перед архівними установами країни ряд нових важливих завдань як організаційного, так і наукового характеру.

До організаційних завдань слід віднести, по-перше, реалізацію поняття державної реєстрації документів НАФ, яка проводиться з метою забезпечення державного контролю за схоронністю таких документів, що знаходяться у юридичних чи фізичних осіб, у державній або інших формах власності. Інакше кажучи, перед архівними установами постає завдання виявлення та всебічної оцінки документів, багатьох нових, порівняно з існуючими, джерел комплектування Національного архівного фонду.

Для здійснення цієї роботи у стислі строки та з відповідною якістю, на думку відділу, не можна покладати її на існуючі підрозділи відомих архівів та формування НАФ державних архівів, а створити у складі цих архівів, а також у складі Головархіву нові підрозділи, які б спеціалізувалися на виявленні потенційних держателів документів НАФ, оформленні відповідних свідоцтв, стежили за змінами власності на подібні документи.

Все це потребує збільшення штатної чисельності державних архівних установ, а у разі неможливості – її перерозподілу.

По-друге, відповідно до Положення про принципи і критерії визначення цінності документів, яке затверджується Кабінетом Міністрів України, змінюється порядок створення експертних та експертно-перевірних комісій різних рівнів,

забороняється будь-яке вилучення зі складу НАФ документів, створених до 1946 року. Право прийняття рішення про знищення документів НАФ надається тільки Центральній експертно-перевірній комісії Головархіву, на ЕПК покладається ряд нових функцій, яких вони до цього часу не мали, зокрема, затвердження анованих переліків документів, які віднесені до унікальних пам'яток, прийняття рішень про віднесення документів, що надійшли з-за кордону, до складу НАФ.

Все це потребує докорінної переробки чинних тепер типових положень про різні види експертних та експертно-перевірних комісій, розробки нових положень про експертні служби самоврядних наукових установ, державних музеїв і бібліотек, центральних та галузевих державних архівів, погодження цих нормативних актів з Міністерством юстиції України, перегляду персонального складу експертних комісій.

По-третє, поширення закону України "Про Національний архівний фонд і архівні установи" на недержавних власників документів НАФ (об'єднання громадян, підприємства недержавної власності, фізичні особи), потребує від державних архівних установ розробки нових підходів як до організаційно-методичних форм роботи з цими потенційними джерелами комплектування, так і до взаємовідносин про вирішення питань передачі їх документів на державне зберігання та використання цих історичних джерел.

Не вдаючись у подробиці, що потребує окремого розгляду, слід відмітити, що одним з основних шляхів вирішення вказаних проблем на сучасному етапі є налагодження взаємокорисних відносин на договірних засадах з недержавними структурами, у тому числі у рамках цих договорів – надання їм допомоги у створенні архівів за відповідну плату. Це, очевидно, потребує доповнення чинних прейскурантів на послуги державних архівних установ рядом нових позицій.

По-четверте, у зв'язку з організацією відповідно до Закону про Національний архівний фонд галузевих державних архівів потребує вдосконалення система розподілу документів НАФ між державними архівними установами.

Слід підкреслити, що галузеві державні архіви знаходяться на стадії формування у таких організаціях, які утворюють або концентрують спеціальні види документів – картографічні, геологічні, метеорологічні тощо.

На думку відділу, такі архіви доцільно створювати також у так званих “силових” міністерствах і відомствах (МВС, Міноборони, Держкомкредиту). Це пояснюється, насамперед, єдиними правилами створення, виконання, відбору документів для подальшого зберігання, які існують у всіх організаціях вказаних органів державної виконавчої влади, а також централізованою системою збирання архівних документів всіх фондоутворювачів, що існують у кожній з названих галузей, у архівних підрозділах їх центральних апаратів.

Серед завдань наукового характеру, які у першу чергу необхідно вирішувати в умовах нового архівного законодавства, головним є поглиблення теорії та методики проведення експертизи цінності різних видів документів з метою створення у складі НАФ мінімальних за обсягом, але максимально інформативних фондів кожного фондоутворювача.

У зв'язку з цим необхідно переглянути ті рекомендації з оптимізації складу документів державних архівів, які були розроблені у другій половині 80-х років, більш чітко сформулювати поняття “базового фонду” у зв'язку із децентралізацією управління народногосподарським та соціально-культурним комплексами.

Потрібно також розпочати вивчення машиноорієнтованих документів, які створюються засобами електронно-обчислювальної техніки та все більше витісняють традиційні паперові документи, з метою обґрунтування методики їх відбору до складу НАФ.

Перспективним уявляються більш глибока розробка методики створення так званої “усної історії” для поповнення НАФ нетрадиційними документами, пов'язаними з особистими долями рядових громадян.

Певні зрушення на цій ділянці вже є, але таку роботу потрібно проводити систематично, планово, особливого значення вона набуває напередодні 50-річчя Великої Перемоги для збереження пам'яті ветеранів війни.

Іншою важливою науковою проблемою є розроблення та видання переліків документів з зазначенням термінів їх зберігання. Зараз видається доробка Типового переліку, який планується видати до кінця цього року. На черзі підготовка галузевих переліків документів, що також позитивно вплине на процеси оптимізації складу Національного архівного фонду.

А. В. КЕНТІЙ
(Головархів України)

***Обліково-довідковий апарат держархівів:
його стан, перспективи розвитку і вдосконалення***

Досвід роботи архівістів переконливо свідчить, що облік є необхідною умовою правильної організації зберігання документів Національного архівного фонду (НАФ), запорукою їх надійної схоронності.

Водночас облікові довідники становлять цінне джерело інформації про кількісний і якісний склад документів як окремого державного архіву, так і всього Національного архівного фонду. Без них важко собі уявити широке і активне використання архівних джерел.

Сучасна система облікової документації державних архівів України пройшла тривалий час розвитку і становлення і остаточного сформування в середині 60-х років. Принциповою основою системи обліку НАФ є єдність обліку і зберігання його документів.

Взаємозв'язок усіх ланок обліково-довідкового апарату закріплюються принципом централізації системи обліку документів НАФ, який забезпечує єдині вимоги до всіх облікових даних, єдину методику організації і ведення обліку, єдині форми облікових документів.

У зв'язку з тим, що склад і обсяг будь-якого комплексу архівних документів не є стабільним, система обліку має бути динамічною і гнучкою, здатною оперативно відбити всі зміни як у обсязі, так і в складі документів НАФ, що відбуваються в процесі комплектування фондів, проведення експертизи наукової і практичної цінності, описання справ.

Ця важлива вимога досягається за рахунок ведення обліку НАФ як по основних, так і по допоміжних облікових документах. Вони взаємно опосередковані і доповнюють одне

одного. Основних облікових документів, ведення яких є обов'язковим, нараховується 17. Щодо допоміжних облікових документів, то необхідність їх ведення визначається керівництвом кожного державного архіву.

Уже вище підкреслювалось, що особливістю системи державного обліку НАФ є централізація. Вона проявляється як у зосередженні основних видів облікові документації у спеціальному підрозділі державного архіву і наявності схеми ведення обліку, так і у функціонуванні Центрального фондового каталогу Головархіву України, де постійно концентруються дані про обсяги і склад документів НАФ на рівні архівних фондів, об'єднаних архівних фондів та архівних колекцій усіх державних архівів України (197.495) (337.603 описів).

Поряд з обліком основного складу Національного архівного фонду у держархівах здійснюється облік особливо цінних документів (ОЦ), облік копій страхового фонду мікрофільмів, облік документів, які мають у зовнішньому оформленні або в додатках до них матеріальні цінності.

На порядку даному стоїть питання організації обліку унікальних документальних пам'ток НАФ, як це передбачено Законом України "Про Національний архівний фонд і архівні установи".

Свої особливості має ведення обліку кінофотофонодокументів і науково-технічної документації.

У зв'язку з передачею бувших партархівів Компаргії України у підпорядкування Головархіву України перед державними архівами постало складне завдання: інтегрувати ці архіви в систему державних архівних установ, перевести їх облікову документацію на єдині форми державного обліку документів НАФ.

Щоб уявити обсяги цієї роботи, слід назвати деякі цифри. За станом на 1 січня 1991 р. у партархівах нараховувалось 65.297 фондів (це майже 11 млн. справ), 134.384 описів, інший обліковий апарат. При цьому держархівам було потрібно не тільки провести перевірку наявності документів бувших партархівів, але й скласти понад 65 тис. листів фондів, таку ж кількість карток фондів для ЦФК Головархіву; завести понад

45 тис. нових справ фондів на фонди первинних парторганізацій, які у партархівах не велись.

Архівістам довелося подолати чимало труднощів, пов'язаних з описанням персональних справ, які видавалися колишнім партійним органам і відсутність яких не було оформлена належним чином.

На сьогодні повністю завершили переведення облікової документації бувших партархівів на єдині форми державного обліку документів НАФ Центральний державний архів громадських об'єднань і державний архів Одеської області. Інші архіви мають впоратись з цією роботою впродовж 1995-1996 рр.

Деякі держархіви, зокрема, Львівської і Полтавської областей, стали на шлях створення об'єднаних архівних фондів на базі фондів первинних парторганізацій, що позитивно позначиться на вдосконаленні облікової документації.

З огляду на вищевикладене виникає закономірне питання: у якій мірі основні принципи, види і форми обліку документів відповідають завданням забезпечення збереження Національного архівного фонду, його всебічного використання, якими повинні бути шляхи вдосконалення і розвитку обліку на сучасному етапі розбудови архівної справи?

Звичайно, виходячи з відомого консерватизму архівної галузі й обережного ставлення архівістів до вже напрацьованого, ми разом з тим не можемо не усвідомлювати потребу нових підходів до оцінки стану обліково-довідкового апарату до документів НАФ. У цьому контексті мова, на нашу думку, повинна вестися як про посилення уваги до поточної роботи з усіма видами облікових документів, так і про необхідність оптимізації їх складу, вдосконалення методики ведення, впровадження у облік НАФ технічних засобів.

При цьому слід враховувати, що весь комплекс облікових довідників НАФ неможливо поділити на такі, що потребують меншої або більшої уваги щодо їх ведення. Кожна форма обліку документів НАФ є винятковою у своєму значенні і потребує до себе відповідального ставлення з боку архівістів.

Переважна більшість фахівців погодиться з тим, що стан

обліку і якість його ведення багато в чому залежить від кількості форм і видів обліково-довідкового апарату. А тому актуальною є потреба оптимізації його складу, але, звичайно, у такому напрямку, який би виключав негативний вплив на основну функцію обліку – контроль за станом і рухом документів НАФ.

Дозвольте викласти деякі міркування з цього приводу. У зв'язку з Законом України "Про Національний архівний фонд і архівні установи" у держархівах розпочинається відповідальна робота щодо виявлення унікальних документальних пам'яток і включення їх до Державного реєстру Національного культурного надбання.

З цієї причини виникає потреба ввести до складу основних облікових документів повну форму – "Державний реєстр національного культурного надбання унікальних пам'яток державного архіву".

Водночас з огляду на необхідність посилення уваги до питань забезпечення схоронності НАФ, на нашу думку, доцільно книгу обліку документів, що передаються в інші архіви, та книгу обліку фондів і справ, що виділяються до знищення, об'єднати і перевести з допоміжних до основних облікових документів під назвою: "Книга обліку вибуття документів".

Поряд з цим пропонується відмовитись від ведення як основного облікового документа "списку фондів, у яких є особливо цінні документи". Облік таких фондів доцільно вести на загальному списку фондів, представляючи у графі 6 "Примітки" індекс "ОЦ", а також по "реєстру описів особливо цінних справ".

Поряд з зазначеним, на нашу думку, слід перевести з основних до допоміжних облікових документів паспорт архівосховища, або ж взагалі відмовитись від ведення цього документа. Для обліку фондів і одиниць зберігання у межах сховищ можна було б використати картки пофондового топографічного показника.

Однією з обставин, що ускладнюють ведення обліку, насамперед у державних архівах областей, м. Києва і Севастополя, є те, що облікові документи, а саме списки

фондів, ведуться окремо на фонди так званого дорадянського (або доревлюційного і радянського (або революційного) періодів. Цей період базується на принципі класифікації документів колишнього ДАФ СРСР за приналежність до різних історичних епох (епохи соціалізму і епохи феодалізму і капіталізму).

У зв'язку з цим закономірно виникає питання, а як бути з новою епохою в історії України, яка веде свій відлік часу з 24 серпня 1991 р.? Чи не є вона підставою для відповідних змін у обліку документів НАФ?

І насамперед, до якого з двох списків слід відносити фонди установ, організацій і підприємств незалежної і суверенної України?

Поряд з цим не може не привернути нашу увагу й той факт, що у нас вже є третій еписок фондів, фондів бувших партархівів, які за характером своїх документів відносяться до радянської епохи. Тому нам потрібно визначитись: або залишити цей список фондів як основний обліковий документ і закріпити це положення у нових правилах роботи держархівів, або ж піти на такий крок, як приєднання фондів бувших партархівів до списку фондів радянського періоду, усвідомлюючи обсяги і масштаби цієї роботи.

Для організації обліку документів НАФ, а також для їх використання, важливе значення має їх правильне фондування. У цьому контексті державними архівами ведеться значна робота щодо створення об'єднаних архівних фондів, виділення до утилізації тих фондів, документи яких не мають наукової і практичної цінності, уточнення фондування, приналежності тих чи інших фондів до профілю відповідних держархівів.

Однак останнім часом питанням поліпшеного фондового складу держархівів не приділяється належної уваги. Більш того, окремі архіви стають на шлях безпідставного творення нових фондів. Так, наприклад, у 1994 р. держархів Івано-Франківської області на базі чотирьох справ Лятичівської дівочої школи за 1919-1922 рр. створив фонд під гучною назвою "Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), м. Станіслав".

Важко збагнути логіку дій наших колег із згаданого архіву,

але це, мабуть, перший випадок у архівній практиці, коли фондоутворювачем виступає не установа або особа, а сама держава!

Не можна вважати й завершеною роботу щодо визначення приналежності архівних фондів чи колекцій до відповідних за профілем держархівів. Наприклад, за даним ЦФК Головархіву України, у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління зберігаються фонди системи бувшого ЦК Компартії України. Це, зокрема, фонд Р-170 "Видавництво ЦК КП(б)У "Комуніст" за 1922-1928 рр. (713 справ, фонд Р-179 "Видавництво ЦК ЛКСМУ "Молодой рабочий" за 1923-1934 рр. (22 справи) та ін. Зрозуміло, що пересічний дослідник буде шукати вказані фонди не у ЦДАВО, а у Центральному державному архіві громадських об'єднань.

Говорячи про перспективи вдосконалення і розвитку обліково-довідкового апарату держархівів, найбільші надії ми пов'язуємо з широким використанням комп'ютерних технологій. Це дасть можливість перевести на автоматизований пошук всі основні облікові документи, забезпечити їх оперативне ведення, внесення до них поточних змін тощо, і врешті, що найголовніше, дозволить здійснювати ефективний контроль за станом і рухом документів НАФ, що забезпечить їх схоронність.

Останнім часом у цьому напрямку зроблені кроки. Зокрема, виконано технічне завдання на автоматизацію центрального фондового каталогу Головархіву України під назвою "Автоматизована інформаційно-пошукова система Головархіву (АІПС) – "Фондовий каталог" – Поруч з цим зроблено код і структуру бази даних зведеного паспорта державних архівів ("Паспорт архіву").

У зв'язку з автоматизацією ЦФК відділ зберігання і обліку НАФ Головархіву на підставі існуючої картки фонду розробив стандарт описання інформації, галузевий показник фондів ЦФК. У основу згаданої АІПС покладено інформацію, яка міститься у картках фондів. База даних "Фондовий каталог", зберігаючи всі реквізити традиційної картки фонду, дозволяє вести пошук інформації по кожному архіву, номеру, категорії та по тематичному словнику, який накопичує комп'ютер в

процесі введення інформації з назви фондоутворювачів. В результаті дослідних робіт до бази даних ЦФК введено інформацію про 2 тис. фондів державного архіву Київської області.

Згадана вище програма забезпечує введення даних, накопичення інформації, її збереження, оновлення інформаційного масиву, розширення і вдосконалення бази даних ЦФК, багаторазове використання по запитах.

Робляться перші спроби автоматизації виробничих процесів, зокрема, й обліку, і в ряді державних архівів України. У цьому контексті слід назвати ЦДАМЛМ, ЦДКФФА, деякі держархіви областей. Але в цілому стан нашої діяльності у цьому напрямку слід охарактеризувати як "ембріональний". Основна причина цього – це брак коштів і матеріальних ресурсів. У вік високих технологій одних бажань і прагнень мало, потрібні гроші.

Водночас необхідно усвідомлення того, що перехід від традиційних до автоматизованих форм обліку НАФ вимагає від архівістів значних зусиль щодо вдосконалення існуючого обліково-довідкового апарату, наявності висококваліфікованих кадрів.

Г. В. Б О Р Я К

(Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С.Грушевського НАН України)

Документальні архіви та інформаційні системи: до проблеми інтеграції

Невід'ємною частиною духовної спадщини українського народу, яка віддзеркалює його історію від найдавніших часів до сьогодення, є унікальні за змістом, різноманітні за типом та характером писемні джерела з архівних, бібліотечних та музейних зібрань. Збереження та актуалізація цього інформаційного масиву є одним із основних завдань архівної служби України та інших відомств, яким підпорядковні відповідні сховища документів.

Проте введення як ретроспективних, так і поточних документів до соціального обігу є складною і багатоаспектною методологічною проблемою. Її вирішення залежить від розробки *єдиної державної та науково-організаційної стратегії* в галузі створення уніфікованих класифікаційних систем документальної інформації; єдиних галузевих стандартів опису складу та змісту архівних та рукописних документів або їх окремих груп; технічних, технологічних, лінгвістичних та організаційних засад інтеграції інформаційного потенціалу національного документального фонду України в традиційних архівних та комп'ютерних системах загальнонаціонального рівня.

Процес залучення документів до наукового обігу отримав назву *доступу* і включає два аспекти. Перший – *фізичний доступ* до фондів (тобто, отримання власне первинного документа в читальному залі архіву або бібліотеки завдяки організації документів у певні архівні документальні системи). Другий – *інтелектуальний доступ* до інформації про документ та його зміст (тобто, отримання необхідної довідкової

інформації через документи вторинного рівня – науково-довідковий апарат (НДА) та публікації документів у спеціальних виданнях текстів. З цього починається обіг інформації в суспільстві. Від її повноти, вичерпності та оперативності залежить і подальша коректність даних, що циркулюють в історичному знанні і закладають основи подальшого розвитку науки, суспільно-політичних й історико-культурних процесів.

Проблема доступу потребує розгляду поняття “документальні архівні системи”. На сьогодні найбільш поширеним типом є базові *документальні архівні та бібліотечні фондові системи* у вигляді сформованих по фондах, колекціях та справах масивів первинних документів, що складають національний архівний та бібліотечний фонди. Як відомо, вони є надзвичайно різноманітними за предметно-жанровою та видовою класифікацією, носіями і засобами передачі інформації.

Другим типом є *документальні архівні інформаційні системи*, що охоплюють документи вторинного рівня, тобто своєрідна “надбудова”, що забезпечує доступ до первинної інформації у вигляді науково-довідкового апарату архівних установ, бібліотек, музеїв. НДА включає весь комплекс засобів інформування про архівні документи за певними інформаційними пошуковими ознаками: автор, назва, дата, географічна локалізація, зміст документа, форма, матеріал, обсяги та розміри тощо. За формою передачі інформації це – каталоги, картотеки, описи, реєстри, списки, путівники, огляди, тематичні, пофондові, міжфондові, міжархівні та інші показники.

В інформаційних системах вторинного рівня практично є лише два засоби передачі вторинної інформації – паперові (у вигляді традиційних документальних та довідкових видань, карток, описів), та електронні (у вигляді комп’ютерних баз даних).

Цілком очевидно, що перша система формується за рахунок комплектування, науково-технічного опрацювання та організації архівних матеріалів за походженням, за предметно-тематичним, хронологічним та іншими принципами групування, обліку та зберігання фондів.

Друга складається за рахунок археографічної камеральної роботи над створенням (за різними принципами інформаційного відображення) описової статті для розміщення в архівних та бібліотечних пошуково-довідкових системах, як традиційних, так і комп'ютерних. Характер документальної інформаційної системи визначається конкретними функціями: адміністративними, обліково-пошуковими, обліково-охоронними, науково-пошуковими – в залежності від мети її створення. Принципи організації тут зовсім інші – систематизується та класифікується не документальний архівний масив, а масив інформаційний. В основу організації має бути покладений принцип адекватного відображення описаної інформації незалежно від походження та спорідненості документів.

За сучасних умов інформатизації суспільства не треба спеціально доводити, що створення комп'ютерної системи історичної й культурологічної інформації довідкового типу, не виключаючи необхідності підтримки традиційного НДА, дає змогу на якісно новому рівні вирішити низку питань науково-інформаційного забезпечення функціонування держави, розвитку економіки, культури й науки. Цей шлях потребує багато коштів і зусиль різних фахівців, але він повністю виправдовується при експлуатації системи, коли за рахунок оперативності та встановлення багатоаспектних внутрішніх зв'язків між елементами опису та даними в системі користувач отримує повну та уточнену інформацію з колосальною економією часу і при цьому може одразу встановити зв'язки між даними інформації у зведеному вигляді.

Увесь інформаційно розвинутий світ існує за рахунок інформаційної інфраструктури. Вона охоплює не лише економічну, політичну й комерційну сфери діяльності суспільства, але й культурологічну ретроспективну інформацію, що має наукове значення. Зрозуміло, у цій галузі темпи розвитку комп'ютерних систем значно нижчі, ніж, наприклад, в банківській системі або в комерційній галузі. Але при цьому не слід забувати, що архівні фонди відображають діяльність суспільства у всіх його проявах та повноті, що надає їм особливого значення як документальної бази функціону-

вання держави у сукупності її минулого та з орієнтуванням на майбутнє. Якщо надати програмі створення архівної інформаційної системи державний статус, відповідне фінансування і вирішити це питання на рівні національної інформаційної мережі, як це зроблено, наприклад, у США, Канаді, Великобританії та інших країнах, то результати введення цієї інформації в діяльність державних владних структур, соціальний, науковий та культурологічний обіг дуже швидко будуть ефективно використані і покриють усі первісні витрати.

Введення комп'ютерних технологій з точки зору археографічної, тобто з точки зору опису документальних систем різного рівня, не спричиняють жодних революцій в архівних методичних підходах до основних принципів відображення інформації. Процеси археографічного опису залишаються тими самими, адже закони відображення інформації єдині для всіх систем. Відбір, систематизація та класифікація інформації здійснюються за єдиними загальнонауковими принципами, незалежно від форм її презентації в різних традиційних та нетрадиційних системах. Відмінності полягають лише у способах зберігання та використання підготовленої археографом інформації і більшої формалізованості та узагальнення опису, чого вимагає комп'ютерна технологія.

Складності формалізації як подокументного, так і групового опису архівних джерел обумовлюють методично різні шляхи і темпи розвитку технології інформаційної обробки архівних документів та архівної інформації різного рівня на основі археографічних описів різного виду.

Перший шлях – створення системи археографічного опису на основі пристосування її до системи бібліографічного опису. Прикладом таких систем є американський досвід, поширений в багатьох країнах. Він включає комплексний опис будь-якого рівня організації архівної інформації (документа, справи, колекції, фонду). Але це позбавляє археографічний опис специфічних особливостей, оскільки йдеться фактично про калькування систем.

Другий – створення системи на основі подокументного

родо-видового опису документів (як правило, з певною практичною метою, яка диктується замовником інформації) за загальними інформаційними атрибутами. Прикладом є інформаційна система на рукописну книгу, гравюру, фото або інший конкретний вид рукопису або документа, відібраний за принципом форми.

Третій – створення системи на основі опису предметної або тематичної інформації документів, що міститься в різних за видами та формами джерелах. При складанні опису важливим є отримання інформації за певними тематичними ознаками. Прикладом є бази даних типу “РЕП”, що створюється в Державному архіві Київської області на оstarбайтертів, “Джерела з історії ОУН-УПА” – в Інституті української археографії та джерелознавства НАН України ім. М.С.Грушевського та ін. Основою цих баз є предмет – ім’я репатріанта або відношення документа до історії УПА. Структура опису передбачає концентрацію в одній комп’ютерній системі зведеної інформації на всі матеріали певної теми.

І, нарешті, четвертий шлях – створення системи на основі опису адміністративно-управлінської документації і описів групового типу, коли йде абстрагування від форм, видів та змісту документів, що зберігаються в документальних фондах. При цьому використовуються обліково-пошукові зведені документи вторинного рівня, як правило, пофондового або поколекційного, що регулюють зберігання, облік та службове використання. Прикладом таких систем є бази даних “Фондовий Каталог” в Головархіві України і у ВНДІДАС Росії, а також база даних ЦДАМЛМ України на фондоутворювачів.

На практиці “кібернетичний” підхід в археографії і його співставлення з бібліографічним документуванням призвів до штучного відриву від камеральної археографії процесу складання інформаційної статті для баз даних. Це значною мірою обумовило повільні темпи розвитку автоматизації архівної справи, створення єдиної національної інформаційної системи і взаємопов’язаних на державному рівні локальних архівних і бібліотечних мереж.

Водночас, треба підкреслити, що для архівістів та

археографів проблеми відриву джерельної бази від поняття “інформації” ніколи не існувало. Цілком очевидно, що соціальна інформація як об’єкт історико-культурологічного вивчення може існувати лише у фіксованому вигляді – в архівних першоджерелах або документах вторинного рівня, які інформують про документи первинного рівня, тобто є посередниками між документом та суспільством. Організація процесу використання інформації, що зафіксована в архівних джерелах, є однією з головних функцій архіву. Опрацювання документів, груп документів, фондів для архівіста є щоденною роботою по обліку та введенню джерел до наукового або суспільного обігу на основі археографічного камерального опису. Така науково-інформаційна робота завжди регламентується методичними та нормативними матеріалами; технологічні процеси обліку, зберігання та наукового опрацювання архівних матеріалів враховують основні принципи реєстрації, фіксації та передачі інформації, притаманні будь-якій формі та виду документа, що містить інформацію соціального характеру. Протягом останнього століття в процесі практичного розвитку археографії та архівознавства поступово викристалізовувалися і складали загальну основу опису основні інформаційні атрибути (джерело інформації, зміст, час, просторові характеристики, матеріальна форма). Але далі поглиблення і структуралізація елементів опису, насамперед – документів, які в той чи інший період складали особливу цінність для держави і вимагали першочергового обліку й наукової обробки, призвели до створення методик спеціального підокументного опису для різних за типами та видами джерел. Його археографічна репрезентація була продовженням методик вивчення інформаційних властивостей джерела. Процес описання документа і процес каталогізації або опису документів для НДА, публікації джерел були ланками єдиного технологічного процесу введення документів до наукового або суспільного обігу.

В архівній системі критерії значимості інформації розроблялися протягом десятиліть і пов’язувалися з вивченням походження джерел, природи інформації, що міститься в них, проблемами вірогідності, атрибуції,

ідентифікації тощо. Ціла низка наук спеціального циклу (серед них – джерелознавство, археографія, дипломатика, архівознавство, палеографія, текстологія, документознавство тощо) вивчає аспекти змістовної критики джерела і створення наукового опису та наукової інтерпретації інформації джерела, яка б наближалася до історичної дійсності. Для історика інформація має цінність з точки зору наближення до реальності чи іншої епохи, реконструкції фактів історичного минулого і відображення дійсності, обставин походження, історії документа. Описуючи джерела, готуючи їх до друку, архівіст та археограф створюють своєрідну реконструкцію фактів за певною моделлю даних. Завдяки змістовній критиці джерел отримується інформація, наближена до історичної дійсності. Це стосується не лише документів, що відстають у часі, а й сучасних документів, незважаючи на те, що за формуляром та зовнішньою структурою вони, як правило, мають усі описові атрибути в оформленому та визначеному вигляді.

Той фактор, що фахівці в галузі обчислювальної техніки мають справи з вторинним документом, має принципове значення для вирішення кількісних і технологічних питань інформатизації, оскільки вони залежать не від об'єктивних даних первинного документа, а від його репрезентації археографом. Ця репрезентація може суттєво відрізнятися від зовнішнього обліку самого документа і, в залежності від мети репрезентації інформації, може істотно відрізнятися повнотою і змістом елементів опису. Для археографа, палеографа, текстолога це цілком очевидно. Мета визначає структуру і наповнення інформаційного опису. Він може бути узагальненим (як при каталогізації для каталога, або архівного інвентарного опису) або спеціалізованим для спеціальних видів НДА (коли частина даних може бути додана або виключена тощо).

Використання позадокументної інформації і системи атрибуції вимагає інтелектуалізації таких систем, створення додаткового довідкового апарата. Прикладом можуть бути авторитетний контроль і авторитетні бази даних у національній системі в США і Канаді, коли створюється фактично окрема

база заголовка колективного автора (із встановленням усіх назв, дат, місць існування установи тощо), а також база предметної системи класифікації інформації (заголовки предметних рубрик).

Ще більші ускладнення виникають із типовою для давніх документів невизначеністю інформаційних атрибутів – проблема, якої не існує, наприклад, у бібліографічних системах. Власне, документ може бути без початку і кінця, без назви, без дати або з сфальсифікованою датою, без автора, без вказівки на географічну локалізацію тощо. Це є документ як матеріальний факт. У цих випадках характер опису, коли археограф сам провадить джерелознавче вивчення рукопису, встановлює автора, редактора, компільатора документа, його назву, дагу, місце створення тощо, – опис за своєю змістовною характеристикою відрізнятиметься від інформаційно визначеного, як наприклад, у бібліографії.

Такий опис може оцінюватися як самостійне дослідження, а інтерпретація і коментування документа лише після цього можуть бути позначені в описовій або каталожній статті. Часто інформація може бути багатозначною, і це ускладнює комп'ютерну обробку даних. Складність цієї інформації є об'єктивним фактором в археографії, притаманним історичному розвитку слов'янської історії, писемної культури взагалі і української зокрема. У цьому контексті виникає багато питань методологічного і методичного характеру, пов'язаних з принциповими підходами до мети і завдання комп'ютерної системи, її пристосуванням до документальних архівних систем, створенням довідкових систем підтримки, які залежать від рівня розвитку комп'ютерної техніки.

Головне питання – це питання методологічного визначення рівнів узагальнення документальної інформації та її презентації через систему спеціальних методик опису на основі єдиних принципів і дескриптивних архівних стандартів.

Впровадження комп'ютерних інформаційних технологій вимагає і суттєвих змін в архівній справі, насамперед – в забезпеченні процесу науково-аналітичного опрацювання та науково-технічного опису архівних фондів і каталогізації документів. Увесь цикл робіт, пов'язаних із виявленням,

описом, джерелознавчим та археографічним аналізом документів, складанням описової статті (яка є джерелом каталогізації в системі), сам процес каталогізації і введення до комп'ютера потребує серйозної організації і класифікації архівної інформації та її формалізованого представлення. Практична реалізація проекту НАІС, безумовно, не може бути здійснена без узи одження та апробації проекту описових стандартів архівістами-практиками з архівів, бібліотек і музеїв України. Цей шлях подолали всі країни, що створювали єдині комп'ютерні системи інформації на державному рівні. Це природна функція архівістів та археографів, вчених різних галузей знань, що є споживачами архівної інформації.

Отже, нам необхідно сконцентрувати зусилля на проведенні цілої низки науково-методичних робіт, безпосередньо пов'язаних із розвитком архівної справи, зокрема, з урахуванням сучасного процесу зростання інформатизації суспільства.

Передусім необхідно розробити словник архівної термінології, і не лише на верхньому рівні важливіших понять, а й цілу серію термінологічних рядів стосовно спільних дефініцій і термінів, що циркулюють в архівній справі та інформаційних науках. Усі дисципліни, що діють у предметній галузі архівної та рукописної справи, необхідно залучити до розробки спільної термінології і понятійного апарата архівної науки у співставленні з іншими інформаційними науками, що "документалізують" джерела. Починати треба з чіткої класифікації документальних архівних систем організованого рівня.

Необхідні визначення:

- понять документів, їх видів, родів, типів, форм, матеріальної основи і матеріальної характеристики;

- структурного контексту організації вторинної інформації, який може враховувати структуру пофондової організації документів;

- необхідно створити інформаційні моделі та інформаційні структури архівних першоджерел та архівних джерел НДА на рівні археографічного опису різного виду;

- необхідна інтеграція інформаційних описових структур в єдину взаємопов'язану систему опису.

Розвиток науки і технологій призвели до кардинальних змін у можливостях програмного забезпечення та комп'ютерної техніки. Робоча група НАІС пропонує нові альтернативні інформаційні методики, що дозволяють враховувати специфіку документів архівного типу.

Інтеграція документальних технологій у галузі створення спільних наукових методик репрезентації змісту та виду історичного джерела, групи джерел, фонду, колекції, архіву у загальній та спеціальній моделях історичних джерел може здійснюватися у вигляді уніфікованої та універсальної системи даних, яка відображала б загальнодокументальний рівень архівної інформації, але за верхніми рубриками дозволяла б виходити до специфічних описів джерел. Таким чином було б ліквідовано протиріччя між інформацією документальних архівних фондових систем і систем довідкового типу, з одного боку, і інформаційних автоматизованих, з іншого. Першим кроком в цьому напрямку можемо вважати Структуру даних НАІС, розроблену Робочою групою НАІС на чолі з Л. Дубровіною. Наступну розробку архівної термінології і узгоджених методик, стандартів та інструкцій, очевидно, повинен взяти на себе новостворений Науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, оскільки йдеться про створення нових базових орієнтирів української архівної справи.

Л. А. ДУБРОВІНА

(Інститут рукописів Центральної наукової бібліотеки
ім. В.І.Вернадського НАН України)

***Рівні організації та опису інформації для
Національної архівної інформаційної системи
України: до питання дескриптивних методик***

Упорядкування та систематизація архівних документів, формування фондів, колекцій, справ та організація інформації на документи у вигляді різних архівних довідників, описів, зведених облікових карток, карткових каталогів, наукових інформаційних видань, оглядів та покажчиків – традиційні види діяльності архівів різних країн, які мають багатоаспектні розробки, що носять інструктивно-нормативний характер стосовно опису, організації та репрезентації документів у науково-довідковому апараті (далі – НДА).

За період практичного використання автоматизованих систем архівісти дійшли до висновку про необхідність створення уніфікованих методик опису, форматів, архівних стандартів на описування та облік архівних фондів і документів. Спеціальні наради архівістів різних країн дали змогу розробити узгоджений стратегічний напрямок у цій галузі. Так стосовно подokumentного рівня опису архівісти взяли за основу вже існуючий міжнародний досвід бібліотек, який відображений у серії видань Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та організацій (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions), а саме систему Міжнародного стандарту на бібліографічний опис (ISBD – International Standard Bibliographic Description) і видання Бібліотеки Конгресу США¹. Спеціальні наради архівістів Великобританії, Канади і США висвітлили різні підходи до вирішення питання щодо інших рівнів узагальнення інформації та її організації, наприклад, рівнів фонду, колекції або архівосховища, і основні принципи

стандартизації опису все ж були розроблені². Так, канадська робоча група запропонувала своїм архівістам стандартизувати опис на рівні фонду; пропозиції були опубліковані³. Американські архівісти зорієнтувалися на існуючі бібліографічні стандарти Бібліотеки Конгресу і розробили компромісне рішення з метою подолання протиріччя між структурами та форматами описів різного рівня, а саме стандартизацію шляхом розробки проблеми інформаційного доступу до інформації. Вона була застосована на прикладі AMC MARC-формату, що об'єднує всі рівні організації інформації, і включена до бібліографічної бази даних RLIN та OCLC⁴.

Кожна країна обрала свій шлях, але мета – досягнення стандартизації різних рівнів архівного опису – залишилася спільною. Практично у всіх країнах архівісти прагнули до того, щоб система упорядкування архівних та рукописних бібліотечних фондів, методичного наукового опису рівня упорядкування і відображення в системі архівних довідників були взаємопов'язаними. Але в різних країнах склалися свої відмінності в структурі організації архівного масиву, методиках та термінології. Водночас вивчення документів свідчить про те, що принципи організації дуже близькі, отже, і подолання протиріч можливе.

Усі відмінності в методі опису архівної інформації можуть бути зведені до трьох загальних рівнів і відображати комунікативний зв'язок: документ – група документів – сховище. Структурування та адміністрування інформаційно-облікова організація може в різних країнах мати неоднакові форми і перехідні стадії у вигляді способів групування документів у *справи, серії, колекції, фонди, комплекси фондів* тощо.

Питання про стандартизацію архівної дескрипторної практики в Україні набуває актуальності у зв'язку з перспективою створення національної інформаційної системи, яка повинна будуватися за єдиними принципами опису архівної інформації. Немає ніякого сумніву в тому, що комп'ютеризація архівної справи може одночасно розвиватися у різних напрямках, передбачаючи різні рівні, форми, шляхи, мету. Про це свідчить розробка локальних баз даних в Україні⁵. Але для Національної системи, що створюється на державному рівні,

питання, з чого почати і якими шляхами розвиватися в умовах суттєвого відставання від західних країн, конче принципове. Природно, що вибір напряму повинен ґрунтуватися на існуючому досвіді України і всього міжнародного співтовариства. Разом з тим необхідно враховувати реалії сьогодення, кадрову та матеріальну базу архівів, можливості використання досконалого програмного забезпечення і рішення складних завдань, які ще десять років тому були перешкодою на шляху до інтелектуалізації та використання великих обсягів архівної інформації. Але інформаційно-технологічні аспекти побудови системи значною мірою залежать від досконалої моделі даних, тобто оптимальної методики структурування, опису та репрезентації архівної інформації, яка дозволила б без нарощування кількісних обсягів інформації все ж таки вирішити питання можливості повного використання інформації для конкретного пошуку. Це вимагає створення концепції рівня та обсягу інформації. Спроби пристосувати AMC MARK-формат до потреб НАІС були досить корисні для попереднього науково-методичного уніфікованого уявлення про структуру комплексної моделі даних архівної інформації усіх рівнів, але така модель структури даних при перших експериментальних спробах її впровадження викликала серйозні заперечення інформатиків, які пропонують нові шляхи вирішення проблеми обсягів інформації за рахунок нових інформаційних технологій, що дозволяють гнучко вирішувати проблему зберігання та використання наукової інформації без пристосування AMC MARK-формату для НАІС⁶.

Оскільки основну інформаційну базу НАІС складатимуть насамперед, документи Національного архівного фонду України і архівних фондів близького зарубіжжя, найперше, Росії та Білорусі, система упорядкування та наукового опису, що склалася в архівній практиці колишнього СРСР, матиме першочергове значення. Слід підкреслити, що Національний архівний фонд має власну внутрішню структуру, яка історично і логічно пов'язана з диференціацією джерел інформації на документи, справи, фонди, комплекси фондів, тобто окремі інформаційні одиниці структури опису.

Основними видами первинного архівного облікового науково-технічного опису в архівній та бібліотечній системах нашої країни є: фонд (облікова картка фонду), справа (опис справи), документ (опис документа). Вони відображають *рівні організації первинної інформації* на документ, справу, фонд у вигляді спеціального опису, що безпосередньо пов'язаний з об'єктом опису. Формально кажучи, ці описи є первинним джерелом для наступного опрацювання та складання так званих позначень опису для довідників більш складного рівня, в яких первинна стаття опису та її позначення у вторинній статті можуть не збігатися.

Система ж науково-довідкового апарата, природно, передбачає багато форм аналітико-синтетичної переробки інформації, організації вторинної інформації та її репрезентації у вигляді архівних довідників: архівні (або інвентарні) описи, карткові каталоги, електронні каталоги, путівники, покажчики, огляди та інші форми, які можуть з'явитися в залежності від потреб в інформації, її структури та ін. Але репрезентація інформації має форму та зміст і повинна залежати не від формального типу довідника, а від змістовного наповнення його мети та завдань. Тому в інформаційному комунікативному процесі важливо мати уявлення про спосіб розкриття інформації і форму її презентації. Спосіб розкриття інформації – аналітичний опис документальної інформації вторинного (тобто довідкового рівня), а форма – структура археографічного опису або його формат, якщо говорити про електронні технології.

Характерними особливостями інформаційного потенціалу Національного архівного фонду є також величезна кількість інформаційних одиниць (на рівні лише справ на сьогодні це вже сотні мільйонів), широкі хронологічні межі (які, до речі, обумовлені наявністю в сховищах України давніх джерел іноземного походження), політематичність інформації (що відображає майже всі сторони суспільного та духовного життя, сфери виробництва), джерельна сталість (що зберігає наукову та практичну цінність інформації історичних, юридичних та інших документальних джерел для багатьох поколінь користувачів). Слід враховувати різноманітність форм документів і способів описування відомостей (управлін-

ська документація, науково-технічна і спеціальна, кіно-фотофонодокументи, документи особистого походження та ін.), особливості рукописних матеріалів творчого характеру, рукописної книги, образотворчих матеріалів тощо.

Способи репрезентації таких різноманітних відомостей, природно, можуть бути співвіднесені винятково з рівнями організації документальної інформації.

Безумовно, найбільш доцільним є створення інформаційної технології, яка базується на принципах єдиних архівних методик описування різних рівнів та взаємопов'язаної комп'ютерної мережі і передбачає зв'язок усіх універсальних пошукових систем та спеціальних інформаційних баз і банків даних. Технічно ця проблема на сучасному етапі вирішується досить просто. Проблема уніфікації методичної роботи, навпаки, дуже складна і потребує вирішення ряду принципових питань, пов'язаних, як вже згадувалося, з поняттям "стандартизація". Перша спроба створення Структури даних для НАІС на засадах АМС MARK-формату¹ була дуже корисним і необхідним етапом науково-методичної розробки проблеми рівнів опису інформації, але нині вона потребує доопрацювання в контексті нових можливостей комп'ютерної техніки і програмного забезпечення. В основу концепції архівного опису НАІС необхідно покласти поняття колективного опису матеріалів, який передбачає такі дефініції, як фонд, група документів, група фондів тощо. Разом з тим доцільно провести науково-методичні розробки системи опису, яка передбачає взаємоузгодженість всіх рівнів опису та обліку архівної інформації.

¹ Серед них можна назвати:

Format for bibliographic interchange on magnetic tape.—2d ed.—Geneva, 1981.—(ISO 2709).

Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri.—Geneva, 1974.—(ISO 2788)

ISBD (CM): International standard bibliographic description for cartographic materials.—London, 1977.

ISBD (G): General international standard bibliographic description: annotated text.—London, 1977.

ISBD (M): International standard bibliographic description for monographic publications.– 1st Standard edition revised.– London, 1978.

ISBD (NBM): International standard bibliographic description for non-book materials.– London, 1977.

UNIMARC: Universal MARC format.– 2d ed. rev.– London, 1980. Останній був перекладений російською мовою в Державній публічній науково-технічній бібліотеці (м. Москва) у 1992 р.

²Cook M. The move Towards Standards of Description and „What To Do About Them // Janus.– 1987.– N 2.– P. 29–32.; Cook M. Standards of Archival Description // Journal of the Society of Archivists.– 1987.– N 8.– P. 181–188.

³ Toward Descriptive Standards. Report and recommendations of the Canadian working group on archival descriptive standards / Bureau of Canadian Archivists.– Ottawa, 1985.– P. 95–102.

⁴Weber L.B. Archival Description Standards: Concepts, Principles, and Methodologies // American Archivist.– 1989.– Vol. 52, N 4.– P. 506.

OCLO - Online Computer Library Center, Inc.

⁵ Нині готуються до друку матеріали Робочих груп НАІС, де розглядається і досвід комп'ютеризації архівної інформації в Україні: “Національна архівна інформаційна система (НАІС: актуальні проблеми “Архівної та рукописної України” і шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції, фонди)”, що плануються до випуску в 1994 р.

⁶ Зараз готується спеціальний випуск збірника наукових праць “НАІС”, який планується видати в 1996 р. В статтях (С.М.Гриши, О.В.Соханя, Г.В.Боряка) ця тема розглядається спеціально.

⁷ Національна архівна інформаційна система: структура даних. (Матеріали для обговорення) / Розроблено Л.А.Дубровіною за участю О.В.Соханя. – К., 1994.

Специфіка архівних особових фондів та матеріалів українських істориків ХХ століття

У складних умовах адміністративно-командної системи історики змушені були в своїх публічних виступах, друкованих працях значною мірою йти за ідеологічними настановами правлячих кіл. Внаслідок цього видавалося чимало робіт генденційного спрямування, які, втім, містили і певний достовірний матеріал. Тому до цієї літератури повинен бути критичний, але виважений і різнобічний підхід.

Зважаючи на все це, не можна одержати повного уявлення про справжню позицію історика тільки на основі його опублікованої спадщини. Важливі відомості щодо цього містять його різноманітні документи та неопубліковані праці. За роки більшовицького правління, особливо з кінця 20-х років, багато українських істориків було репресовано. Їхній доробок фактично виключався з історіографії шляхом часткового зберігання в спецсховах, архівах репресивних органів, частково – просто знищення.

Нині, в умовах демократизації та гласності, незаконно репресованим ученим повертаються їхні добрі імена. Відкривається вільний доступ до їхньої опублікованої спадщини та архівних матеріалів. Саме останні особливо цінні тим, що вводять до наукового обігу нові дані, тлумачення історичного процесу.

Серед архівних матеріалів істориків знаходимо особові листки обліку кадрів, автобіографії, характеристики, документи про освіту, наукову кваліфікацію тощо, в яких у загальних рисах простежується життєвий і творчий шлях особистості. Та особливо важливою складовою частиною особової справи історика є список його наукових праць з

переліком редагованих ним видань. Це дає можливість чітко бачити еволюцію вченого протягом його творчого життя. Докладніші відомості про всі аспекти діяльності істориків містять особові фонди цих фахівців.

Таких фондів в українських архівах не дуже багато. Адже формування такого фонду досить складна і копітка справа. З'ясовуються наявність повної автобіографії чи біографії вченого, повного списку опублікованих наукових праць, стан документів, їхній приблизний обсяг (за кількістю чи в кілограмах), ступінь обнародування документів (ЦДАВО України. ф. 4711, оп, спр.50, арк. 2.) Тобто, йдеться про те, щоб фондоутворювач вніс істотний вклад у розвиток історичної науки, щоб передані документи здебільшого не повторювали опубліковані роботи історика, щоб вони становили певну систему, щоб стан їх збереження був задовільним.

Різноманітні матеріали видатних істориків концентруються у різних архівах. Так, найбільший масив свідчень про М.Грушевського та його праці міститься у фонді сім'ї Грушевських 1235 ЦДІАК України. Це різноманітні біографічні відомості, матеріали наукової діяльності та художньо-літературні твори, листування і господарсько-фінансова документація. Велика кількість документів та праць Грушевського зберігається також в Інституті рукописів ЦНБ НАН України. Особливий інтерес викликають його неопубліковані статті, рецензії, передмови 1929-1930 рр. з ф. Х. Про діяльність М.Грушевського як зав. кафедри і професора Львівського університету дає уявлення його особова справа (Держархів Львівської області. ф. 26. оп. 5. спр. 510). Чимало матеріалів про різнобічну наукову та громадську діяльність Грушевського у Львові зберігається у ЦДІАЛ України і щодо цього особливо багатим є ф.309 НТШ. Останнім часом багато архівних документів Михайла Сергійовича опубліковано. Але величезне його листування, що зберігається в різних архівах, ще є значною мірою цілиною для дослідників.

В Інституті рукописів зберігається ряд особових фондів істориків. Серед них найбільші фонд 1 – А.Кримського, фонд 40 – М.Василенка та ін. Взагалі ж у багатьох фондах Інституту можна знайти цінні матеріали про істориків, їхні праці.

Протягом тривалого часу дослідникам був відомий єдиний особовий фонд 4711 українського історика Є.Д.Сташевського в ЦДАВО України. Нині доступними для вчених стали особові фонди репресованих та тих, що емігрували з України: істориків Н.Д.Полонської-Василенко (ф.3806), О.П.Оглобліна (ф.3561) та ін. У ф.166 Наркомату освіти УСРР (оп. 12. Т.І-ІІ) зберігаються особові справи відомих українських істориків за 1919-1933 рр. – Д.Багалія (264), М.Грушевського (1900), М.Слабченка (7109), Є.Сташевського (7364), М.Яворського (8932) та ін.

Отже, нині перед дослідником відкриваються сприятливі перспективи для використання важливих матеріалів українських істориків та про них. Варто тільки врахувати певні особливості цих архівних свідчень. Серед них досить обмеженою є кількість матеріалів мемуарного характеру. Тривожна обстановка за тоталітарного ладу, загроза репресій не заохочували вчених до створення відповідних праць.

Особливе значення мають архівні матеріали істориків для розгортання історіографічних досліджень. Якщо раніше вони здебільшого зводилися до переказу змісту розглядуваних робіт та, в кращому разі, до їх поверхового аналізу, то тепер постає перед історіографом важливе завдання простежити також хід творчої думки дослідників, мотиви їх творчих дій. Часто-густо праці вченого не дають відповіді на ці питання. Їх можна знайти в автобіографічних матеріалах, листуванні, планах, чернетках, різних замітках історика, що зберігаються у його особовому фонді чи кадровій справі. Ці матеріали допоможуть дослідникам у серйозному, вдумливому аналізі діянь минулого, у відстороненні від кон'юнктурних безпідставних побудов. Використовуючи багатий досвід своїх попередників у всьому його розмаїтті, сучасний історик має розкривати механізм причинно-наслідкових зв'язків, що визначали саме такий, а не якийсь інший розвиток подій, показати діалектику переплетення об'єктивних обставин та суб'єктивних устремлінь визначних особистостей, оцінити складні наслідки сукупної взаємодії цих факторів.

Керуючись принципом історизму, використовуючи оригінальні архівні матеріали, історіограф може чітко по-

казати творчий шлях таких різних за своїми поглядами та уподобаннями істориків, як М.Грушевський і М.Яворський, Д.Багалій і М.Слабченко, О.Оглоблін і О.Гермайзе тощо.

У сучасних умовах демократизації та гласності в незалежній Україні історики докладають усіх зусиль, щоб історія висвітлювалася об'єктивно, виважено в інтересах досягнення істини. Плюралізм думок, суперечливість та емоційність оцінок повинні зводитись до єдиного знаменника історичної правди. І у цій благородній справі почесне місце належить розробці особових фондів та архівних матеріалів українських істориків, що порушували непересічні проблеми свого фаху.

В. П. ЛЯХОЦЬКИЙ, І. Б. МАТЯШ
(УДНДІАСД)

***Проблеми розвитку наукових досліджень
у галузі архівної справи та документознавства***

Нещодавно в архівній системі України з'явилася нова установа – Науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Створення науково-дослідного інституту в галузі архівної справи продиктоване часом і потребами Української держави. Проголошення незалежної суверенної держави, реалізація на практиці ідей щодо входження України у світове товариство, нове бачення місця і ролі Національного архівного фонду як складової частини вітчизняної і світової історико-культурної спадщини, інформаційних ресурсів суспільства зробили можливим розгляд і прийняття Верховною Радою Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”. Постанова від 23 грудня 1993 року про порядок введення в дію цього закону передбачила створення у системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України науково-дослідного інституту. Ще в середині сімдесятих років керівництво Головархіву республіки вперше порушило питання про створення в Україні філіалу Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи. Але в умовах адміністративно-командної системи його розв’язання сприймалося у вищих ешелонах влади скоріш за все як порушення монополізму центру і довго лишалося тільки ідеєю.

А в травні 1994 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову за № 311 про створення такого інституту. Згідно зі Статутом, затвердженим Головархівом України і зареєстрованим Залізничним райвиконкомом м. Києва, його повна назва – Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства.

Основна мета діяльності новоствореного інституту – розвиток наукових досліджень у галузі архівної справи та документознавства. Вони охоплюють питання архівознавства і археографії, забезпечення фізико-хімічної схоронності документів, наукової організації праці, управління і економіки архівної справи та науково-технічної інформації. Серед головних завдань інституту слід назвати розробку теоретичних і методичних проблем документознавства та архівознавства, дослідження правових аспектів роботи з документами Національного архівного фонду України та документами установ, організацій і підприємств усіх форм власності, надання науково-методичної і практичної допомоги з питань архівної справи, документального забезпечення управління та інформаційних послуг архівним установам системи Головархіву України, установам, організаціям і підприємствам незалежно від форм власності й відомчого підпорядкування. Крім названих завдань, є й інші, не менш важливі, розраховані на перспективу, – перепідготовка кадрів архівістів; розробка навчальних програм, курсів, факультативів, планів семінарських занять, тематик контрольних, курсових і дипломних робіт вищих і середніх спеціальних навчальних закладів, що здійснюють підготовку спеціалістів у галузі документознавства і архівознавства.

Основні перспективні напрями наукових розробок, вимоги сьогодення потребують виваженого підходу до структурування підрозділів інституту, тому керівництво інституту планує зробити цю структуру гнучкою, щоб набір і підготовка кадрів відповідали змінам у роботі архівів держави.

Згідно з першим варіантом такої структури, інститут складається з чотирьох відділів і чотирьох секторів. Саме науковий відділ є основним науково-дослідним підрозділом інституту. Планується створення таких відділів: прогнозування нових форм економіки в архівах, теоретичних проблем архівознавства, документознавства, розробки і впровадження сучасних технологій пошуку і збереження інформації. Передбачається також організувати роботу таких секторів: наукового забезпечення схоронності і обліку документів, проблем формування Національного архівного фонду, систем

зabezпечення науково-довідкового апарату до документів НАФ, теоретико-методичних основ використання документів.

Гранична чисельність усіх співробітників установлена у кількості 40 чоловік; з них 31, включаючи директора і заступника з наукової роботи, – це наукові працівники. Згодом планується збільшення штату, і це не самоціль. Наприклад, важливою ланкою роботи буде організація лабораторії, яка займатиметься проблемами якості паперу з метою поліпшення схоронності документів.

Вже на початковому етапі роботи, обтяженому організаційними проблемами, головне – це наукові розробки. Співробітники інституту розпочали роботу над основними положеннями організації науково-дослідної і методичної роботи в установах системи Головархіву України, ведеться складання переліку документів, що утворилися в процесі діяльності держкомітетів, міністерств, відомств, установ, організацій, підприємств із зазначенням термінів, розробка типових положень про різні види відомчих архівів, типового положення про експертні комісії установ, ряду методичних посібників та ін.

Планується підготовка до друку і публікація збірників архівних документів, епістолярій, зокрема, є ідея започаткувати серію публікацій “З духовної спадщини Івана Огієнка” за матеріалами архівів. Першими будуть готуватися методичні рекомендації про критерії вартісної оцінки документів, що передаються у власність держави, про критерії цінності унікальних документальних пам’яток НАФ України і порядок їх створення; правила видання історичних документів XVIII–XX ст. та ін. Планується також розробка понятійного апарата в архівних системах, узгодження матеріалу створюваного словника з міжнародною архівною термінологією.

Закликаємо до співпраці одностудів. Адже розвиток архівної науки в Україні залежить від узгодженої співпраці і співідей усіх ланок архівної системи нашої держави. Справа у нас одна.

Ю. Я. ПОЛУЛЯХ

(Центр консервації і реставрації ЦНБ ім. В.І.Вернадського
НАН України)

***Нові методи вивчення деструкції
матеріалів документів***

Для пізнання первинних механізмів деструкції документів на паперових носіях під впливом чинників навколишнього середовища доцільне використання комплексу сучасних біофізичних, фізико-хімічних та біохімічних методів дослідження паперу та хімічних сполук, що входять до його складу.

Відомо, що поряд з ферментативними реакціями перекисного окислення (ПО) в целюлозі та інших сполуках постійно відбуваються неферментативні реакції, котрі є наслідком повсюдного контакту кисню з органічними компонентами паперу, що легко окислюються.

Таким реакціям сприяє присутність активних форм кисню (АФК) – супероксидного йон-радикала $O_2^{\cdot-}$, пероксиду H_2O_2 , гідроокисного радикала $OH^{\cdot}$, синглетного кисню O_2 , що проявляють себе як активатори перекисного окислення. У паперовій основі документів постійно присутня деяка кількість АФК – ініціаторів неферментативного ПО, що утворюються при іонізації, зокрема, за рахунок радіаційного фону.

Таким чином, повсюдна генерація та присутність активаторів ПО – АФК створюють реальну небезпеку розвитку окислювальної деструкції важливих компонентів целюлози. Особливе значення має інтенсивність неферментативного ПО, що протікає по механізму розгалужених автокаталітичних реакцій, оскільки продукти ПО, вільні радикали, є активаторами цього процесу.

В останній час використовується, як інтегральний показник перекисного окислення, інтенсивність спонтанної хемілю-

мінесценції (СХЛ), котра характеризує інтенсивність вільно-радикальних процесів. СХЛ виявляється за допомогою високочутливих квантометричних установок і являє собою безперервне світіння, що протікає на низькому стаціонарному рівні та пов'язане з окислювальними процесами за участю вільних радикалів.

Метод реєстрації СХЛ застосовується при вивченні інтенсивності вільно-радикальних процесів у різних об'єктах при різноманітних впливах хімічної, фізичної та біологічної природи. Для вивчення хімічної природи різних речовин і їх перетворень застосовується метод електронного парамагнітного резонансу (ЕПР). Цей метод являє різновид сучасних методів магнітної радіоспектроскопії, до якої належить також і метод ядерного магнітного резонансу (ЯМР). Цими методами за допомогою радіохвиль діапазону та магнітних полів високої однорідності і певної напруженості вдається проникнути в глибинні таємниці будови матерії, вивчати властивості електричних і ядерних спинових магнітних моментів і їхню взаємодію. Тим самим надається можливість одержати інформацію про елементарні фізичні параметри, що дозволяють розкрити будову та реакційну здатність атомів різного ступеня складності, у тому числі і тих, що входять до складу целюлози і матеріалів, вироблених на її основі.

У даний час ЕПР все ще залишається провідним методом структурного аналізу фізики, хімії і біохімії вільних радикалів, зокрема тих, що утворюються при окисленні паперу у процесі його старіння. Дослідження методами ЕПР і ЯМР спрямовані уже не на доказ існування вільних радикалів і парамагнітних комплексів в об'єктах, а на уточнення їх природи, механізмів виникнення, стабілізації і розпаду, участі в специфічних і неспецифічних процесах. Вони спрямовані також на пошук способів активізації корисних і запобігання шкідливих для стійкості паперу ланцюгових вільно-радикальних реакцій, а також на вивчення динамічної структури високо- та низькомолекулярних сполук.

Н. В. МАКОВСЬКА

(ЦДАГО України)

***Науково-дослідна та методична робота
в ЦДАГО України: досвід і перспективи***

Аналіз проведеної в ЦДАГО України: з 1992 р. науково-дослідної (НДР) і методичної роботи, її подальших перспектив висвітлив кілька проблем, які, на нашу думку, можуть викликати зацікавленість не тільки колег з центральних держархівів (ЦДА), а й дати “інформацію для роздумів” більш широкому загалу архівістів. Розглянемо їх в контексті таких питань:

1. Роль і місце науково-дослідної та методичної роботи ЦДА в реалізації Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”.

2. Особливості та основні підсумки НДР ЦДАГО України.

3. Деякі висновки та пропозиції.

Визначаючи складові системи архівних установ, Закон України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” надає функції науково-методичних центрів в галузі архівної справи ЦДА, регіональних науково-дослідних центрів з питань архівної справи державним архівам областей.

Відсутність положень, які б конкретизували ці функції, призводить до різних їх трактовок, що не дозволяє не тільки чітко накреслити ~~перспективи~~ діяльності, а й остаточно визначити статус ~~центрального~~ і обласних державних архівних установ.

Очевидно, що вирішення проблеми – не в протиставленні “класичної” архівної та науково-дослідної інституції історичного профілю, а в гармонійному їх поєднанні. У цьому варіанті надання держархівам функцій науково-методичних центрів не применшує їх значення як державних архівних установ, а, навпаки, підносить на інший, адекватний сучасним

имогам розвитку архівної справи, рівень. (Враховуючи стан архівних установ сьогодні, слід зауважити, що справді під силу "тягнутися" до нового рівня, мабуть, насамперед саме центральним та обласним архівам).

Головні завдання (функції) науково-дослідної і методичної роботи ЦДА як науково-методичних центрів, на нашу думку, мають включати:

- наукове і методичне забезпечення всіх напрямів діяльності архівних установ, що означає участь у підготовці галузевих нормативних документів, вдосконалення та розробку нових підходів, методики комплектування документальної бази НАФ в нових умовах, забезпечення схоронності, створення ЦДА, використання документів (від тільки що створеного депозитарію Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства очікувати конкретних результатів зано);

- забезпечення потреб органів управління, громадських об'єднань, громадян в ретроспективній інформації;

- популяризацію і наукову розробку маловідомих або невідомих документальних комплексів, яка включає підготовку науково-довідкових видань, документальних виставок, радіо і телепередач, публікацію документів, їх джерелознавчий і науковий аналіз (ЦДА та обласні архіви можуть стати і проблемними центрами вивчення історії та краєзнавства за своїм профілем або в регіоні);

- координацію діяльності колективів дослідників у підготовці до видання документальних комплексів;

- участь в організації та проведенні курсів підвищення кваліфікації працівників архівних установ (що сьогодні практично не існує), архівної ознайомчої та виробничої практики і занять для студентів-істориків, майбутніх архівістів;

- формування в суспільстві відповідної значенню оцінки НАФ, ставлення до архівної служби, її установ та архівістів (зараз з цим завданням краще справляються обласні архіви).

Безумовно, реалізація цих завдань на практиці сповна буде залежати від особливостей (можливостей) кожної архівної установи, а саме: її профілізації, певних традицій НДР,

кваліфікації кадрів, матеріально-технічного забезпечення тощо, що треба враховувати при плануванні роботи.

Є такі особливості і у ЦДАГО України. Теперішній свій статус архів отримав восени 1991 р., коли партійні архіви були приєднані до системи Головархіву. За 52 роки попередньої історії тільки 8 років він існував формально як самостійна архівна установа, решту часу працював на правах сектора інституту історії партії при ЦК компаргії України. Це сприяло високому престижу наукової діяльності серед співробітників сектора партархіву, постійному підвищенню їх наукової кваліфікації, підтримувало належний науковий і методичний рівень у всіх ланках архівної роботи в інституті.

Ці добрі традиції ставлення до НДР збереглися в значно оновленому колективі ЦДАГО.

Тільки в 1994 р. співробітниками досліджувалися відповідно до плану і позапланово 10 наукових проблем. За результатами досліджень захищена докторська дисертація Р.Я.Пирога “Життя і діяльність М.С.Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920-1930 рр.)”; відбулося 7 виступів на міжнародних і національних наукових семінарах і конференціях; підготовлені радіопередачі, тези виступів, статті, огляди, рецензії. Загальний обсяг опублікованого – 56 др.арк. Пожвавилася методична робота, попередні труднощі в проведенні якої були пов'язані з інтеграцією до системи держархівів. Організовано науково-методичний кабінет (куток) ЦДАГО. Відбулося 5 засідань науково-методичного семінару, на яких розглянуто 7 питань. Архів став традиційним місцем проведення архівної ознайомчої і виробничої практики студентів. У 1994 р. в ЦДАГО стажувався зав. лабораторією ЦА Міноборони України. Архів приймав і знайомив із своєю роботою керівників архівних служб і установ з Канади, Німеччини, Чехії, Естонії, Литви, Генерального секретаря Міжнародної Спільки архівістів п.Шарля Кечкеметі. В ЦДАГО працюють 1 доктор і 6 кандидатів історичних наук (загальний штат – 50, заповнено – 44 посади).

Однак, в ситуації, що склалася, функціональна роль ЦДА та їх статус в системі державної архівної служби не виправдано

звужені, а можливість і кадровий потенціал не використовуються достатньою мірою.

Запропонована ж вище трактовка функцій ЦДА як науково-методичних центрів, на наш погляд, вже сьогодні дозволить більш повно реалізовувати резерви ЦДА; допоможе вирішенню проблем наукового забезпечення архівного будівництва в Україні; сприятиме визначенню галузевої належності архівних установ і статусу архівістів; створюватиме умови для входження масиву національної архівної інформації до глобальної інформаційної інфраструктури; надасть імпульс для подальшого розвитку архівної справи.

О. О. КОЛОБОВ

(Інститут архівознавства ЦНБ ім. В.І.Вернадського
НАН України)

З історії комплектування архівів України документами особового походження

Документи особового походження (скорочено ДОП), що відкладаються під час життя та діяльності людини, особливо творчої, ділової, чи її сім'ї та роду, є важливою невід'ємною частиною джерельної бази для вивчення історії суспільства, розвитку культури та науки, духовної його сфери. До ДОП відносяться рукописи творчих праць, спогади, біографічні документи, документи про діяльність, листування, фото тощо.

Традиційно такі документи збиралися певними сховищами (музеями, бібліотеками), а також окремими колекціонерами. В Україні центрами зосередження ДОП ще у ХІХ ст. були Музей старожитностей при Київському університеті (1834-1837 рр.), Київський музей старожитностей та мистецтва (1889 р.), з приватних осіб – відомі колекціонери В.В.Тарновський, Б.І.Ханенко, родина Терещенків, у яких разом з колекціями живопису зберігалось листування з художниками В.В.Верещагіним, І.Ю.Рєпіним, В.І.Суріковим, І.М.Крамським. Були ДОП і в матеріалах Київської археографічної комісії, які зберігалися у Київському архіві давніх актів (заснованому у 1852 р.)

Після жовтня 1917 р. в Україні, як і в СРСР в цілому, прийнято декрети, спрямовані на централізацію архівної справи та активізацію ролі архівів у збиранні ДОП. Але в організації роботи з цими документами конкурентами архівів залишилися музеї та бібліотеки. Це мало свій негативний вплив на ефективність використання ДОП дослідниками саме через те, що методика обробки цих документів в різних типах сховищ докорінно відрізнялась і не на користь музейної. Безумовно, що зберігання документів у вигляді цілісних комплексів, як це

існує в архівах, а не розрізнених по відділах експозиції, є найбільш доцільним.

Спроби різних з'їздів, конференцій, нарад архівістів, навіть циркулярів архівних органів (Укрцентрархівів, 1926 р.) виправдати цю невідповідність, конкретного позитивного результату не дали. Хоча, треба відзначити, що частково ця робота в Україні була проведена. За станом на 1926 р. у держархівах України зберігалось 110 особових фондів, з них 73 фонди знаходилися у Харківському історичному архіві та Одеському крайовому історичному архіві, а з 39 окружних архівів особові фонди були наявні тільки у двох. Але велика кількість ДОП продовжувала зберігатися у музеях Полтави (фонди В.Короленка, П.Мирного), Львові (музей І.Франка, Львівський університет та Політехнічний інститут), Херсонському, Волинському краєзнавчих музеях, Вінницькій обласній бібліотеці, Вінницькому меморіальному музеї М.Коцюбинського.

За об'єктивних обставин під час Великої Вітчизняної війни головна увага архівних органів була спрямована на упорядкування документів установ, підприємств та організацій. Але все ж 1947 р. було поставлено питання (на жаль не реалізоване) про створення у Києві літературного відділу ЦДІА. У середині 50-х років ДОП налічувалися в 18 обласних архівах України, у ЦДІА УРСР та його філіалах, у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР. Всього в цих установах налічувалося 343 фонди, з них 323 – дореволюційні. В основному це були фонди вчених та діячів культури і освіти. Активізація роботи з ДОП почалася в кінці 50-х років – початку 60-х, коли перед архівістами широко постало завдання створення документальної бази радянського суспільства. Стали збирати матеріали діячів радянської епохи: письменників, працівників мистецтва, науки, передовиків виробництва, старих більшовиків, заслужених вчителів, лікарів. У 1967 р. засновано Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва, який став методичним центром роботи з ДОП. ЦДАМЛМ України налічує більше 1 тис. фондів митців, у тому числі основоположників, корифеїв української літератури, живопису, музики і театру.

У 1974 р. розпочав комплектування особовими фондами і колишній ЦДАЖР УРСР (тепер ЦДАВО України). Він зберігає фонди деяких визначних політичних діячів України (Мануїльський, Чубар), видатних вчених (президент АН УРСР О.О.Богомолець, академіки П.О.Свириденко, М.Д.Стражеско) діячів народної освіти (Я.П.Ряппо та В.О.Сухомлинський).

Великим сховищем особових фондів є ЦДІА України у Києві, створений на базі Всеукраїнського центрального архіву давніх актів, частини фондів Центрального архіву революції у Харкові і Київського обласного історичного архіву. Тут зберігаються фонди Правобережної, Лівобережної та Слобідської України. Основними ДОП тут є фонди вчених-професорів Харківського та Київського університетів. ЦДІА України у Львові зберігає фамільні фонди великих землевласників, фонди письменників (А.В.Крушельницький, М.Феюшко, Маковей, Павлик, Г.Хоткевич), істориків (К.Бадєцького, Ф.Ковалишина, Крип'якевича, В.Лозинського).

Комплектується фондами вчених Інститут архівознавства ЦНБ НАН України (ЦНБ АН УРСР).

Вже в кінці 80-х років організація роботи з ДОП стала стабільним напрямком діяльності архівних установ. Сталися великі зміни у типології фондоутворювачів особового походження. Згідно наших досліджень у 1987 р. порівняно з 1962 р. частка ДОП в загальному масиві архівних документів зросла у 17 разів (у відносних числах з 0.04 до 0.7%). Починаючи з 1962 року з кожним п'ятиріччям інтенсивність прийому ДОП до держархівів зростала у декілька разів і в 1981-1985 рр. становила 97% порівняно зі 100% в 1962 р.

Процес розвитку демократизації суспільства і надалі повинен сприяти створенню в історичній науці ситуації, коли правда історії не буде перекручуватися, як це творилося в заідеологізований період радянської влади. В наші дні відбувається певна переоцінка "штампованих" цінностей. Тому відкидати значення надбаних документів за часів Жовтня, перших п'ятирічок, сталінської диктатури, хрущовської відлиги, брежнєвського застою, горбачовської пребудови (хоча в них і багато перекручувалося) буде історично невиправдане. Архіви повинні поповнитися документами тих осіб, що стійко

відкидали тоталітарний режим. Ці документи поступово вже передаються з спецхранів. Одночасно треба виявляти такі документи, що збереглися у їх власників. Тоді “білі” плями історії будуть розкриті для дослідників.

Подальша перспектива розвитку архівної справи, на наш погляд, повинна бути тісно пов’язана з поглибленням теоритичної бази комплектування архівів документами особового походження. Закон України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” повинен стати основою для формування і розвитку правових взаємовідносин фондоутворювачів з держархівами, взаємовідносин між різними типами сховищ ДОП – держархівами, бібліотеками, музеями, рукописними відділами ЦДІ.

Новий закон сприятиме вирішенню питань теоритичного змісту, серед них – диференціація ДОП по категоріях значення, формування профілю комплектування архівів ДОП, розширення соціальної бази фондоутворювачів особового походження. В архіві повинно знайтися місце для документів представників різних політичних партій і течій, сучасних і тих, що існували в минулому, нових для нашого часу верств населення (бізнесменів, акціонерів, фермерів тощо), рядових людей. Все це потребує нових підходів до ролі експертизи цінності документів, зокрема критеріїв цінності їх відбору.

Рішення цих архівних проблем непрості. Бо і теоретичні дослідження і підготовка кадрів висококваліфікованих спеціалістів архівної справи потребують впровадження сучасної технології архівних робіт (на рівні світових стандартів), устаткування приміщень, де б надійно зберігалася наша історія.

М. Ю. Ч И Р К О В А

(Держархів Полтавської області)

***Деякі роздуми про роль та значення
архівіста у сучасному суспільстві***

Минулого року полтавські архівісти відзначали 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії (1903-1919), яка відіграла значну роль у справі пошуку, збереження, наукового опрацювання та публікації архівних документів з історії краю. З діяльністю членів ПВАК пов'язане відкриття перших історичних музеїв на Полтавщині: с.Круглик Лубенського повіту (1885), природничо-історичного музею Полтавського земства (1891), музею Полтавської битви (1909). Ми маємо пишатися нашими попередниками – вони на громадських засадах, майже не отримуючи матеріальної допомоги від держави, за відсутності власного приміщення для створення історичного архіву і концентрації документів, змогли не лише зберегти для нащадків велику кількість архівних матеріалів, але й опублікувати частину з них у “Трудах Полтавской Ученой Архивной Комиссии”, які видавалися щорічно. ПВАК у 1914 р. з допомогою анкетного опиту спробувала вивчити стан архівної справи в губернії. У 1915 р. І.Ф.Павловським була видана брошура з описом архівів Полтавщини. У 1919 р. ПВАК припинила свою діяльність, та ще у 1918 р. був створений Центральний історичний архів Полтавщини, який покликаний був продовжити справу архівної комісії й саме за активної участі її членів були закладені підвалини централізованої системи зберігання документів краю. На жаль, за радянських часів архіви стали знаряддям більшовицької пропагандистської машини, тому історики з дореволюційним досвідом там не знадобились.

Архівістів не обминули репресії 20–40 років, знищені були кращі кадри, а залишилися лише малоосвічені, але віддані

справі партії люди. Поступово сформувався тип архівіста, яскраво представлений у 70-х – на початку 80-х років: це людина, майже завжди без історичної освіти, переважно жінка середніх років (на відміну від ПВАК, де більшість складали чоловіки), яку не дуже цікавить зміст архівних документів та їх фізичний стан. Труднощі у вирішенні кадрового питання в архівній галузі посилювали низька оплата праці, соціальна незахищеність архівістів (відсутність житла, нормальних умов праці та відпочинку), брак поваги суспільства до роботи архівістів, які, на думку багатьох, “ріються” у нікому не потрібних папірцях. Архівісти раз на 5-10 років готували до друку, згідно плану Головархіву, збірники документів, які обов’язково мали підтверджувати офіційну версію вітчизняної історії. Архіви задовольняли утилітарні потреби суспільства у ретроспективній інформації, намагалися контролювати стан відомих архівів. Звичайно, іноді серед архівістів знаходились ентузіасти, які хотіли зробити щось більш цікаве, ніж заплановані збірники. Так, у кінці 60-х років у ДАПО був підготовлений до друку довідник змін адміністративно-територіального поділу Полтавщини з 1648 р. до нашого часу. На жаль, він і досі залишається у рукописі, тому що залишковий принцип фінансування архівістів став на перешкоді його опублікуванню. Головним знаряддям праці архівістів 70-х – початку 80-х років, як і 100 років тому, були ручка, друкарська машинка та власна фізична сила, ні про яку автоматизацію мова не йшла. Звичною стала плінність кадрів.

З початком перебудови і гласності в середині 80-х років у суспільстві значно зріс інтерес до вітчизняної історії, архіви поступово почали відкривати для широкого кола дослідників, і, головне, до них прийшли нові люди. Хоча в архівах продовжує домінувати тип архівіста, змальований вище, який до того ж став більш затурканим, – в умовах економічної кризи реальна заробітна плата зменшується, значно зріс обсяг технічної роботи, пов’язаної з забезпеченням законних прав та інтересів громадян, це практично паралізувало інші види роботи, постійно існує загроза скорочення штатів, архівісти стають все менше соціально захищеними – працюючи у державних установах, вони не є державними службовцями, але

вже з'явився новий тип історика-архівіста. Це ще молоді люди 30-35 років з історичною або навіть архівною освітою, які мають ґрунтовну історичну та мовну підготовку, володіють практичними навичками науково-публікаторської праці, знають книгознавство і, що дуже важливо для історика, намагаються всебічно, без ідеологічних догм висвітлювати події. Саме з діяльністю молодих архівістів пов'язане поживлення публікаторської роботи архівів (незважаючи на мізерність коштів, що призначаються для цього), розширення її тематики, підвищення якості, адже якісні публікації можливі лише за наявності глибоких історичних знань архівістів. Прикладом такої роботи є статті та публікації 90-х років архівістів ДАПО в енциклопедичному довіднику "Полтавщина", "Полтавській Петлюріані" (Матеріали Петлюрівських читань), серії краєзнавчих збірників "Наш рідний край", збірниках Полтавського педінституту, краєзнавчого музею, товариства "Просвіта" та "Архівний збірник на посвяту 90-річчю Полтавської Вченої Архівної Комісії".

У архівістів 90-х років нашої країни з'явилась ще одна проблема – комп'ютеризація архівів. Те, що на заході було проведене ще у 70-х роках, нарешті, доходить і до нас, і у співробітників архівів виникає необхідність придбання нових навичок роботи. Зараз масові джерела все більше наближаються до умов та вимог функціонування автоматизованих інформаційних систем, тому повинен скластися новий тип історика-архівіста, здатного продуктивно працювати на стику гуманітарних і прикладних технічних наук. І він з'явився, про що свідчить досвід роботи Московського міського об'єднання архівів, наприклад, їх серія збірників "Невідома Росія". Московські архівісти вивчають документи з допомогою персональних ЕОМ, самі складають для них програми. На жаль, для нас їхній досвід поки що є недосяжним зразком, хоча життя вимагає розвитку архівної справи в цьому напрямку.

На порозі ХХІ ст. в нашій країні виникла нагальна необхідність сформувати спеціаліста, здатного на теоретичному рівні опанувати зміст, тенденції та перспективи розвитку

суспільно-історичних процесів, професійно орієнтуватись як у науково-дослідницькій, так і в викладацькій галузях.

Ф. А. ВІНОКУРОВА
(Держархів Вінницької області)

***Публікаторська робота Державного архіву
Вінницької області на сучасному етапі***

У публікаторській роботі колектив архівістів дежархіву області вбачає реалізацію свого творчого потенціалу та всебічне використання джерелознавчої бази архіву.

Слід зазначити, що ми дуже оперативно вводимо у науковий обіг нещодавно розсекречені документи, зокрема, за період німецько-фашистської окупації, матеріали, що надійшли з архіву управління СБУ. Адже архів здійснив прийом на державне зберігання від цієї служби понад 70 тис. справ, які вже використано при підготовці архівних публікацій, а також документи колишнього облпартархіву.

Тільки за минулий рік наші архівісти опублікували 68 статей та тематичних добірок документів, зокрема 12 – у рубриці “Історія міста над Бугом” у вінницькій міській газеті, яку веде Заслужений журналіст України, директор облдержархіву А.Г.Степаненко.

До речі, слід зазначити, що саме з того часу, коли Анатолій Гнатович очолив колектив архіву, публікаторська робота значно поживавилась. Мова йде про, так би мовити, малі та великі форми публікацій.

Минулого року колектив облдержархіву спільно з обласним краєзнавчим музеєм, обласною науковою бібліотекою започаткували краєзнавчі читання, які виявилися дуже поважними авторитетними науковими зібраннями. В 1994 році вийшов збірник матеріалів краєзнавчих читань під назвою “Подільська старовина”, до якого включено близько 25 робіт з історії Поділля як місцевих науковців, так і представників інших областей. В ньому є дві цікаві роботи працівників облдержархіву, молодих істориків-архівістів Олександра

Петренка “Опис документів, які зберігалися в маєтку князів Четвертинських с. Янкова” – цікава робота археографічного напрямку та аналітичне дослідження Романа Подкура “Переддень колективізації на Вінниччині”.

Держархів області щорічно, спільно з Вінницьким педагогічним інститутом, видає збірник тез доповідей обласних краєзнавчих конференцій і в кожному збірнику – цікаві, змістовні роботи архівістів, а нещодавно започатковано і вінницькі міські краєзнавчі конференції, матеріали яких ми видаємо спільно з Вінницьким міськвиконкомом і на його кошти. Останні роботи архівістів, які ввійшли до цих матеріалів, – “Ватажок юних патріотів”, “Зоряні імена вінничан”, “З історії вінницьких Мурів” та інші, підготовлено на підставі архівних джерел та присвячено 50-річчю великої Перемоги над фашизмом.

Особливо плідним у напрямку публікаторської роботи виявився 1994 рік.

За матеріалами дежархіву області директор архіву Анатолій Степаненко підготував цікаву роботу «Людина, яка мала мужність сказати “ні”» – розповідь про виробничо-комерційне об’єднання спиртової промисловості, його історію з часу появи підприємств цього напрямку на Поділлі.

Зміни, що відбуваються сьогодні у суспільстві, дають змогу дослідити архівні документи, доступ до яких до недавнього часу був досить обмеженим.

Під рубрикою “На допомогу вчителю” держархів області підготував та передав для видання у Вінницьке видавництво “Антекс” збірник документів та матеріалів про голодомор на Вінниччині у 1932-1933, 1946-1947 рр. У збірник ввійшло близько 300 документів, видобутих з колишніх спецхранів облпартархіву, з справ із красномовним написом “Сектор – особий, часть – секретная, особая папка”.

Вважаємо, що це наше видання справді буде посібником, джерелом для істориків-краєзнавців, учителів при викладанні правдивої історії України.

Досить обмеженим донедавна був доступ до документів з історії національних меншин.

І тільки в результаті знову ж таки розтаємнення

документів ми отримали змогу дослідити чималий масив документів, в яких відбивається історія національних меншин, що проживали та проживають на терені Поділля, а також дослідити міжнаціональні відносини.

До речі, на замовлення обласного об'єднання "Польський дім" архівісти проглянули чималий масив документів з історії польської громади Поділля, які згодом було використано на обласній науково-практичній конференції.

Цікава робота була проведена щодо виявлення та пропаганди архівних документів з історії вірменської громади Поділля. Документи експонувались на документальній виставці, яка була також розгорнута на зазначеній конференції.

У своєму повідомленні, шановні колеги, я хочу представити вам нашу нову роботу, творчий доробок архівістів держархіву області та науковців Ізраїлю, працівників архіву-музею "Будинок борців гетто". Книга називається "Вінницька область. Катастрофа та Опір", вийшла вона до 50-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників.

Це книга свідчень євреїв, що пережили катастрофу на території Вінницької області та участь їх в опорі фашизму. Слід зазначити, що це перше україно-ізраїльське видання такого типу з серії "Документи і матеріали з історії євреїв України періоду нацистської окупації (1941-1944)."

До книги звійшло 20 свідчень з архівної колекції, що зберігається в держархіві області – спогадів та свідчень колишніх в'язнів гетто та концтаборів, яка на сьогодні налічує 840 документів, цікаві таблиці соціологічного та демографічного характеру, списки бійців підпілля та партизанського руху.

Автори та упорядники видання проф. Йосип Марял (Ізраїль) та Фаїна Винокурова (Україна), книга за редакцією кандидата історичних наук Анатолія Степаненка (Україна), доктора Пінхаса Агмона (Ізраїль).

Тираж видання 1000 прим., вийшло воно на кошти єврейських громадських організацій і практично майже весь тираж (900 прим.) відправлено за кордон, тільки 100 прим. залишилося в Україні.

Спогади цих людей, що нині проживають в Україні, в далекому та ближньому зарубіжжі, мають унікальний характер. Раніше, коли ми проводили непросту роботу з розсекречення документів, свідчення очевидців та жертв катастрофи мали за попереднім задумом стати доповненням, ілюстрацією до матеріалів, видобутих з спецхранів. Тепер, на мій погляд, це все помінялося місцем.

Ті людські сповіді стали документами найвищого гатунку, їх достовірність скріплено печаткою рідних могил.

Видання, яке я сьогодні представляю, – це тільки початок роботи з цієї теми.

Зараз ми готуємо до видання збірник документів та матеріалів під умовною назвою “Мученики та герої – з історії євреїв Вінниччини за часів німецько-фашистської окупації. У збірнику використовуються документи нещодавно розсекречених фондів місцевих управ періоду окупації, документи комісії по встановленню та обліку збитків, нанесених німецько-фашистськими загарбниками, матеріали з добірки свідчень в’язнів гетто та концтаборів, партизанів та підпільників, документи з архіву СБУ (карні справи колишніх поплічників фашистів).

Тираж, що планується – 1500 прим., збірник видається також на кошти міжнародних єврейських організацій.

У, так би мовити, творчій лабораторії держархіву області на сьогодні кілька робіт, над якими працює ряд творчих груп за затвердженими планами-проспектами.

Готується до видання збірник документів “Східне Поділля під владою Російської імперії (1793-1917 рр.).

Ми вбачаємо саме в цій роботі – масштабній публікації з історії краю – головну мету: висвітлити соціально-економічні стосунки на східному Поділлі за часів російського панування. У збірнику, який буде виданий в обсязі 18 друк.арк., подано чимало документів про селянські виступи, втечі від поміщиків, показано передумови, хід і наслідки реформ 60-70 рр. XIX ст.

Так як тематично дореволюційні фонди розроблені недостатньо, саме підготовці цього збірника підпорядковано роботу з каталогізації документів та удосконалення описів.

Слід зазначити, що публікаторська робота такого рівня,

якого ми намагаємося досягти, вимагає досконалого науково-довідкового апарату.

Отже саме тому ми приступили в цьому році до підготовки нового путівника по держархіву області, адже старий, виданий ще у 1961 році, аж ніяк не відповідає сучасному складу та змісту наших документів.

Робочу групу з підготовки путівника очолює досвідчений архівіст, начальник відділу забезпечення схоронності та НДА Н.М.Лещенко.

У виданні путівника зацікавлене місцеве видавництво “Антекс”, яке спеціалізується на випуску видань краєзнавчого характеру і з яким у нас склалися непогані ділові відносини. “Антекс” є приватним видавництвом і значною мірою фінансує зазначені вище видання. І крім того, спонсори, які зацікавлені у появі наших видань. Адже не секрет, що публікаторська робота, видавнича діяльність без спонсорської підтримки, на жаль, не досягла б свого кінцевого результату.

Отже, шукаємо резерви, партнерів для співпраці, щоб і надалі вести свою роботу згідно вимог часу.

Д. В. О М Е Л Ь Ч У К

(Сімферопольський державний університет)

***Документи окупаційних установ як джерело
вивчення становища на захопленій
фашистами території України (1941-1944 рр.)***

Відкриті останніми роками для дослідників значні масиви документів різних установ, підприємств, що діяли на окупованій території України, є цікавими і багато в чому унікальними. Їх глибоке дослідження може привести до суттєвих змін наших уявлень про окупаційний режим. До останнього часу – це історія злочинів фашистів і історія опору. Поміж цим – практично нічого. Умови існування мільйонів жителів України, що опинились під “новим порядком” – невідомі.

У цьому розрізі ще одна тема, яка залишається “білою плямою” минулої війни – це колабораціонізм, який за радянських часів ототожнювався з “українським буржуазним націоналізмом”. Навіть перше знайомство з документами свідчить, що це явище було дуже масовим, проте не мало чітко вираженого політичного спрямування.

Те, що збереглося у державних архівах, – переважно документи господарської діяльності: списки робітників, табелі робочого часу, заяви громадян на адресу місцевих органів влади, численні бухгалтерські документи, а саме: касові ордери, відомості на одержання зарплати, квитанції, накладні і таке інше. Подібне – цілком вільне від політичної кон’юнктури і може дати чимало для об’єктивного вивчення багатьох сторін життя в окупованих районах.

До політичних аспектів колабораціонізму треба підходити дуже обережно. В повоєнні роки сам факт праці на німців і навіть перебування на окупованій території розглядався як злочин. Влада не звертала уваги на те, що для переважної

більшості така робота була засобом заробити на існування. Інша річ, хто, де і з якою ретельністю працював. На місцевому рівні окупаційний режим значною мірою здійснювався руками місцевих жителів. І ці люди мали неабияку владу над населенням у багатьох питаннях. Одним з доказів цього може бути масове хабарництво, що визначається в існуючих дослідженнях і підтверджується мемуарами. Окупанти створили чималий бюрократичний апарат, який значною мірою копіював радянський. Наприклад, в Харківській міській управі були відділи: комунального господарства, планово-економічний, кустарної промисловості, охорони здоров'я, народної освіти, юридичний (!!!) та інші. І це не рахуючи більше десятка управлінь (Державний архів Харківської області, ф. Р-2982). Працював тут не один десяток чиновників. До нижчих органів влади надсилаються тисячі вимог про подання найрізноманітніших списків (комуністів, комсомольців, активістів, звільнених військовополонених, дітей шкільного віку і таке інше), директиви про ремонт доріг, мостів, догляд за німецькими могилами, поставки сільгоспродуктів, збирання теплих речей для німецьких вояків, збирання податків тощо.

Районні управи мали свій штат, в селах старости теж мали помічників (1-2 чоловіка). Ідеться про розгалужену систему управління, на яку німці поклали низову, чорнову роботу.

Харків – не виняток. Інший район – Крим (входив до складу рейхскомісаріату “Україна”). Певелике курортне містечко Алушта. Тут діє державний маєток на базі довоєнного колгоспу з назвою міста. Збереглися списки робітників з поденним фіксуванням виконуваних робіт і нарахованою платнею. Що робили? Практично те ж саме, що і до війни: доглядали за садами, поливали, збирали врожаї, ремонтували дахи, печі, насоси, автомашину, візки. Розмір нарахованої плати у порівнянні з цінами показує, що те життя заможним аж ніяк не назвати, але люди жили (Центральний державний архів Криму, ф. Р-1497).

В іншому фонді (Р.-1326) – відомості на одержання зарплати по Алуштинській міській управі – 88 прізвищ. Тут працювали лікарня, санепідемстанція, дитячий садок,

кінотеатр. До десятка чоловік налічував штат податкової служби.

Якоїсь чіткої системи зібраних різними архівами документів немає. Вони різні за обсягом, якістю збереження, відбивають часом різні сторони життя, як правило, мають уривчастий характер. В архіви потрапило все те, що вдалося зібрати по гарячих слідах, адже перед відступом чимало знищувалося. Однак цінність документів, що збереглися, від цього не зменшується.

Не ставлячи під сумнів все донині написане про німецько-фашистський окупаційний режим, особливо про злочини окупантів, зазначимо, що це було лише однією частиною правди. Друга є в тому, що на окупованих теренах України фашисти повинні були (навіть всупереч широко цитованим висловлюванням гітлерівської верхівки) підтримувати життєдіяльність населення, бо без цього ні сам рейх, ні його армія не могли діяти. Люди, що опинились в окупації, змушені навіть проти своєї волі бути у них на службі – інакше було не вижити самому, не прогодувати родину. Класичними мірками це колабораціонізм, але не ідейний, не політичний, а економічний, побутовий. І карати своїх громадян за це могла тільки антинародна влада. Це одна з невідомих донедавна сторінок минулої війни. Відкриті останнім часом для дослідників документи окупаційних установ дозволяють подолати цей недолік у висвітленні подій минулої війни і зробити крок до створення правдивої історії нашого народу.

Я. С. Л О З Н И Ц Я
(ЦДАМЛМ України)

***Автоматизація пошуку інформації
в Центральному державному архіві-музеї
літератури і мистецтва України***

У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України зберігаються документи особових фондів творчих спілок, установ і організацій профілю комплектування ЦДАМЛМ України. Склад документів становить різнопланові відомості про розвиток культури України, відомості про окремих діячів літератури і мистецтва.

Для пошуку необхідної інформації існує традиційний для всіх державних архівів науково-довідковий апарат, створено систему каталогів, видається путівник по фондах архіву-музею.

Існуюча система науково-довідкового апарата недостатньо задовольняє потреби дослідників, спеціалістів у галузі літератури і мистецтва. Великий обсяг існуючої інформації в архіві-музеї неможливо видати без застосування сучасних ПЕОМ і інформаційних технологій.

В ЦДАМЛМ України розроблена і функціонує АІПС по фондах архіву-музею на базі ПЕОМ "Роботрон".

Програмне забезпечення базується на використанні пакета прикладних програм (ППП) CDS/ISIS/Мікро, розробленого в ЮНЕСКО і призначеного для автоматизації архівів, музеїв, бібліотек і інших закладів, які опрацьовують великі обсяги документальної інформації.

В ППП CDS/ISIS/Мікро найбільш повно порівнянно з іншими документальними системами реалізовані функції обробки документальної інформації. В ньому передбачені прості і гнучкі можливості коректування (заміна, знищення) помилкових записів в БД, доповнення БД (в діалоговому

режимі), в CDS/ISIS/Мікро реалізована можливість введення інформації з формативного екрана, створити або відредагувати який легко може користувач. Формати виведення інформації на екрані відеотермінала або друк при необхідності можна змінити або створити нові.

Інформаційне забезпечення AIPS складається з двох баз даних: AR і UST.

База даних AR спроектована і розроблена для автоматизації інформації з особових фондів. Її метою було збільшення якості і скорочення термінів надання інформації про документи певних осіб, які зберігаються у фондах архіву-музею і які не обов'язково є фондоутворювачами.

Вхідними даними бази даних AR є:

- прізвище та ініціали;
- назва фонду;
- номер фонду;
- категорія;
- кількість од. зб. фонду;
- кількість описаних од. зб. фонду;
- кількість неописаних документів фонду;
- кількість документів у проміжному сховищі;
- кількість од. зб. по описах і за які роки зберігаються документи в кожному описові;

– види документів і де вони знаходяться (№ фонду, № опису, № од. зб.);

Якщо особа не є фондоутворювачем, то вхідними даними є тільки прізвище та ініціали і інформація про види документів і де вони знаходяться.

Вихідними даними для всіх осіб є відомості про місце знаходження їх документів і види документів, а для фондоутворювача ще виводяться облікові дані їх фонду.

У базу даних AR вже введено більше 7000 записів. Причому спочатку в діалоговому режимі проводиться пошук даних в базі і якщо на конкретну особу вже заведено запис, то відбувається доповнення запису новим документом, а не створюється ще один запис.

Джерелом інформації для заповнення бази даних UST є дані по фондах творчих спілок, установ і організацій профілю

комплектування ЦДАМЛМ України як тих, що зберігаються в сховищах архіву-музею, так і тих, що перебувають на відомчому зберіганні. Дані для введення до бази даних надходять один раз на рік. Метою розробки є істотне збільшення якості і скорочення термінів надання інформації про наявність і місце зберігання документів конкретної установи.

Вхідними даними бази даних UST є:

1) загальні відомості про організацію:

- назва організації, адреса;
- керівник організації, відповідальний за архів, голова ЕК, зав. канцелярією (секретар), (прізвище, ім'я по-батькові, № службового телефону);

- дата створення організації;

- дата ліквідації організації;

- фонд: №, категорія;

- зміни в назві фонду та їх дати;

2) затверджено описів в ЦДАМЛМ України:

- всього (кількість од. зб., крайні дати); в тому числі (№№ описів, кількість од. зб., крайні дати);

- постійного зберігання;

- з особового складу;

- опис постійного відомчого зберігання (по Чорнобилу);

- тимчасові понад 10 років;

3) інформація про описи документів, що знаходяться на державному зберіганні (№ і назва опису, кількість од. зб., крайні дати):

- з особового складу;

- тимчасові понад 10 років;

- потребують переробки;

- потребують удосконалення;

- видані на 40 років (кількість, № справ);

- не надійшли в архів-музей (кількість, № справ);

- знаходяться в розшуку (кількість, № справ);

4) інформація про описи документів, що перебувають на відомчому зберіганні:

- кількість установ і організацій, що передають документи у відомчий архів;

- назви установ і організацій;

- всього (№№ описів, кількість справ, крайні дати);
- постійного зберігання;
- з них внесено до описів;
- з них затверджено на ЕПК;
- зберігаються понад встановлені терміни;
- з особового складу;
- з них внесено в описи;
- з них погоджено з ЕПК;
- опис постійного відомчого зберігання (по Чорнобиллю);
- тимчасові понад 10 років;
- 5) чисельність штатних працівників;
- 6) умови зберігання документів;
- 7) інформація про наявність нормативної документації:
  - інструкція по діловодству (дата);
  - номенклатура справ на: (рік);
  - положення про архів (дата);
  - положення про ЕК (дата);
  - паспорт (за станом на): (рік);

Впровадження в практичну роботу архіву-музею АПС дає можливість значно прискорити процеси отримання необхідної інформації та збільшити її якість. Але існують деякі проблеми. Комп'ютерна техніка потребує обслуговування та ремонту, а коштів на виконання цих робіт архів не має. Існуючі ПЕОМ застарілої конструкції і в них не закладені можливості сучасних високоефективних ПЕОМ. Необхідно придбати ПЕОМ з процесором 80486 або 80386.

Перелік скорочень

АПС	– Автоматизована інформаційно-пошукова система
БД	– База даних.
ЕК	– Експертна комісія.
ЕПК	– Експертно-перевірна комісія.
ПЕОМ	– Персональна електронно-обчислювальна машина.
ППП	– Пакет прикладних програм.
ЦДАМЛМ України	– Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

С. І. ШЕВЧЕНКО

(Кіровоградський педагогічний інститут
ім.В.Винниченка)

*Документи Комісії Верховної ради УРСР в
закордонних справах як джерело вивчення
історії міжнародних зв'язків республіки
у 50-80-х роках*

У фонді Верховної Ради УРСР, який зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, є кілька десятків справ комісії в закордонних справах за кінець 50-х-першу половину 80-х років (ф.І. оп.22). Це – переважно протоколи засідань комісії та матеріали до них (стенограми, листи, проекти постанов, довідки Міністерства закордонних справ УРСР, інших міністерств і відомств, областей і міст республіки).

Функції комісії було визначено Положенням, де, зокрема сказано: "... попереднє обговорення і підготовка висновків і пропозицій по питаннях, що підлягають розгляду у Верховній Раді і стосуються міжнародних відносин УРСР . . . , вивчення найважливіших для республіки питань . . . , сприяння Верховній Раді УРСР в дальшому розвитку взаємовідносин із парламентами інших країн . . . " (спр. 3, арк.2.).

Як одна з держав-засновниць ООН, республіка брала участь у багатьох її заходах, роботі міжнародних організацій, зокрема Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, Магате, Економічної комісії ООН для Європи, Міжнародного союзу електрозв'язку, Всесвітньої метеорологічної організації, Всесвітнього поштового Союзу, комісій ООН по роззброєнню, по правах людини, статистичної, по народонаселенню тощо. (Там же, арк.94). У документах комісій видно динаміку росту активності республіки на міжнародній арені. Якщо, наприклад, у 1954 році УРСР була членом 9 Міжнародних міжурядових

організацій та їх органів то за станом на 01.04.1960 вона входила вже до 34 міжнародної організації і їх органів, була учасником 67 міжнародних договорів, угод, конвенцій і протоколів. Але СРСР на той час уже був членом 240 міжнародних організацій (Там же, арк.93). Це свідчить про нерівні можливості і умови міжнародного представництва республіки і Союзу.

На своїх засіданнях комісія розглядала питання підготовки та підсумків участі делегацій республіки у роботі міжнародних організацій. Як свідчить звіт, на XVIII сесії Генеральної Асамблеї ООН Україна була співавтором резолюції про планування економічного розвитку і про декларацію про міжнародне економічне співробітництво та поправок до інших резолюцій, які були схвалені Асамблеєю (спр. 65, арк.14).

На XIV сесії ЄЕК розглядалась програма її діяльності на 1959-1964 роки, яка містила ряд технічних, наукових і економічних проблем, що становили великий інтерес для республіки, зокрема в галузях вуглевидобування, енергетики, сільського господарства, лісоматеріалів, житлового будівництва, транспорту і т.д. При обговоренні економічного становища делегація УРСР звернула увагу, що в спеціальному огляді відсутні будь-які дані, які б характеризували економіку України і темпи її розвитку. Після цього директор відділу планів і досліджень ЄЕК пообіцяв главі української делегації, що в майбутньому до огляду будуть включатись основні показники семирічного плану УРСР (спр. 3, арк. 31, 33).

Ряд документів свідчить про активний розгляд комісією питань зарубіжних культурних зв'язків республіки. Зокрема, 27.05.1970 аналізувався стан обліку коштів, зароблених мистецькими колективами. У результаті Раді Міністрів було рекомендовано поставити перед союзними органами питання відрахувань певної кількості іноземної валюти з одержуваної Держконцертом СРСР за виступи українських митців, до бюджету республіки, а Міністерство культури зобов'язувалось готувати членів гастрольних груп "не лише з точки зору професійної майстерності, а й з точки зору розуміння міжнародної обстановки, соціально-економічних та політичних умов розвитку тієї чи іншої країни, виховувати ... почит-

тя... високої відповідальності за... вчинки, пов'язані з перебуванням за рубежом" (спр. 14. арк.74).

У протоколі засідання комісії від 18.01.1971 №14 є дані про стан торгівлі та обміну літературою. У рішенні констатовалось, що незважаючи на збільшення випуску книжкової продукції в республіці, реалізація її за рубежом протягом останніх шести років зменшилась. По лінії Українського товариства дружби і культурних зв'язків з закордонними країнами замовникам із 102 країн за 1968-1970 роки надіслано 350 тисяч примірників різної літератури. Протягом 1969 року контора "Укркнигекспорт" на замовлення книготоргових фірм 86 країн відправила понад 1,5 млн. примірників книг (спр. 186. арк.70).

Важливе місце в роботі займали питання туризму.

Зокрема, на регіональному рівні ці проблеми аналізувалися 29.06.1973. У довідці "Про підготовку виконкомми Київської і Кримської обласної Рад депутатів трудящих об'єктів для показу іноземним делегаціям і туристам" серед недоліків відзначалося, що шведи звернули увагу в столичній області на те, що робітники одного з радгоспів обідали на робочих місцях, де були відсутні найелементарніші санітарні умови. В радгоспі "Русанівський" іноземці сфотографували "воза, що загруз у ставку, скобочені двері керівника та інші несправні об'єкти" (спр. 412. арк.11). На початку 80-х років було розглянуто питання "Про роботу виконкому Харківської Ради народних депутатів по прийому зарубіжних делегацій і іноземних туристів" (спр. 872. арк.1).

Спортивна тематика в справах представлена документами про хід підготовки в Україні до проведення XXII Олімпійських ігор (спр. 869. арк.11).

У цілому аналіз протоколів засідань комісій та матеріалів до них показує непропорційну увагу до різних проблем міжнародної діяльності республіки. Мало розглядалось депутатами питань про двосторонні і багатосторонні економічні зв'язки УРСР.

У рішеннях комісій головний акцент робився на ідеологічній значущості зарубіжних контактів. Замість аналізу перспективних проблем часто розглядались питання, котрі

входили до функцій республіканських відомств, органів управління. Однак, незважаючи на це, матеріали містять важливу інформацію щодо культурних зв'язків республіки, участі її в ООН та інших міжнародних організаціях у 50-80 роках. З огляду на їх нечасте використання у попередні десятиріччя, документи комісій мають бути досліджені з точки зору незалежної держави, яка визначає свої зовнішні пріоритети.

А. В. МАКУШИНА

(Український науково-дослідний інститут
целюлозно-паперової промисловості)

***Перспективи освоєння виробництва
безкислотного довговічного паперу
в Україні***

Проблема збереження для наступних поколінь національного надбання, яке зберігається в книгосховищах та архівах України, дуже тісно пов'язана з якістю паперу, який є носієм інформації. Папір – це хліб культури, але одночасно він є її охоронцем, якщо якість та довговічність його відповідає терміну зберігання.

Папір, призначений для писання чи друкування, повинен мати досить високий рівень механічної цінності, бути білим, непрозорим, добре проклясним, мати оптимальний рівень гладкості. Але головним для паперу, призначеного для виготовлення документації тривалого терміну зберігання, є його довговічність, тобто здатність мало змінювати початковий рівень показників якості у процесі використання та зберігання.

Використання для виготовлення паперу волокнистих напівфабрикатів кислих способів варіння, а також високого та надвисокого виходу не дає жодних шансів на отримання довговічного паперу. Виготовлення паперу з високоякісної, добре відмитої та очищеної сульфатної біленої целюлози чи лляної біленої напівмаси суттєво збільшує довговічність паперу. Але навіть при використанні бездоганих волокнистих напівфабрикатів традиційна технологія виготовлення паперу у кислому середовищі дуже негативно впливає на кінетику зміни рівня його показників у часі.

Річ у тім, що традиційна технологія передбачає використання для наповнення паперу каоліну, для проклеювання – каніфольного клею, а коагуляція наповнювача

та клею в паперовій масі з метою підвищення їх утримання здійснюється за допомогою сірчаноокислого алюмінію. Технологічний процес виготовлення паперу здійснюється при питомій витраті сірчаноокислого алюмінію 40-50 кг на 1 тону паперу, рН паперової маси при цьому складає від 4,2 до 4, 8. Повторне використання зворотної води викликає ще більше закислення паперової маси. Кислий папір, одержаний за такою технологією, швидко втрачає при зберіганні механічну міцність та білизну.

У світовій практиці виготовлення паперу, звичайно, є технічні рішення та технології такого виготовлення в нейтральному середовищі. Насамперед це технологія проклеювання паперу у масі синтетичними клеями на основі димерів алкілкетенів (ДАК) жирних кислот (ЖК) у діапазоні значень рН від 7,5 до 8,5, тобто у нейтральному або слабколужному середовищі. З цією технологією проклеювання добре співпадає технологія наповнення паперу вуглекислим кальцієм, наявність якого у паперовій масі також створює слабколужне середовище.

ДАК ЖК є специфічним продуктом індустрії органічного синтезу. Реакція одержання ДАК вперше була описана Штаудінгером у 1907 році. В 1937 році Хютер отримав патент на спосіб синтезу високомолекулярних алкілкетенів. Після другої світової війни інтенсивні дослідження та розробку технології використання ДАК ЖК для проклеювання паперу розгортає фірма Геркулес (США).

Перший патент на одержання водної емульсії ДАК ЖК для проклеювання паперу в нейтральному середовищі був узятий фірмою Геркулес у 1948 році. У п'ятдесятих – шістдесятих роках ця фірма запатентувала основні технічні рішення у цьому напрямку, а також створила потужну індустрію виробництва ДАК ЖК та проклеювальних емульсій на їх основі. Фірма Геркулес створила свої філіали в багатьох країнах Західної Європи та у скандинавських країнах і посіла монопольне становище у цій галузі.

Трохи пізніше, у сімдесятих-вісімдесятих роках, фірма Геркулес втратила свою монополію внаслідок розгортання інтенсивних розробок та досліджень у галузі нейтрального

способу проклеювання паперу вченими та бізнесменами Японії та Швеції. Технічні рішення та технологія не тільки патентуються та розробляються, а паралельно йде їх інтенсивне впровадження. В наш час понад 150 підприємств Європи та понад 50 підприємств США виготовляють папір та картон з використанням нейтрального способу проклеювання з допомогою ДАК ЖК. Річні обсяги виробництва паперу та картону у нейтральному середовищі обчислюються мільйонами тонн.

Для паперової промисловості України проклеювання паперу з використанням ДАК ЖК може сприйматися як щось екзотичне, бо на жодній з паперових фабрик України за всі роки їх існування не виготовлено жодного кілограма паперу з використанням цієї технології. Але для вчених Українського державного науково-дослідного інституту целюлозно-паперової промисловості (УкрНДІП) технологія виготовлення паперу та картону з використанням проклеювальних емульсій на основі ДАК ЖК добре відома.

Авторові довелося протягом десяти років, з 1982 по 1992 рік, бути науковим керівником і безпосереднім розробником технології проклеювання картону з допомогою ДАК ЖК у нейтральному середовищі для Сиктивкарського лісопромислового комплексу (СЛПК) – Росія. Для цього було закуплене по імпорту в Австрії обладнання для приготування проклеювальних емульсій на основі ДАК ЖК та організована поставка з-за кордону основних інгредієнтів проклеювальної рецептури.

У 1986 році на СЛПК були виготовлені перші тонни картону, проклеєного ДАК ЖК з використанням хімікатів закордонного виробництва, а у 1988 році був виготовлений картон такої ж якості, проклеєний ДАК ЖК з повною заміною 8 компонентів проклеювального складу хімікатами вітчизняного виробництва. Починаючи з 1987 року, СЛПК щороку виробляє десятки тисяч тонн картону, проклеєного ДАК ЖК у нейтральному середовищі. Слід сказати, що СЛПК був і залишається досі єдиним підприємством Росії, яке виробляє картонно-паперову продукцію, проклеєну у нейтральному середовищі синтетичними клеями на основі ДАК ЖК.

Перший крок у вирішенні проблеми створення в Україні промислового виробництва безкислотного документного паперу вже зроблено за участю фахівців УкрМДП та Дніпропетровської паперової фабрики. Це підприємство почало використовувати для наповнення друкарського паперу крейду, тобто вуглекислий кальцій. Це слабколузкий наповнювач із високою білістю та здатністю суттєво підвищувати непрозорість паперу і покращувати його друкарські властивості, точніше, забезпечити оптимальний рівень сприйняття друкарської фарби.

Основною технічною проблемою під час використання крейди, як наповнювача паперу, є несумісність цього лузкого наповнювача з кислим способом проклеювання паперу каніфольним клеєм. Писальний та друкарський папір виготовлюється з паперової маси багатокомпонентного складу, що містить обов'язково і наповнювач, і проклеювальні та в'язучі речовини. Готовий папір для досягнення достатньої непрозорості та добрих друкарських властивостей повинен містити у своєму складі достатню кількість наповнювача, а також бути добре проклеєним, тобто мати заданий рівень поверхневого вбирання води, що прогнозує його подальшу поведінку, зокрема, під час задруковування його офсетним способом.

У разі одночасного використання у складі паперової маси лузкого наповнювача вуглекислого кальцію та кислого коагулянта сірчаноокислого алюмінію компоненти реагують між собою у водному середовищі у стехіометричному співвідношенні з утворенням сірчаноокислого кальцію та виділенням вуглекислого газу. Паперова маса сильно піниться, а сам наповнювач перетворюється з крейди на сірчаноокислий кальцій, тобто юпіє, який частково розчиняється у воді і сам по собі створює чималі труднощі, особливо при тривалих термінах використання, та ще в умовах замкнутого циклу зворотних вод папероробної машини.

Застосування крейди для наповнення паперу в Україні це є новим. Паперові фабрики у Змієві та Моквині, які виробляють сигаретний папір, здавна користуються для наповнення паперу крейдою. Але сигаретний папір – не-

проклеєний. Під час його виготовлення не використовуються проклеювальні речовини та сірчаноокислий алюміній, тобто відсутні ті технічні проблеми, які виникають при спробі суміщення наповнення паперу крейдою з проклеюванням його каніфольним клеєм.

У спеціальній літературі є деяка інформація про спроби вирішення проблеми суміщення проклеювання паперу каніфольним клеєм з використанням лужного наповнювача, наприклад, шляхом застосування для коагуляції суміші сірчаноокислого алюмінію з алюмінатом натрію. Але відомі технічні рішення не дозволяють забезпечити належний рівень утримання наповнювача та високу якість проклеювання паперу.

Нам вдалося знайти нові технічні рішення цієї проблеми та одержати добре проклеєний папір, наповнений вуглекислим кальцієм, із значенням рН водної витяжки після холодного екстрагування від 6,0 до 6,6. Дослідна партія такого паперу проходить зараз випробування в УкрНДІП на довговічність під час теплового старіння. Крім того, певну кількість цього паперу ми передали архівним установам для проведення натурних випробувань під час застосування його як реставраційного матеріалу для доповнень.

За результатами попередніх досліджень, довговічність документального паперу, наповненого крейдою, виготовленого у середовищі, близькому до нейтрального, суттєво збільшилась у порівнянні з таким же папером, виготовленим у кислому середовищі. Наприклад, після теплового старіння протягом 50 діб при температурі 100°С втрата руйнівного зусилля, визначена згідно з стандартом, у паперу, наповненого крейдою та проклеєного при значеннях рН 6,0-6,6, складає 13-14 %, а у паперу, наповненого каоліном та проклеєного у кислому середовищі, цей же показник становить 35-40 %. Це свідчить про те, що довговічність паперу, виготовленого за новою технологією, принаймні у 2-3 рази перевищує довговічність такого ж паперу, виготовленого у кислому середовищі.

Розроблена нами технологія та нормативна документація дозволяє вже зараз організувати промислове виробництво безкислого паперу, придатного для виготовлення документації та друкованої продукції тривалого терміну зберігання.

Зважаючи на переваги технології виготовлення паперу в слабколужному середовищі, тобто технології проклеювання паперу з допомогою ДАК ЖК, ми вважаємо за доцільне освоїти в Україні виробництво друкарського та писального паперу, проклеєного цими речовинами. На першому етапі таке виробництво слід організувати з використанням хімікатів закордонного виробництва. Водночас, досконалим володіючи технологією приготування проклеювальних емульсій та виготовленням компонентів проклеювального складу, маючи власні запатентовані технічні рішення, ми впевнені у тому, що промислове освоєння в нас технології проклеювання паперу у слабколужному середовищі з допомогою ДАК ЖК, виготовлених в Україні, цілком можливе.

Організація виробництва безкислого довговічного паперу, виготовленого у середовищі, близькому до нейтрального слабкокислого чи слабколужного – могла б створити добротну матеріальну базу для забезпечення архівних установ довговічними реставраційним матеріалом, а також створити передумови для розв'язання проблеми збереження епістолярних та друкованих документів сьогодення для наступних поколінь.

Р. Я. ПИРІГ
(ЦДАГО України)

*Архівне будівництво в Україні:
проблеми наукового забезпечення*

Архівне будівництво є невід'ємною складовою часткою національного державотворчого процесу. В архівних установах зосереджені унікальні документально-інформаційні ресурси, неопінені надбання вітчизняної і світової культури.

Сучасний етап розвитку архівної справи характеризується низкою особливостей. По-перше, незалежна Україна формує власний Національний архівний фонд. По-друге, архівні документи як джерело ретроспективної інформації стали відкритими й загальнодоступними. По-третє, з'явилися нові джерела архівної інформації, породжені докорінною зміною суспільних відносин. По-четверте, правове регулювання у цій сфері тільки закладається.

Усі ці та інші чинники вимагають глибокого і системного наукового аналізу нинішнього стану і перспектив еволюційного реформування архівної галузі. Саме на базі наукового забезпечення тільки й можливе вироблення, прийняття і проведення в практику відповідних законодавчих, нормативних актів, управлінсько-організаційних рішень та методичних рекомендацій.

Слід констатувати, що й досі наша державна архівна система користується науково-методичним потенціалом колишнього радянського архівознавства. Безперечно, до його творчого набутку, досвіду та традицій треба ставитися з належною увагою, але й з такою ж мірою критичизму. Цей науковий ресурс застарів, вичерпався і перетворюється в суттєве гальмо розвитку українського архівознавства.

Навряд чи будуть продуктивними й спроби перенесення на вітчизняний ґрунт теоретичних і практичних розробок

сучасного російського федерального архівознавства та документознавства, хоч чимало процесів і проблем архівного будівництва в пострадянську добу мають типові риси. Визначальною, на наш погляд, виступає потреба врахування насамперед досягнень світової архівознавчої науки і практики, а також специфічних особливостей і проблем національного архівного будівництва.

Першочерговим завданням галузевої науки має стати розробка комплексу наукових проблем, які б склали теоритичне і практичне підґрунтя для підготовки нормативних актів по обслуговуванню Закону України "Про Національний архівний фонд і архівні установи". У своїй сукупності вони мають скласти механізм реалізації цього основоположного документа по правовому регулюванню суспільних відносин у галузі архівної справи. Без такого механізму Закон залишається декларацією намірів.

Розробка і прийняття цього пакета документів дозволить також вирішити низку практичних питань функціонування державної архівної системи, її взаємин з іншими державними інститутами, громадськими об'єднаннями, суб'єктами міжнародного права на терені формування, збереження та використання Національного архівного фонду.

Щодо перспективних досліджень, то вони повинні зосереджуватися на фундаментальних напрямках класичної архівознавчої тріади:

перший – визначення теоретичних і практичних засад комплектування документальної бази НАФ з урахуванням потреб незалежної держави та її громадян, нового стану суспільно-економічних відносин, зокрема розширення форм власності, нетрадиційних джерел архівної інформації;

другий – забезпечення схоронності документів НАФ шляхом розвитку наукових досліджень фізично-хімічних властивостей носіїв інформації, засобів і умов створення ефективного страхового фонду, попередження негативного впливу природних, людських та інших факторів на стан збереження документів;

третій – раціональне, адекватне суспільним потребам, використання документально-інформаційних ресурсів НАФ.

створення наукових, методологічних підвалин для розробки і впровадження новітніх систем пошуку, відтворення та використання власної інформаційної бази, інтеграції у світовий банк архівних даних.

Безперечно, архівна практика щоденно породжує науково-методичні проблеми, розробка яких має прикладне значення. Візьмемо хоча б питання інтеграції до державної архівної системи документального комплексу колишньої Компартії України, а також окремих архівних фондів Служби безпеки України. За багатьма атрибутами вони не можуть органічно влитися до державних архівів без наукового обґрунтування, уніфікаційних заходів, зокрема суттєвої кореляції науково-довідкового апарата.

Загалом у певному сенсі для вітчизняного архівознавства, архівної практики проблема науково-довідкового апаратаа виступає стрижневим чинником. Її вирішення безпосередньо пов'язане з новітніми здобутками української історичної науки, станом впровадження новітніх комп'ютерних технологій, узагальненням прийнятного для нашого архівного будівництва світового досвіду.

Зовсім цілинною є справа дослідження питань економіки архівної справи, цивілізованого входження державних архівних установ у поле вільноринкових відносин, раціонального використання позабюджетних, спонсорських коштів, збереження від "дикої" комерціалізації, інформаційного визиску, соціальний захист працівників галузі. Цей напрямок досліджень потребує тісної інтеграції архівознавців з колегами-економістами, правниками, соціологами, політологами та ін.

Загалом сучасному архівознавству притаманна своєрідна фахово-дослідницьку автаркія, замкненість і відірваність від вітчизняної історичної науки, історичних допоміжних дисциплін з одного боку, а також від доробку світової архівознавчої думки – з іншого. Розв'язання багатьох принципових питань сучасного українського архівознавства неможливе без достатнього розв'язання нашою історичною наукою корінних проблем українського історичного процесу, насамперед його періодизації.

Хотілося б наголосити не тільки на необхідності розриву з колишніми ідеологічними догматами архівознавства, але й застерегти вітчизняних дослідників від небезпеки впасти в обійми ідеократії, прикластися до створення сучасних “білих плям” історії. Тим паче, що у творчій свідомості багатьох з нас не переборена сформована у минулому часі потреба в методологічних дороговказах.

Оглядаючи нинішню інфраструктуру, персональний склад науково-дослідницьких сил вітчизняного архіво-, документо-, джерелознавства, інших суміжних дисциплін, слід відзначити їх тематичну розмаїтість, абсолютну нескоординованість дій, перебування у полоні старих наукових інтересів.

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства перебуває в зародковому стані і найближчим часом не зможе кардинально вплинути на розробку нагальних проблем галузі.

Для інститутів НАН України, вузівських кафедр загальною властивою рисою виступає відсутність націленості на розробку профільних теоретичних проблем, які б позитивно позначалися на піднятті рівня архівознавства, практики архівного будівництва.

Скажімо, внесок Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського у публікацію джерел з історії України є незаперечним, але ця потрібна праця не знімає з порядку денного розробку фундаментальних проблем, питань теорії і методики вітчизняної археографії.

Інститут архівознавства ЦНБ НАН України по суті й надалі залишається слабосилим архівним відділом, нездатним вповні реалізувати задекларовані при зміні статусу цілі в галузі архівознавчих досліджень.

Потрібна скоординованість зусиль академічної, галузевої і вузівської науки у розробці пріоритетних проблем архівознавства, документознавства, джерелознавства, археографії, правових та економічних аспектів архівного будівництва. Більш раціонального використання потребує й наявний потенціал архівних установ, насамперед центральних державних архівів, де зосереджені найбільш фахові і теоретично підготовлені кадри. На жаль, часто вони зайняті

не зовсім творчою роботою, цілеспрямовано не залучаються до наукових досліджень. Особливої турботи потребує вирощування молодшої генерації дослідників-архівознавців, прищеплення їм з університетської лави смаку до наукової роботи.

К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ

(Головархів України)

До проблеми галузевої належності архівів

На місце тієї або іншої галузі у всій системі галузей впливає оцінка її значущості в житті держави і суспільства. У свою чергу, від віднесення тих чи інших установ і організацій до певної галузі залежать масштаби та характер фінансового, матеріального, кадрового забезпечення, престижність професії працівників галузі, розміри зарплати і т.п.

Відомо, що коли була здійснена централізація архівної справи, на чолі державної архівної системи стояв Наркомосвіти, який об'єднував, крім власне освіти, також науку і культуру. З трансформацією системи державного управління і усвідомленням, що архівна інформація може бути дієвою зброєю (насамперед інформація про власних громадян), архіви потрапляють до органів внутрішніх справ. І лише у після-сталінський період вони відокремлюються у самостійну систему з органами управління безпосередньо при уряді. Іде пошук місця у системі галузей. Завдання ускладнюється багатоаспектністю діяльності архівів, міжвідомчим характером архівної справи, безмежністю архівної інформації. Результати пошуку оформляються у загальносоюзному класифікаторі "Галузі народного господарства": "державні архіви, що ведуть наукову роботу за затвердженим планом" віднесені до галузі "Наука і наукове обслуговування", решта архівів та органи управління архівною справою – до галузі "Управління". Мережа архівних установ була розірвана по двох галузях. Але в умовах багаторічної незмінності обсягів фінансування, цін, зарплат та ін. питання галузевої приналежності для архівістів не мали особливого значення.

З другої половини 80-х років почалися розмови про

доцільність віднесення архівів до галузі “Культура”. Мотивувалося це тим, що хоча за обслуговуючою функцією архіви забезпечують ретроспективною інформацією не лише науку, а й управління, соціальне забезпечення, культуру, інші галузі, але за основними видами носіїв інформації, характером їх збирання, зберігання, обробки, обліку, використання архіви найближчі до закладів культури: бібліотек, музеїв, книжкових палат. У нормативних актах по оплаті праці 1989-90 рр. працівники держархівів вже прирівнювалися в умовах оплати праці до працівників установ культури. Статус архівів як закладів культури був закріплений у прийнятих у 1992 р. Основах законодавства України про культуру з урахуванням того, що архіви – специфічні установи культури, розроблявся і проект Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”.

Проте майже одночасно з прийняттям архівного закону проблема галузевої належності архівів несподівано набула гостроти у зв’язку з появою ще одного закону – “Про державну службу”. Частина архівних працівників порушила питання про поширення на архівістів статусу державних службовців. Як аргумент висувалось те, що працівники державних архівних установ, як і передбачає Закон “Про державну службу”, професійно займаються практичним виконанням завдань і функцій держави і одержують зарплату за рахунок державних коштів, що завідувачі державними районними і міськими архівами відразу ж одержали такий статус як працівники структурних підрозділів відповідних виконкомів. Аналогічні до функцій державних установ функції по управлінню архівною справою виконують держархіви областей. Звичайно ж, декларовані в Законі “Про державну службу” принципи стабільності і законності, умови оплати праці і соціального захисту сприяли б у разі поширення їх на архівістів підвищенню престижу архівів і архівної справи, поліпшенню матеріального становища працівників і зміцненню архівних установ кваліфікованими кадрами.

За наполяганням керівників центральних і обласних держархівів Головархів вніс відповідні пропозиції уряду. При цьому, на нашу думку, недостатньо було враховано цілий ряд

чинників, які мають суттєве значення для даного питання. Для вирішення цієї проблеми саме в такому дусі державні архіви насамперед мають бути перетворені на органи державної виконавчої влади, тобто віднесені до галузі "Управління". У разі проходження таких пропозицій це потягне за собою ланцюг не завжди позитивних наслідків у становищі архівістів. Зокрема, з переліку посад будуть вилучені посади наукових та деяких інших працівників. Кошти від надання платних послуг неможливо буде використовувати на розвиток архівів та матеріальне стимулювання працівників. У той же час доплати і надбавки за вислугу років та ранги держслужбовців для більшості працівників не перевищуватимуть доплат і надбавок, одержаних від господарської діяльності архівів. Оскільки статус держслужбовців за будь-яких умов матимуть не всі категорії працівників архівів, це може посилити розшарування у колективах. До того ж, зростає загроза періодичних скорочень чисельності найбільш кваліфікованих архівістів як службовців держапарату. Втрату у першу чергу цієї категорії працівників, які лише з роками набувають досконалого знання складу і змісту архівних фондів, викличе дія вікового цензу для держслужбовців. Але найсуттєвіше те, що перетворення держархівів на специфічні органи управління неминуче негативно позначиться на виконанні ними основоположних завдань архівної справи.

На нашу думку, місце архівів у суспільному розподілі праці серед інших установ, закладів, систем, що здійснюють інформаційну діяльність і мають справу з документованою інформацією. Суспільні відносини у цій сфері регулює низка законів, що прийняті останнім часом: про інформацію, про архіви, про держтаємницю, про бібліотеки, про авторське право і суміжні права. Закон України "Про інформацію" прямо визначає місце архівів серед інших інформаційних служб та систем, тобто організаційно впорядкованих сукупностей документів та інформаційних технологій, що реалізують процеси збирання, обробки, накопичення, зберігання, пошуку і поширення інформації (ст. 10, 12, 14, 15 та ін.). На тому, що архівні установи ведуть роботу зі складовою частиною інформаційних ресурсів суспільства, наголошує і закон

України “Про національний архівний фонд і архівні установи”.

Значення інформації, інформаційних відносин у житті і діяльності суспільства і держави невідмінно зростає. У міру усвідомлення цього має визначитись і місце архівної справи серед інших галузей.

І. Б. У С Е Н К О

(Інститут держави і права НАН України)

***Юридичні аспекти проблеми
зберігання і використання архівно-слідчих
справ часів “великого терору”***

Така небуденна подія, як початок передачі в 1992 р. на зберігання у загальнодоступні державні архіви великого масиву слідчих справ з фондів Служби безпеки України, поки що пройшла майже непоміченою правознавцями. Разом з тим, вже сьогодні є підстави говорити про якісно нову ситуацію в правовій науці, зокрема, про суттєве розширення джерельної бази історико-юридичних досліджень.

Архівно-слідчі справи, що нині передані до Центрального державного архіву громадських об'єднань України в м. Києві та до обласних державних архівів, можуть, як видається, допомогти знайти відповідь на низку питань, що здавна цікавили істориків права. До їх числа, насамперед, належить проблема визначення юридичного механізму, загальних обсягів, інтенсивності та спрямованості в конкретні історичні періоди політичних репресій на Україні. Можна також прогнозувати переосмислення багатьох історичних подій та біографій, врешті-решт кардинальні зміни в оцінці діяльності багатьох ланок державного апарату і політики соціалістичної держави загалом. В час, коли проголошено курс на розбудову демократичної правової держави, вкрай потрібно вивчити ці справи і під кутом зору виявлення процесуальних порушень і інших обставин, які сприяли тому, що слідство перетворилося зі способу встановлення об'єктивної істини на безжальний механізм, котрий забезпечував “юридичне оформлення” протиправного терору.

На шляху до реалізації всіх цих завдань слід вирішити ряд проблем. По-перше, виникають певні питання архівно-

правового порядку. Так, досі не визначено правові засади збереження архівно-слідчих справ безпосередньо у Службі безпеки України, а не у відповідних загальнодоступних державних архівах. Недостатньо послідовну позицію тут, на жаль, зайняло Головне архівне управління, яке фактично всупереч духу Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи” санкціонувало спочатку створення галузевого архіву Служби безпеки України, а потім затвердило положення про цю архівну установу, яке має характер закритого чи напівзакритого нормативного акта і не вирішує багатьох практично важливих питань. В результаті ряд цікавих для науки архівно-слідчих справ і досі не потрапив до наукового обігу.

Інша проблема пов'язана з тим, що Закони України “Про інформацію” та “Про Національний архівний фонд і архівні установи” передбачають, що має бути гарантовано захист честі, гідності і законних інтересів осіб, інформація щодо яких міститься в архівних документах. Треба вирішити, яким чином можна практично забезпечити цей захист в умовах відкритого доступу до слідчих справ. Навряд чи доцільно зробити ці справи такими ж доступними, як книжки в публічних бібліотеках. Разом з тим немає чітких правових підстав дозволити доступ до них лише працівникам відповідних органів, науковцям і близьким родичам репресованих.

Друга група проблем має джерелознавчий характер, стосується насамперед критеріїв і методів оцінки достовірності тієї інформації, що міститься в архівно-слідчих справах. Адже всі вони так чи інакше були піддані фальсифікації, не раз переформовувалися з вилученням багатьох документів тощо. (Детальніше про це говориться у циклі відомих публікацій С.Білоконя)

Важливі проблеми виникають і у зв'язку з потребами юридичного аналізу слідчих справ. Насамперед треба мати повне уявлення про законодавство і підзаконні акти, якими керувалися слідчі працівники під час “великого терору”. Адже досі, наприклад, неопубліковані і нині відомі лише окремим фахівцям “закриті постанови” вищих органів державної влади про права органів ДПУ і НКВС у сфері позасудової репресії,

накази НКВС СРСР 1937 р., які дозволяли розстріл за рішенням "двійки", чи одіозний наказ КДБ СРСР від 24 серпня 1955 р. № 108 с с, згідно з яким у масовому порядку фальсифікувалися дати і справжні причини смерті репресованих.

Після того, як буде належно з'ясовано і оцінено вищезазначене законодавство, постане проблема з встановленням, наскільки суворо його дотримувалися у ході слідства. Вже сьогодні моє особисте знайомство з кількомастами томів слідчих справ дозволяє зробити перші висновки про найтипівіші порушення. Зокрема, дуже часто санкції прокурора на арешт і інші відповідні процесуальні дії у справах відсутні або надавалися з порушенням встановлених строків вже після арешту. Регулярно порушувалося право підсудного на ознайомлення з матеріалами слідства після його закінчення. Звертає на себе увагу, що від арешту до першого офіційно запротокольованого допиту нерідко проходило кілька тижнів, що єдиною підставою продовження терміну слідства часто висувалося лише те, що підслідний "не дає правдивих свідчень", що у справах дуже рідко використовувалися речові докази, що слідчі експерименти взагалі в цей період не проводилися, що "самовикривальні зізнання" ніяк не перевірялися, а суперечності у свідченнях ніяк не пояснювалися. Зі справ вилучалися власноручні свідчення підслідних, а друковані протоколи допитів часом суттєво відрізнялися від рукописних оригіналів. Зрозуміло, що не могло бути і мови тоді про участь адвоката у попередньому розслідуванні.

Зазначені порушення наведені лише як приклад. Детальні дослідження архівно-слідчих справ ще попереду, і наша мета звернути увагу на необхідність таких досліджень і на ті правові проблеми, що у зв'язку з цим виникають.

Г. В. П А П А К І Н

(Головархів України)

*Досвід Археографічної комісії
ЦАУ УСРР та перспективи його використання
у сучасній видавничій роботі архівних установ*

13 листопада 1928 р. рішенням Малої Президії ВУЦВК було створено Археографічну комісію Центрального архівного управління УСРР – унікальну архівно-наукову інституцію, головним завданням якої було видання архівних документів, довідників та путівників по архівних фондах, популярних брошур. Вона існувала всього 5 років, видала 5 збірників документів, 2 довідники; проте накопичений нею досвід може бути в нагоді сучасним архівістам. Йдеться саме про ті напрацювання, що не були втілені у життя через багато об'єктивних і суб'єктивних причин.

Частина творчої спадщини АК ЦАУ нині використовується у діяльності Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України. Це видання документів Кирило-Мефодіївського братства, Архіву Коша Нової Запорозької Січі, щоденників О.Ф.Кістяківського. Проте існують проекти і програмні видань АК ЦАУ, не реалізовані під час її існування, важливі передусім для архівних установ.

У 1929 р. архівознавча секція комісії накреслила 6 серій довідкових видань: 1) Огляд найважливіших фондів; 2) Огляд фондів типових місцевих установ XVIII-XX ст.; 3) Пам'ятні книжки (путівники) центральних і крайових історичних архівів; 4) Опис унікальних фондів XVIII-XIX ст.; 5) Підручник з архівної справи та брошура "Архівна справа в Україні"; 6) Списки фондів архівів¹. Фактично здійснити вдалося лише 2 видання: у 1929 р. вийшов збірник статей про фонди Центрального архіву стародавніх актів у Києві, а 1931 р. – опис архіву Коша Запорозької Січі². Останній минулого року перевидано зусиллями ЦДІАК та ІУАД ім. М.С.Грушевського³.

З цих планів АК зараз відновлення чекають "Огляд найважливіших фондів НАФ України": серія путівників та довідників про склад і зміст фондів державних архівів, причому не лише за архівосховищами, а і тематичні, пов'язані між собою певними подіями, деталями, особами і так далі.

2. Треба подумати (поруч зі складанням правил роботи архівів усіх рівнів) і над доцільністю роботи над підручником з архівної справи. Залучивши до нього, крім архівістів-практиків, наших науковців з УДНДІАСД, викладачів Київського університету та інституту культури – ми могли б підготувати і навчальний посібник, і практичне керівництво для працівників архівів різного типу.

3. На відновлення чекає програма видань описів окремих фондів, найбільш важливих і цікавих. Ця робота фактично започаткована перевиданням Кошового опису: зараз слід розробити наукові засади такого видання і перелік фондів із визначенням черговості видання. Обов'язковою є робота по підготовці опису справ Генерального військового суду та Генеральної військової канцелярії ХVІІІ ст., яку розпочав ще В.Барвінський⁴.

4. Однією з найбільших заслуг Археографічної комісії ЦАУ є розробка загальнообов'язкових правил видання архівних документів за різні історичні періоди. Над цим працювали такі досвідчені археографи, як В.Веретенников, М.Горбань, В.Романовський⁵. І хоча у 1931 р. Другий Всеукраїнський з'їзд архівістів затвердив менш досконалі і дуже політично заангажовані "Основні настанови до методології і техніки наукової публікації документів для потреб науково-історичного дослідження", підготовлені П.Біликом⁶, нам слід зараз при розробці власних правил археографічної обробки архівних документів використати все плідне, що напрацювала в цій галузі АК протягом 1929-1932 рр.

5. Ще напередодні виникнення АК ЦАУ, виступаючи на І Всеукраїнському з'їзді архівістів, академік Д.Багалій мріяв про серії тематичних збірок, присвячених невисвітленим питанням історії України⁷. Нам належить втілити ці мрії у життя, створивши справжню програму публікації архівних джерел з історії України ХІV-ХХ ст.

6. Я не закликаю просто відтворювати плани АК ЦАУ, що не були втілені свого часу через різні, головним чином політичні причини. Нам належить на нових засадах, новими технічними засобами, бажано найсучаснішими, продовжити справу наших попередників.

¹ Центральний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф.14, оп.І, спр.994, арк. 1-5.

² Центральний архів стародавніх актів у Києві: 36. стаття / За ред. В.О.Романовського - К., 1929. - Вип.І, серія ІІІ-223; Архів Запорозької Січі: Опис матеріалів.-К., 1931.- 167 с.

³ Архів Коша Нової Запорозької Січі: Опис справ 1713-1776 рр.- Вид. 2-е., доп. і випр. -К., 1994.- с. 232

⁴ ЦДАВО України, ф.14, спр.994, арк. 22, 25, 28-28 зв., 36-37.

⁵ Там само, спр.995, арк. 44-45;спр.1206, арк. 16-19; арк. 20-21.

⁶ Радянський архів – Х., 1931 – №6 (21).– с.53-59.

⁷ ЦДАВО України, ф.14, оп.І, спр. 256, арк. 193-195.

І. Н. ВОЙЦЕХІВСЬКА

(Київський університет ім. Тараса Шевченка)

*Документи архівосховищ Києва про життя
та творчість академіка В.С. Іконникова*

Останнім часом, в умовах спалаху в Україні інтересу до рідної історії, культурного спадку минулих поколінь, проблема створення життєписів відомих представників вітчизняної інтелігенції стала одним з основних завдань історичної науки.

З-поміж видатних діячів освіти, науки та культури України кінця ХІХ-поч.ХХ ст. чільне місце посідає Володимир Степанович Іконников, один з фундаторів вітчизняного джерелознавства, довголітній професор університету св. Володимира, академік ВУАН.

Все його життя було пов'язане з Києвом, з Київським університетом, з педагогічною та просвітницькою діяльністю в Україні. Сорок років Володимир Іконников був головним редактором "Университетских известий", які на час заснування були єдиним науковим періодичним вузівським виданням в Україні, протягом 7 років очолював історико-філологічний факультет Університету св. Володимира, був одним із засновників та керівників історичного товариства Нестора-літописця, 17 років був головою Київської Археографічної Комісії та обіймав багато інших посад, що були пов'язані з історичною, науковою та педагогічною діяльністю.

Документи про життя та діяльність вченого нами виявлені та опрацьовані в п'яти архівосховищах міста Києва. Найбільша, щодо чисельності та різноманітності матеріалів, колекція знаходиться в особовому фонді вченого в Інституті рукописів Центральної бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України (ф.46).В фонді нараховується 698 одиниць зберігання, що хронологічно охоплюють період життя вченого з 1861 р. до 1920. Тут зберігаються документи, що характеризують як

наукову та громадську діяльність вченого, так і особисті листи, нотатки, записники, на сторінках яких залишилися різні помітки, приписки, висловлювання та ін. маргіналістичні пам'ятки, які дають уяву про особистість вченого.

Так, нами опрацьовано 15 лекційних програм (деякі з них у двох або трьох редакціях)¹ та 12 текстів лекцій.² Є досить великі за обсягом та ґрунтовні щодо розробки.³ Цікаві вони не тільки багатим інформаційним матеріалом та постановкою проблеми, а й своїм професійним баченням комплексного викладання історії.

В особовому фондї В.Іконникова є кілька записників, у яких перемежуються записи вченого з вирізками та вклейками з матеріалів періодичної преси того часу, авторські приписки до них. Так, його робочий зшиток за 1893 рік у 92 аркуші насичений маргіналістичними пам'ятками.⁴ Саме вони при вивченні особового аспекту в історії виступають першоосновою вивчення його громадянської позиції, наукових та людських принципів, духовного статусу, професійного рівня.

Великою збіркою представлені епістолярні документи. Більше 4-х тис. одиниць зберігається у I та III фондах Інституту рукописів.

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України) в особовому фондї В.Іконникова (ф.849) нараховується 101 одиниця зберігання. Документи хронологічно охоплюють період з 1864 р. до 1919 р. Крім особового фонду Іконникова, ряд документів знаходиться у фондах Київського товариства охорони пам'ятників старожитностей та мистецтва (ф.725), Управління попечителя Київського учбового округу (ф.707), особових фондах М.С.Сумцова (ф.2052), В.М.Довнар-Запольського (ф.262), Канцелярії Київського окремого цензора (ф.294).

Невелика особова справа В.С.Іконникова зберігається в архіві Президії НАН України.⁵ В ній є біографія вченого, витяг з Протоколу Спільного Зібрання Української Академії наук від 14 березня 1921 р. про обрання Іконникова академіком, повідомлення про засідання історико-філологічного відділу Академії наук та ін.

У Державному архіві Київської області у фонді Київського дворянського депутатського зібрання (ф.782) зберігається особова справа про дворянство майора Степана Михайловича Іконнікова (батька вченого)⁶. Справа нараховує 50 аркушів і дає цінні відомості щодо родоводу Іконнікова.

У Держархіві м.Києва, у фонді Київського університету (ф.16) є чимало документів щодо діяльності В.Іконнікова. Вони сконцентровані, як правило, у матеріалах історико-філологічного факультету. Насамперед це послужиний список В.Іконнікова,⁷ Протоколи засідань Вченої Ради факультету та університету та ін.

Як бачимо, київські архівосховища зберігають документальну спадщину вченого. Весь комплекс джерел потребує ґрунтовного аналізу на предмет дослідження наукової, педагогічної та громадської діяльності В.С.Іконнікова.

¹ Інститут рукописів Центральної Наукової бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України. Ф.46, спр. 49-68.

² Там само. Спр. 6, 7, 13, 19, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 38.

³ Там само. Спр. 6, 24, 26.

⁴ Там само. Спр.77.

⁵ Архів Президії НАН України. Особова справа акад. В.С. Іконнікова. Секретаріат. Особовий стіл. Ф.І, спр.168/34

⁶ Державний архів Київської області. Ф.782, оп.1 (ч.І), спр.4898.

⁷ Державний архів м.Києва. Ф.16, оп.465, спр.4836, арк.30.

М. І. Т К А Ч Е Н К О

(Український педагогічний університет ім. М. Драгоманова)

*Документи ЦДАВО України як джерело
для дослідження українських музейних
цінностей під час другої світової війни*

У фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігається велика кількість матеріалів, що характеризують стан українських музеїв у 1941-1945 рр. Серед них є документи, які можуть пролити світло на драматичну історію музейних цінностей під час другої світової війни.

Умовно їх можна розділити на три групи. До першої слід віднести матеріали тих державних органів та відомств, яким організаційно підпорядковувалася діяльність більшості музеїв, – Раднаркому УРСР (ф.2), Управління (Комітету) в справах мистецтв при РНК УРСР (ф.4763), республіканського Наркомату освіти (ф.166), Комітету в справах культурно-освітніх установ (ф.4762). Вивчення цих документів дає змогу проаналізувати стан розвитку музейної справи в Україні напередодні війни, простежити хід евакуації музейних скарбів на схід, розглянути питання про масштаби збитків, завданих фондам музеїв німецькою окупацією та про повернення цінностей зі сходу і заходу в 1944-1948 рр. Зауважимо, що названі фонди архіву не охоплюють діяльності деяких категорій музеїв, зокрема природничо-наукових, галузевих, охорони здоров'я, а також музеїв закритого типу (університетських, відомчих).

Друга група надзвичайно важливих матеріалів знаходиться у фондах німецького походження – Штабу імперського керівника Розенберга (ф.3676), Рейхскомісаріату України (ф.3206) та в колекції мікрофотокопій документів німецько-фашистських установ, армійських груп та їхніх польових

підрозділів (КМФ-8). Ці великі джерельні комплекси вміщують інформацію щодо німецької окупаційної політики в музейній галузі та її практичного "втілення". Найбільш цінними, з нашого погляду, є списки музейних експонатів та збірок, вивезених на захід. На жаль, вони далеко не повні.

Допоміжне значення мають матеріали Української республіканської комісії по обліку збитків і злюдінь, завданих німецько-фашистськими загарбниками (ф.3538) та колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни (ф.4620). Тут зберігаються переважно копії актів та документальних свідчень, що знаходяться в державних та відомих архівах; значна частина опублікована.

Близьке ознайомлення з фондами архіву показує, що обов'язковою умовою використання цих матеріалів є співставлення їх з іншими джерелами, оскільки чимало документів діяльності радянських установ та організацій у роки війни несуть неповну, неточну, а то й недостовірну інформацію.

У звітах, доповідних записках та довідках, що стосуються здійснення евакуації українських музейних цінностей, немає повного переліку музеїв, які вивезли на схід свої експонати; часто неточно вказується місце перебування музейних фондів, кількість врятованих матеріалів: у списках евакуйованих художніх творів подекуди наводиться сумнівна атрибуція.

Ретельної перевірки вимагають дані архівних документів щодо збитків, завданих музеям окупантами, зокрема щодо знищення, пограбування і вивезення з України музейних скарбів. Акти 1944 року лише фіксують відсутність частини експонатів у фондах музею на час проведення обліку, однак це не означає, що названі речі знищено або відправлено до Німеччини. До переліків пограбованих цінностей часом потрапляли і такі, що згодом поверталися до музеїв – від місцевого населення, з будинків колишніх адміністративних установ і т.д. Так, наприклад, деякі з картин та етюдів В.В.Верещагіна, що за документами Миколаївського художнього музею у 1944 році рахувалися як "розшукані німцями під час окупації", 1945 року були розшукані, повернені до музею, а пізніше, після реставрації, передані до Київського

музею російського мистецтва. Очевидно, кількість цінностей, що залишилися в Україні, проте потрапили до радянських установ і приватних осіб, була значною: РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли спеціальну постанову "Про повернення музейних експонатів". З архівних матеріалів видно, що виконувалася вона вкрай незадовільно.

Досліджувати долю тих музейних цінностей, що були вивезені на захід, за документами ЦДАВО України досить складно. Це відноситься навіть до тієї частини художніх творів та історичних реліквій, що були повернені в СРСР, оскільки у фондах архіву майже відсутні матеріали щодо реституції музейних скарбів. Через українські розшукові групи, що направлялися до Німеччини та Румунії, та через уповноваженого РНК УРСР в Німеччині в Україну повернулася лише незначна кількість, до того ж переважно другорядних експонатів.

Головним каналом повернення цінностей з Німеччини було Відділення реституції при Управлінні репарацій і постачання РВАН. Майно та експонати, що належали музейним установам СРСР, а також мистецькі твори з німецьких музеїв та замків, часто направлялися до Москви чи Ленінграда, а вже там розподілялися; первинна належність цінностей при цьому не завжди враховувалася. З документів архіву випливають факти, коли українські представники не могли знайти скарби музеїв республіки, передані радянській стороні з американської зони окупації, ні в Берліні, ні у Москві. Ті ж речі, що прибували в Україну, знову ж таки перерозподілялися – найчастіше на користь столичних музеїв.

Додамо, що облік цінностей у деяких музеях і до війни, і після неї вівся недбало, частина речей взагалі не була облікована. Схоже на те, що долю певної частини цінностей встановити буде неможливо.

С. А. БОРИСЕНКО

(Київський державний інститут культури)

*Стан і перспективи підготовки архівістів-
бібліографів у Київському державному
інституті культури*

Становлення України як незалежної демократичної держави висунуло ряд нових вимог щодо створення необхідних державних атрибутів і інституцій.

Архівна справа як невід'ємна структура цивілізованого суспільства теж вимагає свого становлення, адаптації до нових політичних реалій і розвитку в нових умовах.

Одним з найголовніших завдань у галузі архівної справи є підготовка молодих спеціалістів і їх якісно новий рівень навчання відповідно до вимог часу.

Як відомо, в минулому, коли Україна перебувала в складі Радянського Союзу, професійною підготовкою спеціалістів-архівознавців займався лише один єдиний в СРСР Московський історико-архівний інститут, тому на периферіях і зокрема в Україні відчувався брак кваліфікованих кадрів, що й гальмувало розвиток архівної справи в нашій республіці.

Після розпаду СРСР з ініціативи навчальних закладів, за активної підтримки Головного архівного управління при КМ України, було прийняте важливе рішення про створення на базі Київського університету ім. Тараса Шевченка і Київського державного інституту культури спеціалізацій з підготовки архівних фахівців. У першому – на історичному факультеті, з відповідною назвою архівіст-історик, в другому – при факультеті БІС (бібліотечно-інформаційних систем) за спеціалізацією архівіст-бібліограф, в якому я навчаюся. Коротко ознайомлю аудиторію зі станом і перспективами підготовки фахівців у нашому інституті.

Починаючи з 1992/93 навч. року в інституті при кафедрі

історії бібліотечного факультету розпочато підготовку архівістів-бібліографів як на стаціонарному, так і на заочному відділеннях.

Нині на першому курсі навчається 17 студентів на стаціонарному і 27 на заочному відділенні, на другому – відповідно 16-25 чол.; на третьому – по 15 чол. на обох відділеннях.

Термін навчання студентів на стаціонарі – 4 роки і на заочному відділенні – 5 років.

Навчальним планом передбачено, що студент-архівіст, крім загально-гуманітарних і загальнопрофесійних дисциплін, вивчає такі архівознавчі дисципліни:

- історія і організація архівної справи – 128 год.
- теорія і методика архівознавства – 122 год.
- археографія – 54 год.
- давньоруська мова – 86 год.
- історія і організація діловодства – 120 год.
- державні і відомчі архіви – 120 год.
- архіви зарубіжних країн – 40 год.
- кінофотодокументи – 32 год.
- наукові основи збереження документів – 45 год.
- механізація і автоматизація архівної справи – 114 год.
- економіка і НОП в архівах – 82 год.
- спеціальні історичні дисципліни – 100 год.
- основи стандартизації – 60 год.
- основи документознавства – 54 год.

Крім того, навчальним планом передбачено ознайомлення студентів з рядом курсів комп'ютеризації, зокрема:

- обчислювальна техніка та програмування – 105 год.
- основи автоматизованих інформаційних технологій – 90 год.
- інформатика – 84
- великий курс "Аналітико-синтетична обробка документів" – 216 год.

Студенти 3 і 4 курсів проходять дві виробничі практики по 9 тижнів, на базі центральних і обласних, а також деяких відомчих архівів України.

З метою забезпечення навчального процесу кафедрою, крім

навчального плану, розроблені навчальні програми та інші методичні рекомендації з усіх без винятку архівознавчих дисциплін, обладнано спеціалізовану архівознавчу аудиторію і навчально-методичний кабінет. Кафедра має висококваліфікований викладацький склад і успішно забезпечує на належному рівні вивчення студентами всіх архівознавчих курсів.

У недалекій перспективі на базі інституту культури планується організувати підготовку фахівців, у тому числі й архівістів, екстерном за плату. Положення про цю форму навчання знаходяться у стані розробки.

Для дальшого поліпшення навчально-виховного процесу кафедра просить Головне архівне управління при КМ України посприяти нам у:

1. Організації і наданні практичної допомоги при проведенні навчальної і виробничої практики студентів-архівістів.

2. Обладнанні необхідними матеріалами і посібниками спеціалізованої аудиторії і навчально-методичного кабінету.

3. Працевлаштуванні наших випускників.

4. Працевлаштуванні наших студентів заочників, які виявляють бажання працювати за фахом в державних і відомчих архівах.

5. Підтриманні наміру колективу інституту відкрити на базі факультету БІС навчання спеціальності "документознавство та інформаційна діяльність", яке передбачає підготовку фахівців за спеціалізацією "архівознавство" (чисте, без бібліотечної спеціалізації).

А. А. СОЛОВЬОВА

(ЦДАГО України)

*Актуальні питання археографічної
обробки документів з новітньої історії
України.*

Публікація архівних джерел базується на досить усталених теоретичних і методичних засадах. Насамперед, це наукове обґрунтування тематики, виділення документів, вибір текстового матеріалу, прийоми передачі тексту, забезпечення науково-довідковим апаратом тощо.

Однією з найбільш актуальних і водночас недостатньо розроблених у нормативному відношенні залишається проблема передачі тексту, його повноцінного відтворення у документальних публікаціях.

Неузгодженість багатьох параграфів “Правил” видання історичних документів (1969, 1990 рр.), розпорошеність і неконкретність окремих положень, розходження між теоретичними вимогами та існуючою археографічною практикою утруднюють роботу археографів, тому розробка окремих методичних рекомендацій по передачі тексту документів видавцями-практиками із залученням значної кількості конкретних прикладів і фактів має велике значення у відпрацюванні навичок і набуття досвіду публікаторської роботи.

У практиці підготовки і видання архівних документів нерідко зустрічається спрощене ставлення до збереження аутентичності тексту документів нового і новітнього часу (XIX-XX ст.). У багатьох випадках документи публікуються не повністю, у витягах і при цьому не завжди дається відповідне обґрунтування. Часто замість оригіналів публікуються копії документів, в тому числі й не завірнені, це, природно ставить питання про достовірність (оригінальність)

такого документа. Як правило, лише за відсутності оригіналу можлива публікація копії.

Текстологічним порушенням у роботі з документом є його редагування, пропуски тексту без позначення крапками, зняття частини підписів під документами без обумовлення цих важливих елементів у текстуальних примітках, вилучення резолюцій і поміток на документах і т.п.

Значна кількість публікацій випускається з дуже обмеженим текстологічним апаратом. Як у примітках, так і в передмовях часто відсутні пояснення про вибір тексту, його особливості, фізичний стан, обґрунтування часу створення недатованих текстів, встановлення авторства тощо.

Наукова підготовка тексту до друку дуже важлива для найбільш повного його розуміння, тобто з'ясування і розкриття змісту тексту, оцінки його різних сторін. Ігнорування цих вимог веде не тільки до відступу від оригіналу, але й до порушення цілісності сприйняття документа.

Конкретні завдання археографів щодо роботи з текстами документів неодноразово обговорювалися в пресі, на останніх наукових конференціях архівістів (1988, 1992-1993 рр.), але на практиці упорядники як збірників документів, так і багатьох документальних підбірок не завжди дотримуються правил публікації документів і як наслідок – видання втрачає науковий рівень.

При підготовці науково-популярного видання, на наш погляд, в першу чергу слід дотримуватися таких вимог при передачі тексту документів:

1. Археограф, акцентуючи увагу на зміст документа і зберігаючи всі його стилістичні та мовні особливості, повинен зробити все можливе для приведення тексту у відповідність з сучасною орфографією і пунктуацією. Зміст документа від цього не змінюється, але зовнішньо у порівнянні з оригіналом, а ще більше з рукописним оригіналом, текст стає цілком зрозумілим, грамотним і доступним дослідникові, читачеві.

2. При публікації текст документа відділяється від резолюцій та інших поміток на ньому. Передусім власне текст, а резолюції повністю відтворюються з нового рядка після тексту услід за підписом.

Помітки, які стосуються окремих місць тексту документів, обумовлюються в примітках. Помітки-грифи “Секретно” та інші вміщуються праворуч перед текстом документа.

3. Тексти протоколів друкуються без графлення в повний рядок. Репліки з місць, питання і т.п. передаються як основний текст, шляхом виділення шрифтом з абзацу слів: “питання”, “репліка з місць” і т.п. З абзацу розрядкою виділяються слова: “Слухали”, “Постановили”, “Ухвалили”. Щодо додатків до основного тексту, то вони відтворюються як невід’ємна частина документа після основного тексту без порядкового номера. Перед власним заголовком додатку вказується – “Додаток 1”, “Додаток 2”.

4. Після детального вивчення тексту у залежності від змістових особливостей допускається виділення у тексті абзаців.

5. Археографу часто доводиться готувати до публікації документи, у текстах яких зустрічаються окремі слова або вирази іноземною мовою. В таких випадках при передачі тексту вони відтворюються мовою оригіналу, а у текстуальних примітках дається переклад іноземних слів на українську із зазначенням в дужках мови оригіналу.

Таким чином, зберігаючи характерну особливість тексту, археограф шляхом перекладу цих слів і виразів робить документи зрозумілим і доступним для використання.

6. При передачі тексту документів звертається увага на дотримання правил Українського правопису. Явні опечатки, орфографічні помилки, відмінкові закінчення виправляються в тексті без застережень; неточності, які мають смислове значення, виділяються у підрядкових примітках. Особлива увага звертається на вживання великої літери. Так, у словосполученнях-назвах, партійних, громадських та інших установ, організацій з великої літери пишеться тільки перше слово, що входить до складу офіційної назви – Збройні сили України, Національна рада Демократичної партії і т.п. Тобто вживання великих і малих літер приводиться у відповідність з сучасними правилами орфографії, а не з вживаними у часи створення документа / Див. Український правопис. 4-е вид. К., 1993 р., с. 45-58/.

7. Неабияке значення при передачі тексту документів має розшифрування скорочених слів, які потрапляють в оригінали / особливо рукописні / з різних причин – економія місця, поспішність в роботі і т.п. Як правило, всі механічно недописані закінчення слів, відмінкові помилки відтворюються повністю, крім тих випадків, коли у археографа виникає сумнів щодо правильності розшифрування скорочень. В іншому разі відповідно скорочені місця тексту подаються у квадратних дужках. У такий же спосіб подаються частини тексту, втрачені в оригіналі /вигаслі, обірвані/ і відтворені по змісту.

Водночас з метою скорочення обсягу видання, економії місця можуть бути введені в текст документів нові загальноживані скорочення деяких слів, які часто повторюються або супроводжують назви, цифри або прізвища /м. – місто, с. – село, р. – річка і т.п./.

У тих випадках, коли ці слова вживаються самостійно, вони пишуться без скорочень. У кінці видання список скорочень подається як частина науково-довідкового апарата.

О. В. ГРАНКІНА

(ІДАГО України)

*Створення інформаційно-довідкової програми
за архівно-слідчими справами репресованих.*

Архівно-слідчі справи колишніх репресованих, які передаються Службою Безпеки України на зберігання до державних архівів згідно з Указом Президії Верховної Ради України від 9 вересня 1991 року, являють собою важливе джерело вивчення історії України 1920-х-початку 1950-х років.

Матеріали цих документів дозволяють більш чітко встановити причини та глибину складних і трагічних явищ української історії в зазначений період (колективізація, голодомор, катастрофа початкового періоду війни тощо), дають можливість виявити механізм політики переслідувань, визначити масштаби репресій в конкретні історичні періоди, показати географію злочинної політики масового терору, допомагають окреслити спрямованість репресивного механізму стосовно окремих соціальних і етнічних груп населення.

Використовуючи архівно-слідчі справи як історичне джерело, необхідно враховувати їх специфічні особливості. Вони обумовлені тим, що з одного боку ці документи є складовою частиною кримінально-процесуального діловодства, а з іншого – специфічним продуктом доби тотального злочинства. Слід враховувати ще одну обставину: архівно-слідчі справи у тому вигляді, в якому ми можемо з ними зараз ознайомитися – результат численних переформувань з вилученням низки документів, насамперед, оперативного характеру.

Для більш повного розкриття джерелознавчої цінності архівно-слідчих справ необхідно докладно розробити методику їх вивчення. Структура цього джерела дозволяє використовувати разом із традиційними прийомами дослідження –

текстовим аналізом документів, порівняльним аналізом стосовно інших видів історичних джерел – також математично-статистичні методи, комп'ютерну техніку.

Певна однотипність інформації, яка міститься у документах архівно-слідчих справ, – анкети заарештованого, обвинувальному висновку, витягу із протоколу про винесення вироку, реабілітуючій постанові – надала можливість формалізувати ці відомості та створити інформаційно-довідкову програму за справами колишніх репресованих.

Ця програма була створена і почала функціонувати в межах роботи по впровадженню комп'ютерної техніки в Україні. Її мета – поліпшення обліку документів та підвищення інформативності науково-довідкового апарата, проведення історичного аналізу документів, а також задоволення потреб громадян в інформації соціально-правового характеру.

Для визначення ефективних напрямків використання комп'ютерної техніки необхідно враховувати сьогоденний стан довідкового апарата в архівах, а також особливості його створення залежно від профілю архіву, специфіки документів.

Методи впровадження комп'ютерної техніки можуть бути різними. Кожний з них має свої переваги та складності.

Метод подокументного опису, який використовується в даному випадку, дає можливість створити базу даних за фондами архіву та картотеки будь-якого рівня узагальнення і систематизації за будь-якою ознакою.

Щодо іншого можливого підходу, тобто створення науково-довідкового апарата, починаючи з верхнього рівня (загальні архівні картотеки), то він вимагає значної попередньої обробки. При такому підході необхідно створити, бажано використовуючи загальноосвітній досвід, струнку систему класифікації архівних матеріалів. Такий підхід надасть можливість поступового наповнення бази та використання міжархівних інформаційних меж.

Таким чином, досвід роботи з інформаційно-довідковою системою за справами колишніх репресованих дозволяє зробити висновки щодо недоліків та переваг обраного підходу впровадження нових інформаційних технологій в архівній справі.

Складність завдання по створенню цієї програми полягала в тому, що система ознак (параметрів) опису кожної кримінальної справи повинна відповідати багатофункціональному характеру програми. По-перше, для одержання стандартної архівної довідки за запитом рідних репресованого чи державних установ; по-друге, для історико-соціологічних досліджень; по-третє, для створення науково-довідкового апарата за фондом слідчих справ СБУ в ЦДАГО України (картотек, каталогу; довідника за фондом). Наслідком аналізу документів стало виділення п'яти груп ознак:

1) параметри обліку і зберігання:

- номер фонду,
- номер опису,
- номер справи;

2) параметри однозначної ідентифікації:

- прізвище,
- ім'я,
- по батькові,
- рік народження;

3) параметри, які потрібні для одержання довідки за запитом рідних, державних установ:

- склад сім'ї,
- майнове становище,
- особисті документи,
- подальша доля;

4) параметри формування кримінальної справи:

- арешт (дата, ким проведено),
- вирок (дата, ким винесено, стаття),
- реабілітація (дата, ким проведено);

5) додаткові параметри для більш поглибленого аналізу:

- національність,
- посада,
- місце роботи,
- соціальний статус,
- освіта,
- партійна приналежність.

Поділ параметрів на групи звичайно є досить умовним, більшість ознак, що входять до третьої, четвертої та п'ятої

уп мають бути використані при історико-соціологічному аналізі архівно-слідчих справ як джерела вивчення політичних пресій в Україні.

Проведення цього аналізу вимагає попередньої обробки них, тому що їх введення до комп'ютера здійснюється гоном вільного запису, який максимально наближений до ршоджерела, що дозволяє зводити втрати інформації до німального рівня. Ця обробка являє собою складання даткових словників до певних параметрів шляхом асифікації та кодування можливих варіантів відповідей за ми ознаками.

Вибір параметра чи групи параметрів, за якими доцільно овести кодування відомостей, залежить від проблематики слідження. Словники можливих варіантів заповнення оностей для їх подальшого кодування можна розробити до параметрів – “національність”, “соціальне походження”, світа”, “партійна приналежність”, “місце роботи і посада”, ирок”, “реабілітація”, та “подальша доля засудженого”. іввідношення даних, отриманих в результаті аналізу, на- сть можливість у конкретному цифровому відбитті остежити зміни соціального діапазону тих, хто зазнав літичних переслідувань у різні періоди репресій, встановити тежність подальшої долі репресованого від часу винесення року тощо.

Безумовно, застосувати повальну заміну вербальних описів луванням на таких матеріалах неможливо і може призвести значної втрати інформації, і тим самим знецінити всю боту по вивченню цих документів. Але можливості, які цеє ця інформаційна програма для аналізу архівно-слідчих ав колишніх репресованих, доводять, що вона є ефективним гоном цього специфічного історичного джерела.

І. Є. АНТОНЕНКО

(Головархів України)

*Досвід генеалогічної роботи державних архівів
України і шляхи її вдосконалення*

Робота з надання іноземним громадянам довідок генеалогічного характеру розпочалася з 1988 р. Загальні процеси демократизації вирішальним чином вплинули на можливість ведення генеалогічних досліджень в архівах України. Але архівісти, не навчені веденню такого роду досліджень, не можуть раптово вирішити всі проблеми, хоча мають великий досвід у наведенні довідок біографічного характеру з питань, пов'язаних із забезпеченням прав і законних інтересів громадян України, тобто виконанні запитів соціально-правового характеру. Ця робота добре налагоджена, для її забезпечення створено різноманітний довідковий апарат. Що ж стосується проведення генеалогічних досліджень, то цій роботі не вистачає теоретичного і методичного забезпечення, відповідних архівних довідників, нормативних документів.

Серед допоміжних історичних дисциплін генеалогія в радянський час була найменш вивченою. Вважалося, що вона носить яскраво виражений становий характер і стосується лише дворян.

Проте зараз ми спостерігаємо масовий інтерес людей до своїх історичних коренів, бажання дослідити свій родовід. І тут нам можуть стати в нагоді посібники, довідники, видані в дореволюційні часи (наприклад, "Малоросійський родословник" Модзалевського, "Родословна книга Чернігівського дворянства" Милорадовича). Враховуючи бурхливість міграційних процесів, які торкнулись України в 2-й половині XIX-XX сторіччя, не дивно, що потік генеалогічних запитів від іноземних громадян весь час зростає.

Якщо за два перші роки проведення цієї роботи (1988-1989)

було виконано 60 запитів, то зараз такі обсяги виконують окремі архіви. Основна маса запитів надходить із США, Канади, Ізраїлю, Данії, Швеції, Бельгії, Німеччини, Франції, Польщі, є листи з Австрії, Чехії, Бразилії, був навіть з острова Норфолк у Тихому океані. Найбільше запитів виконує Центральний державний історичний архів України, м.Львів, найбільше у нього і позитивних відповідей. Значні обсяги цієї роботи також в ДА Чернівецької області, філіалі ДА Хмельницької області в м.Кам'янець-Подільському, ЦДІА Київ, державних архівах Одеської і Житомирської областей. Безпосередньо на виконання запиту витрачається в середньому 2-3 робочих дні, мінімальні затрати – 0,5 робочого дня, максимум – 7 робочих днів. А от чекати, поки до цього запиту дійде черга, доводиться довше – від кількох тижнів до кількох місяців, залежно від завантаженості архівістів.

На жаль, переважають негативні відповіді, у всякому разі серед тих, які надсилаються через Головархів. Позитивні відповіді становлять лише 35 відсотків. На те є об'єктивні і суб'єктивні причини. Звичайно, головна причина негативних відповідей – це неповнота джерельної бази архівів та її розпорошеність. Переважна більшість фондів дореволюційного періоду, по яких наводяться довідки генеалогічного характеру, збереглася не повністю. Особливо це стосується метричних книг. Жоден з архівів не має їх повного комплекту. Значна їх кількість загинула або була переміщена в роки 2-ої світової війни. Крім того, розподіл документів за архівами не співпадає з сучасним адміністративно-територіальним поділом України. Так, наприклад, метричні книги по населеному пункту Сквиря, нині Київська область, зберігаються в ЦДІАК, державних архівах Вінницької і Житомирської областей. Те ж саме стосується і іншого важливого джерела генеалогічної інформації – ревізьких сказок: напр., документи по містечку Радомишль, Житомирська область, зберігаються в ЦДІАК і ДА Київської області. Науково-довідковий апарат до цієї групи документів створювався без врахування потреб наведення довідок генеалогічного характеру, тому має недостатню інформативність, що безпосередньо впливає на позитивний результат пошуку.

Зараз архіви проводять роботу з удосконалення існуючих та створення нових архівних довідників: створюються географічні покажчики до метричних книг і ревізьких сказок, дані вводяться до комп'ютера, зокрема дані Республіканського фондового каталога, каталогізуються метричні книги. На черзі створення міжархівних покажчиків, внутрішніх описів метричних книг.

При наведенні довідок генеалогічного характеру неповнота джерельної бази потребує застосування комплексного підходу, при якому відсутність прямих документів компенсується даними з інших. Якщо немає метричних книг по даному населеному пункту за потрібний час, то використовується інформація, взята із ревізьких сказок, документів поліцейських і адміністративних органів. В пригоді можуть стати друковані джерела – адресні книги, гербовники, покажчики тощо. Такий підхід до виконання здійснюється в ЦДІАЛ, філіалі Державного архіву в м.Кам'янці-Подільському, ДА Житомирської області.

Для надання відповіді, яка буде оплачена, важливо надати саме ті відомості, які просить замовник, та правильно оформити відповідь, надати їй “товарний вигляд”.

Треба дуже уважно прочитати запит і зрозуміти, що саме потрібно замовнику, запобігти тим самим як неправильному виконанню запиту, так і виконанню зайвої роботи. Якщо просять копії конкретних документів (свідoctв про народження, шлюб, смерть), то вони або є, або їх немає; якщо ж цікавить будь-яка інформація – пошук ведеться не тільки по метричних книгах, а й інших джерелах, які можуть містити відомості про даних осіб. Якщо замовник надає якісь дані і не просить їх підтвердити, а просить надати ще невідому йому інформацію, то потрібно розшукувати і копіювати саме ту інформацію, яка цікавить замовника. У протилежному випадку замовники повертають копії з непотрібними їм відомостями і відмовляються їх оплачувати.

Буває, що людей цікавлять не тільки відомості про своїх родичів, а й фото: рафії та листівки з видами населених пунктів, де вони жили, карти тих місць, навіть їх історія. Така інформація не тільки доповнить відповідь на генеалогічний

запит, а й збільшить його ціну. Відповіді на генеалогічні запити надаються у вигляді архівних копій (ксеро-, фото- або машинописних) та архівних виписок. Часто ж архіви дають їх у вигляді архівних довідок, що менше цінується замовниками.

Питання оплати стоїть гостро. Негативні відповіді не оплачуються, за позитивні утримується оплата в іноземній валюті, тобто, надсилаючи відповідь, ми вказуємо суму в доларах, яку слід переказати на валютний рахунок Головархіву. Далі все залежить від порядності замовника і роботи пошти. І перше, і друге не на вищому рівні – оплачується близько половини відповідей. І справа в більшості випадків все ж таки в порядності, а не в пошті. Такий висновок дозволяє зробити досвід взаємин з американським генеалогістом Роєм Рушкою, до якого доходять всі листи і який регулярно платить. Тому зараз назріла потреба змінити порядок оплати: або ввести вступну плату, як це робиться в Польщі і Литві, або висилати копії лише після оплати, як це робить Національний архів США.

Архіви України, незважаючи на всі втрати, володіють величезним багатством. І ми повинні розумно його використати. Багато років ця інформація була закрита як для вітчизняних, так і іноземних споживачів. Зараз іде переорієнтація від використання архівів тільки для державних і наукових потреб до використання в інтересах окремої людини. Такий перехід в архівах інших країн стався кілька десятиріч тому, при цьому там зіткнулися з тими ж проблемами, що і ми. Архівісти зуміли перебудувати свою роботу. Думаю, що наші архівісти справляться з цим також.

І. П. АНТОНЕНКО

(Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського
НАН України)

Авторитетний контроль в комплексних архівних системах

Оскільки проблема авторитетного контролю уявляється зовсім нерозробленою у сфері інформаційних систем архівознавства, вважаю необхідним окреслити умови її виникнення.

Поняття установи (організації) сприймається нами як складний об'єкт, що охоплює будь-яку соціальну організацію, яка характеризується функціональною відокремленістю та має відношення до створення та зберігання документів. Для такої установи властива наявність юридичної основи її існування. Найменування установи чи організації характеризується низкою параметрів, котрі дозволяють їх досліджувати в історико-культурологічному аспекті. Це – параметри змістовного та формального характеру.

Таким чином, найменування установи (організації) – це семіотичний аспект відображення умов соціального середовища певного періоду історії, особливо зважаючи на те, що вони характеризуються значною нестабільністю формулювань. Усе це складає першу передумову виникнення проблеми авторитетного контролю у сфері архівознавства.

Другою передумовою є фактор стійкого інтересу фахівців з джерелознавства, документознавства, архівознавства до ролі, яку відіграють установи та організації у створенні, збиранні та зберіганні архівних та рукописних джерел.

Третя передумова окреслюється наявністю зарубіжних розробок з цієї проблеми у галузі бібліографії, які успішно залучаються до створення і підтримки електронних каталогів. Зрозуміло, що адаптація методів авторитетного контролю до умов інформаційних систем архівного типу вимагає визначити

форму репрезентації інформації про найменування установ та організацій у заголовках архівних описів і технологію підготовки та використання відповідних масивів інформації.

Витоки авторитетного контролю, концепція якого традиційно розуміється фактично в усіх положеннях, що принципово торкаються цілей і завдань наукової обробки документів, простежуються, починаючи з середини XIX ст. Але з появою у 70-х роках XX ст. нових інформаційних технологій він не тільки виділяється як самостійне поняття та явище, а й формується його роль в оптимізації діалогових інформаційних систем.

Для розуміння змісту поняття необхідно уявляти один з перекладів англійського слова "authority" (на відміну від поняття "author"), яке у конкретно вузькому його розумінні означає "авторитетне джерело" (книжка, документ), що пов'язано із соціальною організацією або установою (тобто колективним автором). Для архівної інформації це має цілком конкретне значення, яке пов'язане з джерелом створення та зберігання документа чи групи документів, і, найголовнішим чином, з атрибутом заголовка архівного опису як основним пошуковим елементом.

Авторитетний контроль найменувань установ та організацій призначений, зокрема, для сприяння творчій та пошуковій діяльності архівістів на основі засобів точної ідентифікації цих найменувань та отримання довідкової інформації про створення, існування та напрями діяльності згаданих установ та організацій.

Належить підкреслити, що в архівознавстві теоретичні проблеми авторитетного контролю найменувань установ та організацій зазнають період становлення. Цей процес стикається з труднощами термінологічного характеру внаслідок недосконалості термінологічного апарата в цій галузі знань, відсутності розуміння первинних понять працівниками бібліотек, архівів, музеїв, інформаційних служб.

З метою уникнення розбіжностей в усвідомленні сутності проблеми ми пропонуємо деякі базові терміни та їх визначення, придатні для використання в подальшій роботі. Ці терміни розроблені на основі аналізу зарубіжних джерел, які

присвячені висвітленню систем авторитетного контролю, що функціонують у зарубіжних бібліотечно-інформаційних системах приблизно чверть століття.

Система авторитетного контролю найменувань установ та організацій являє собою інформаційну надбудову над архівною базою даних і має функціонувати на основі довідкової бази даних авторитетних записів про такі найменування. База даних має централізовано підтримуватися і є одним із важливих засобів забезпечення сумісності архівних описів на локальному, національному та міжнародному рівнях, що має сприяти обміну інформацією.

Під авторитетним контролем слід розуміти загальний термін для визначення концепції проведення авторитетної роботи із використанням електронно-обчислювальної техніки, що являє собою процес уніфікації заголовків колективних авторів архівних описів, управління варіантами їх формулювань та підтримки сумісності цих описів в архівних базах даних за допомогою посилання на авторитетний файл.

Термін “авторитетна робота” включає дослідницьку діяльність та інтелектуальні зусилля фахівців в галузі архівознавства, що направлені на створення та модернізацію авторитетних записів. Цей комплексний процес передбачає визначення форми найменування установи або організації, що буде використовуватися як заголовок архівних описів; визначення посилань, необхідних для цієї форми; визначення взаємозв'язків поміж спорідненими заголовками.

На першому етапі ця робота безпосередньо пов'язана із архівною обробкою документа або групи документів (справи, серії, групи, фонди) після джерелознавчого дослідження їх форми, змісту та історії, в результаті якої фахівці встановлюють точні дані та вірогідну інформацію про найменування установи або організації, а саме встановлюються дати існування цього колективу під певною назвою, що відповідає цьому періоду, його місцезнаходження, а також функції, зміст роботи, призначення.

Другий етап – створення авторитетного запису найменування установи або організації та постійна підтримка її протягом тривалого часу, в міру нагромадження нових даних.

Авторитетна робота передбачає також визначення взаємозв'язків поміж варіантами заголовків і спорідненими заголовками на основі створення системи посилань. Результати, що отримуються в процесі авторитетної роботи, а саме авторитетні записи найменувань установ та організацій фіксуються у спеціальній довідковій базі даних.

Авторитетний запис – це запис, для якого першим елементом є уніфікований заголовок найменування установи або організації.

Уніфікований заголовок являс собою такий заголовок, що створюється у формі, якої необхідно точно дотримуватися без будь-яких змін, коли б він не виникав в архівному описі, але для певного періоду існування саме цього формулювання.

Очевидно, що елементи даних, які підлягають авторитетному контролю, мають ряд суттєвих властивостей, таких, як повторюваність в деякій множині записів, неоднозначність формулювань, видозмінення з плином часу (приміром, перейменування).

Для уніфікованого заголовка найменування установи або організації має бути використаним таке його формулювання, котре може бути визначене архівістом як офіційне чи, якщо офіційну форму неможливо встановити, найбільш вживане для епохи створення даної установи. Наприклад:

*Магістрат королівського столичного міста Львова
(1356–1858)*

У доповнення до уніфікованого заголовка авторитетний запис має містити такі елементи, як варіанти формулювань, споріднені заголовки, інформаційну примітку, джерело авторитетних даних і джерело авторитетного запису.

1. Варіант формулювання найменування – це найменування установи або організації, наведене у формі, що відрізняється від уніфікованого заголовка. Як правило, такий варіант або базується на формі найменування установи або організації, що іноді використовувалась чи використовується – на відміну від офіційного найменування – для ідентифікації цієї установи, або створюється за зразком, що відрізняється від того, згідно з яким формулюється уніфікований заголовок. Це явище дуже часто зустрічається в архівних джерелах та рукописах. Від

варіанту заголовка робиться посилання до уніфікованого заголовка. Кількість посилань необмежена:

– від форми найменування на іншій мові, наприклад:

Magistrat Krolewskiego stołecznego miasta Lwowa

– від короткої чи спрощеної форми найменування, наприклад:

Львівський магистрат

– від очолюючої установи, якщо дана установа має підпорядкований характер, наприклад:

Львівське намісництво. Магістрат

Крім того, варіант найменування може бути абрєвіатурним.

2. Споріднений заголовок – це один з двох чи більше уніфікованих заголовків, кожен з яких через систему опису пов'язаний з іншим. Такі заголовки створюються для різних найменувань тієї самої установи або організації при її перейменуванні чи частковій зміні найменування, передачі установи з одного відомства до іншого, зміні підпорядкованості установи всередині відомства, зміні місцезнаходження, структури. Для кожного спорідненого заголовка створюється свій авторитетний запис. Від спорідненого заголовка робиться перехресне посилання до уніфікованого заголовка. Крім того, на кожний споріднений заголовок складається свій авторитетний запис. Кількість перехресних посилань необмежена. Наприклад:

Львівське міське управління (1933–1939)

Львівське тимчасове обласне управління (1939. 10. – 1939. 12)

Львівський обласний виконавчий комітет (1939– . . .)

3. Інформаційна примітка – це довідкова примітка, що містить фактографічну інформацію про історію створення, існування, основні напрямки діяльності даної установи або організації. Наприклад:

Початки міського самоврядування у місті Львові відносяться до середини XIII сторіччя, часу заснування міста. Магістрат міста Львова, як орган самоврядування, створений у 1356 р. на основі магдебурзького права . . . і таке інше.

4. Примітка, що фіксує джерело (джерела) авторитетних даних. Джерело авторитетних даних – це або власне документ,

або група документів, що стали об'єктом створення архівного опису або відомості про архівні довідники, що переглянуті з метою встановлення уніфікованого заголовка, наприклад, описи, путівники, покажчики, каталоги тощо, або будь-які офіційні джерела. Наприклад:

Львівський обласний державний архів: Путівник. – Львів, 1965. – С. 9–11, 64–65.

5. Джерело створення авторитетного запису – це установа, що безпосередньо складає авторитетний запис і несе за нього відповідальність. Наприклад:

Центральна наукова бібліотека ім. В.І.Вернадського НАН України.

Система авторитетного контролю найменувань установ та організацій є багатофункціональною та дозволяє вирішувати цілий комплекс спеціальних технологічних завдань.

1. Уніфіковане представлення в базі даних архівних записів найменувань установ та організацій.

2. Сприяння інформаційному забезпеченню процесів наповнення та супроводження бази даних архівних описів на основі створення та підтримки національної довідкової бази даних авторитетних записів найменувань установ та організацій, до якої дослідник може постійно звертатися для ідентифікації та атрибуції об'єкта опису або дослідження.

3. Досягнення інформаційної сумісності даних, що стосуються найменувань установ та організацій в інформаційних системах.

4. Забезпечення повноти та точності пошуку в базі даних архівних описів.

5. Надання можливості мінімації інформації, що представляється в базі даних архівних описів, на фізичному рівні. Інформація про найменування установ та організацій внаслідок їх часто надто широких формулювань, з метою економного використання машинної пам'яті мають зберігатися в базі даних архівних описів в максимально згорнутому вигляді. Довідкова база даних авторитетних записів найменувань установ та організацій дозволяє вирішити це завдання, оскільки кожному авторитетному запису привласнюється унікальний код (внутрісистемний номер у довідковій базі даних

авторитетних записів). Таким чином, найменування установ та організацій в базі даних архівних описів можуть зберігатися у вигляді цих кодів (номерів), тобто формалізованих еквівалентів найменувань установ та організацій і надаватися користувачу у розгорнутому вигляді.

Довідкова база даних авторитетних записів найменувань установ та організацій логічно пов'язана з базою даних архівних описів і являє собою сукупність даних про ці установи. Згадані дані організовані відповідно з міжнародними правилами обміну інформацією, які передбачають загальні принципи їх опису, зберігання та використання.

Довідкова база даних авторитетних записів найменувань установ та організацій характеризується наступними особливостями:

- довідкова база даних авторитетних записів відображає широкий спектр альтернативних варіантів представлення найменувань установ та організацій. Користувач часто не знає точного формулювання уніфікованого заголовка, що є одним з основних пошукових елементів бази даних архівних описів. З метою уникнення втрат інформації про всі архівні та рукописні історичні джерела, що стосуються однієї установи, або організації, в довідковій базі даних авторитетних записів їх найменувань мають бути наведені усі можливі варіанти цих найменувань;

- структура довідкової бази даних авторитетних записів найменувань установ та організацій передбачає наявність зв'язків між варіантами цих найменувань, що базуються на розгалуженій системі посилань типу “дивись” (далі “див.”) від усіх можливих варіантів формулювань до єдиної уніфікованої форми та перехресних посилань типу “дивись також” (далі “див. також”) поміж спорідненими заголовками;

- довідкова база даних авторитетних записів найменувань установ та організацій забезпечує нормалізацію та співставлення даних. При створенні нового архівного опису дані про такі найменування, що неоднозначно розуміються, аналізуються по принципу поваріантної незалежної характеристики та на основі наявних регламентуючих документів формулюється уніфікований заголовок.

О. В. СОХАНЬ

(Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського
НАН України)

*Гіпертекстові технології
і глобальні мережі Internet.
Чи це потрібно сучасному архіву?*

Сьогодні ми є свідками докорінних змін в галузі інформаційних технологій. Насамперед, це об'єднання різних типів даних: тексту, аудіо- і відеоінформації¹. Одночасно також спостерігається тенденція до стандартизації і універсалізації технологій, що супроводжуються значним зменшенням вартості її конкретних реалізацій. Наведені процеси знаходять відбиток в різноманітних сферах людської діяльності: науці, виробництві та освіті. Виникає абсолютно нова структура інформаційного світу, що поступово змінює спосіб мислення та поведінки людей.

Характерною ознакою цього є експоненціальне зростання з кінця 80-х років кількості користувачів мережі Internet, що особливо стало помітно за останній рік. В 1982 р. ця мережа єднала близько 10 тис. користувачів, а зараз їх кількість сягнула далеко за 20 млн². Сьогодні сумарний об'єм трафіку, що передається по глобальних мереж Internet, складає 0.5 Тбайт на секунду. Небачені раніше можливості відкриваються з появою нових технологій організації даних і інструментальних засобів третього покоління. Вже сьогодні можна сказати, що система Mosaic викликала справжній бум серед користувачів Internet.

На початку 90-х. років в Європейському центрі ядерних досліджень, що знаходиться у Женеві (Швейцарія), була розроблена сервісна система Word-Wide Web (WWW)³, яка заснована на технології гіпертекстів. Вона дозволяє відстежувати зв'язки між документами, що зберігаються в

різних частинах мережі. Її головна перевага – використання єдиного гіпертекстового формату, запису файлів – Hypertext Markup Language (HTML)⁴, що є подальшим розширенням стандартної мови опису документів – Standart General Markup Language (SGML). Віднині за допомогою програм-конверторів і фільтрів будь-який документ, створений за допомогою Microsoft Word, Word Perfect, Frame Maker або будь-чим іншим після перекладу в формат HTML стає доступним з будь-якої точки глобальної мережі⁵. Цей трансфер інформації зберігає елементи форматування тексту, а також пов'язані з ним медіа-дані (наперед, аудіо- і відеодані). Таким чином, Word-Wide Web (WWW) дозволяє вирішити проблему стандартизації форматів документів.

Поява технології WWW стимулювала створення нових засобів перегляду і вилучення інформації. Серед них треба визначити програму Mosaic, яка була розроблена в 1993 році американським Національним центром прикладних систем для суперкомп'ютерів (NCSA) спільно з Університетом шт. Іллінойс (США). Безкоштовне розповсюдження, широкий спектр функцій графічного інтерфейсу (підтримку різноманітних графічних форматів: JPEG, MPEG, GIF, TIFF) і здатність її виконуватись на різних комп'ютерних платформах (Windows, Apple Macintosh-системи і Unix-станції) роблять систему Mosaic стандартом в цій галузі.

Фактично цей засіб дозволить установам Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України і науковим інституціям Національної академії наук України зробити свою унікальну інформацію доступною для всього співтовариства користувачів мережі Internet і особливо для тих, хто цікавиться історією і культурою України. Особливо важливою рисою цього є те, що на відміну від сучасних наукових видань, нова система пошуку і вилучення даних в глобальній мережі зробить миттєвим анонсування нової унікальної архівної і наукової інформації.

Активна робота з гіпертекстами в глобальних мережах приведе до найшвидшого впровадження високошвидкісних технологій передачі інформації (ідея асинхронної передачі даних – ATM) і процесу удосконалення гіпертекстових

технологій, що пов'язана з автоматичним генеруванням гіпертекстової мережі⁶.

Один з засновників США Томас Джефферсон писав: "Якщо якийсь народ сподівається, що можна залишатися неучом і бути вільним ... то він чекає того, чого ніколи не було і ніколи не буде". Тому установам Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України треба найактивніше прийняти участь у розбудові Національної інформаційної інфраструктури, що підвищить ефективність роботи уряду та дозволить Україні зайняти своє місце серед світових лідерів в науці, техніці і технології.

¹Черный А.И., Гиляревский Р.С. Информационное обеспечение ученых. современные системы и методы // НТИ. Сер. 1. – 1994 – № 7. – С. 1-12.

²Иванов П. Станет ли компьютерный мир гелиоцентричным? Точка зрения Sun // CW-Москва. – 1994. – № 34. – С. 14-45.

³Schatz B.R., Hardin J.B. NCSA Mosaic and the World Wide Web: Global Hypermedia Protocols for the Internet // Science. – 1994. Vol. 265, 12 August. P. 895-901.

⁴Beckman M. Build Your Own Home Page (What you need to know to construct your space on the Web) // Macworld. – 1995. November. P. 104-109.

⁵Lee L. Publishing on the World Wide Web // New Media Tool Guide. – 1995 March. P 15.

⁶Субботин М.М. Эвристический эффект гипертекста // НТИ. Сер. 1 1994 – № 4. – С. 9-14.

Л. М. КУПРΙΑНОВА

(ЦГИАК Украины)

***Некоторые аспекты
обеспечения сохранности документов***

Чаще всего, когда с трибун говорят об архивах, будь то маститые ученые или еще совсем молодые, или же даже архивисты – они рассказывают о том драгоценном материале, о той научной информации, которую несут архивные документы.

Но ни один ученый, какого бы ранга он ни был, как правило, никогда не скажет о том физическом состоянии, в котором находятся эти документы (пример тому – фонд М. Грушевского, о котором так много говорилось на этом совещании). В те годы, как известно, не было хорошей бумаги. Грушевский делал свои записи на оберточной бумаге, вырезках из газет, конфетных обертках и других видах обезжиренных и кислотных бумаг. Сохранность подобных документов это одна из проблем архива.

Наш архив находится в еще неустаревшем (с внешней стороны) здании, оснащенном системой кондиционирования воздуха, автоматического объемного пожаротушения, система сигнализации, к сожалению, не работает. Документы хранятся, в основном, горизонтально. Все дела закартонированы в картонные и фанерные коробки, а нестандартные документы, карты, уникальные рукописи больших форматов – в специальных деревянных шкафах с неглубокими ящиками. Вертикально хранятся только переплетенные акты книги. На каждое дело сделаны специальные коробки.

Многовековая история Украины эпохи феодализма, капитализма с XIV ст. до Февральской революции 1917 года сосредоточилась в документах архива. И чтобы физически сохранить эти документы, надо знать природу, долговечность

материалов, условия их хранения, использования и пути продления их жизни.

Очень невеселую информацию представил американский ученый на конференции библиотечных работников, которая проходила по теме “Стратегия сохранности национального культурного наследия”, координатор международных программ Комиссии по вопросам сохранности и доступности Ханс Рутеманн (США). Он привел данные, что в мире из 320 млн. книг – 25% превратились в пыль. Их разрушили в основном вода, тепло, плесень. В Нидерландах под угрозой исчезновения 25% книг, а 3 млн. книг уже не излечить. Возможно, такой сводный учет документов, находящихся под угрозой гибели следует провести по архивам Украины. Правда, для “того должны быть научно-обоснованные методические рекомендации”. Это даст возможность исследовать причины разрушения многих документов и, по возможности, провести их профилактику. Так, например, если дела без видимых на то причин начали “сыпаться”, а они хранятся вот уже 20 лет в более-менее удовлетворительном состоянии, а не в сверхкислотных коробках, – значит в бумаге повысилась кислотность. Эти документы желательно было бы замикрофильмировать или заксерокопировать, или перевести, с привлечением ЭВМ на цифровую технологию информации (такие попытки, и удачные попытки, по восстановлению фото опубликовали московские архивисты на Большой Пироговской, 17), а затем передать их на реставрацию, провести забуферование, т.е. нейтрализовать кислоту. Но экспертизу документам делать не “на глазок”, а использовать оборудование, которое необходимо если при наших условиях нет возможности его закупать, то надо изучать или вести учет где, в какой стране и по какой цене, а может и у нас есть необходимые нам установки.

Основной исходный материал для документов в архиве – бумага, но достаточно документов и на пергаменте. Оформлены уникальные документы в кожаные переплеты, чернила тоже имеют значение при изучении долговечности документов.

Каждый носитель документа сохраняет в своем составе определенную физико-химическую индивидуальность, и если

изменяется его структура, то интенсивно протекает процесс старения: кожа теряет эластичность и покрывается трещинами, бумага буреет, становится хрупкой и ломкой, скорость старения проходит неодинаково. Это хорошо видно при изучении физического состояния документов архива. Так, бумага XVI-нач. XIX столетий, в составе которой были тряпичные волокна и сейчас сохраняет высокую прочность, если условия их хранения на протяжении веков были удовлетворительными. Более поздние виды бумаги (вт.пол. XIX ст.), когда для их изготовления использовали новое сырье – соломенную целюлозу – желтеют, становятся хрупкими, стареют. Эти, последние, и требуют чаще всего реставрации, которая приводит к подмене материала, к нарушению структуры носителя документа.

Однажды я приводила пример из заключения, сделанного ВНИИДАД (Москва) о дереставрации документов древнего периода. Вот выдержка из этого документа: “Реставрация была проведена неграмотно с использованием недоступных материалов (в основном конденсаторной бумаги), клей не соответствует предъявленным требованиям, листы приобрели недопустимую жесткость, многие из них деформировались. Текст, где был нанесен избыток клея, стал практически не читаемый и т.д.”

Все эти и другие факторы составляют цепочку, состоящую из множества взаимосвязанных звеньев, обеспечивающих сохранность документов. Зависит сохранность документов и от влияния внешних факторов окружающей среды: света, климатической среды, химического и биологического состава среды, ее механических примесей.

СВЕТ – наиболее быстродействующий фактор, приводящий к разрушению бумаги и текста документов в любых условиях окружающей среды, даже самых благоприятных для хранения документов. В разделе №2 “Основных правил . . .” предполагается: “Использование ламп. Светильники должны быть удалены от коробок с документами не менее, чем на 50 см. Освещенность на вертикальной поверхности стеллажа на высоте 1 м от полки – 20-30 люксов, на рабочем месте – 100 люксов”.

В архиве с 1970 года все архивохранилища однотипны, освещенность внутри хранилищ соответствует нормативам, т.е. освещение не несет там опасности для документов. Но при использовании документов свет играет немаловажную роль. Дела выдаются исследователям в читальный зал и сотрудникам в отделы от 10 дней до полугода (например, при описании актовых книг). В этих случаях естественное освещение ускоряет старение документов не только вследствие влияния через стекло, но и отраженный от поверхности стен, потолков. При этом надо еще обращать внимание и на текст документов. Для документов древнего периода использовались жидкие краски: чернила такие, как железогалловые (если технология их изготовления не нарушилась), тушь, пасты, которые считаются светостойкие, что уже предопределило сохранность документа, но документы XX столетия, когда чернила готовили не из природных продуктов, а из анилиновых красителей, – очень чувствительны к свету. В архиве, как и во всех архивах, с целью защиты оригиналов проводится микрофильмирование уникальных и особо ценных документов, в том числе с угасающим текстом, хотя, при этом документы подвергаются дополнительному облучению в инфракрасных лучах и инфракрасных люминисценции. Досадно, что аппараты Микрофот – 5 ПО – несовершенны и исследователи пользуются ими с неохотой из-за невысокого качества изображения на них.

Для ограничения влияния света на оригиналы необходимо придерживаться сроков выдачи документов и правил выдачи из архивохранилищ страхового фонда. Документы, неиспользованные в работе, не должны находиться в рабочих комнатах. При работе с документами в кожаных переплетах дела следует укладывать в светонепроницаемые обложки, укладывать на специальные подставки, чтобы они находились в вертикальном положении. Запретить экспонировать подлинники ценных документов на выставках – экспонируются только копии. С целью предупреждения фотохимического разрушения бумаги и текстов – со временем следует заменить переплеты, изготовленные из бескислотного картона.

Не менее опасное световому – темновое хранение

документов. Длительное темновое хранение – приводит к повреждениям бумаги: ветхость, желтизна всего листа. Эти повреждения напоминают по внешнему виду плесневые, но не имеют при этом пигментации, налетов, плесневых грибов, выцветание текстов в темноте благодаря химическим процессам старения органических красителей, входящих в состав и т.д. Чтобы приостановить эти процессы ученые рекомендуют создать благоприятные климатические условия (правда возникает проблема создания микроклимата внутри коробок, воздух там сухе, влага в коробки почти не поступает).

Химические примеси воздуха

Опасны для разрушения документов химические примеси, содержащиеся в воздухе и взаимодействующие с материалами самого документа: кислорода, воды, окиси серы, азота, озона и т.д., входящие в состав бумаги, чернил, клеев, которые при старении образуют разные кислоты, перекиси. Это так называемые активные вещества и с повышением их концентрации скорость старения документов возрастает, бумага желтеет и ломается.

В “Основных правилах госархивов говорится, что содержание вредных примесей в воздухе не должно превышать концентрации (мг/м³), сернистый газ – 0, 05; окислов азота – 0, 085; пыли силикатной – 0, 05.

В архиве были проведены обследования (Укр. центр РГИ) и сделаны замеры воздуха с внешней стороны архива и внутри, в архивохранилищах. К сожалению, некоторые анализы не были проведены (на наличие пыли, перекиси водорода, хлора) в связи с отсутствием современной аппаратуры. Обследование показало, что в атмосферном воздухе предельно допустимые концентрации сернистого газа, двуокиси азота, окиси углерода не превышают нормы.

Но странно, что было обнаружено наличие сернистого газа в хранилищах, в то время как на улице анализ показал его отсутствие. Также очень жаль, что не получить замеры на наличие перекиси водорода в хр., так как образованию последнего способствуют картонные коробки. Картон, из

которого они изготовлены низкого качества, а значит в нем много кислотных элементов. Таким образом, в ЦГИАК на сегодняшний день проблема связанная с наличием "химических примесей" в воздухе, не является острой, но и остается неконтролируемой.

Температурно-влажностный режим

Одним из важных внешних факторов влияющих на физическое состояние документов является температурно-влажностный режим в архивохранилищах.

Известно, что высокая и низкая влажность приводят к пересыханию бумаги, а при высокой влажности – бумага (старая) с большой скоростью необратимо меняет свои механические свойства и разрушается. Эти процессы ускоряются при наличии в бумаге повышенной кислотности. Оптимальные условия хранения документов - 17 °С и 50-55 % влажности воздуха. Эти условия с отклонениями, но все же, в архиве соблюдаются. Как уже отмечалось, архив находится в современном здании и оснащен системой кондиционирования воздуха, а поскольку все архивохранилища однотипны, то, и климат в основном, т.е. колеблется в пределах от 16 до 20 °С. К сожалению не всякий год возможна такая стабильность. Из-за устаревших кондиционеров, которые более 20 лет не ремонтировались, и к тому же "дефекты" были при их установке. Одновременно в хранилищах отмечают сухость и хрупкость документов, особенно отреставрированных лет 20-40 назад. Мы предполагаем, что тому "виной" подобное хранение документов в коробках, где отсутствует влагообмен между воздухом и документами и микроклимат суше, чем в хранилище.

К сожалению технические условия не позволяют провести соответствующие изучения условий хранения документов в коробках. Знание всех этих фактов все же требует от архивистов принимать меры по соблюдению температурно-влажностного режима.

В принципе должна быть разница в хранении документов древнего периода и XIX-нач.XX века. А пока все

документы хранятся в одинаковом влажностно-температурном режиме.

Биологические повреждения документов

Одним из факторов в процессе хранения документов является биологические факторы: поражение документов бактериями; плесневыми грибами; насекомыми и грызунами.

В условиях архивохранилищ ЦГИАК, где относительно стабильный влажностный режим, ограничена возможность попадания вредных микроорганизмов и насекомых. Однако на протяжении столетий многие письменные памятники не всегда находились в удовлетворительных условиях хранения: стихийные бедствия, войны, пожары – все это оставило след на документах. Одним из основных разрушителей документов являются грибы (микроскопические), или плесень, споры которой легко переносятся с пылью в потоке воздуха и заражают здоровые документы. Вот выдержка из акта обследования ВНИИДАДа (Москва) касательно наших док.: “Значительная часть док. повреждена микроорганизмами . . . Основа док-а ослаблена, хрупкая, ломкая, имеются выпадения отдельных фрагментов. Общий вид грибных налетов . . . свидетельствуют о том, что развитие микроорганизмами проходило давно, однако споры грибов долгие годы могут оставаться живыми и при повышенной влажности или темпер. – 27 °С прорости в документах”.

Опыт показывает, что всегда гораздо легче предупредить поражение плесенью, чем ее ликвидировать. С этой целью: перед приемом дел на госхранение в архив нужен предварительный просмотр документов; недопускать переуплотнения при картонировании док. в коробки, в случае биозаражения док. срочно изолируются и дезинфицируются. Постоянно осуществлять микробиологический и энтомологический контроль за состоянием документов. Помещения хранилищ должны содержаться в порядке и чистоте, постоянные влажные уборки обязательны. Запретить, для предупреждения случайного занесения вредителей в хранилище, входить туда сотрудникам в верхней одежде,

вносить пищевые продукты, воду. Сведения о выявлении биоповреждения фиксируются в специальном журнале, чтобы дела поставить на контроль с целью наблюдения за повреждениями.

Механические примеси воздуха

Отрицательное влияние на физическое состояние документов оказывают механические примеси воздуха и в первую очередь – пыль. Листы многих документов из-за попадания на них разных видов пыли (известковая, цементная) сцементированы, а значит доступ воздуха к ним закрыт, текст в этих документах не читается.

Здесь затронут круг проблем, связанных с сохранностью документов в нашем архиве. Этих проблем как у нас, так и у вас наберется не один десяток. С ними своими силами нам не справиться. И поэтому архивистам необходимо наладить контакты с другими учреждениями, то ли это Украинский научно-исследовательский институт архивного дела, то ли с Центром реставрации и консервации документов.

І. А. Ш А Х Р А Й Ч У К

(Дніпропетровський університет)

***Документи ЦДАГО України про участь
молоді у русі опору в Україні в роки
Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.***

Минуло півстоліття після завершення однієї з найжорстокіших і найкривавіших в історії людства воєн. Про ті трагічні дні військового лихоліття написано тисячі статей, монографій, видано збірники документів і матеріалів. Але, на наш погляд, в них однобічно, часто в угоду пануючій системі розглядалися питання Великої Вітчизняної війни. Аналогічна ситуація склалася і у дослідженні проблеми руху Опору.

Саме глибокому та всебічному розкриттю всіх складових частин руху Опору в Україні в роки Великої Вітчизняної війни та участі в ньому молоді спонукає вивчення документів і матеріалів ЦДАГО України.

Але в даному випадку тільки зроблено намір розкрити проблему участі молоді в організаціях та формуваннях націоналістичного спрямування.

Так, з перших місяців війни організація українських націоналістів, переважно бандерівського напрямку, створила свої філії у Східній Україні, про що свідчить розвіддонесення опергрупи НКВС України: "Організація українських націоналістів існує при земельному управлінні м. Нікополь Дніпропетровської області. Ця організація проводить роботу як проти Радянської влади, так і проти Німеччини і ставить завдання створення "Вільної Самостійної України".

Ідею державності України захищав і створений в листопаді 1941 р. у Харкові "Громадський комітет" (проф. Сліпченко, Дубровський, Грінченко, Рябоконь, Яременко). Програма "Громадського комітету" включала положення про те, що "Україна повинна бути самостійною демократичною державою.

Головним гаслом члени організації вважали “свобода без Рад і без німців”². В Україні діяли філії організації “Спілки гетьманів-державників” на чолі з П.Скоропадським, які боролися тільки за гетьманську Україну і перебували в опозиції ОУН. Але гетьманці, незважаючи на посилення своєї діяльності та активної підтримки гітлерівців, великого впливу на населення не мали.

На початку 1942 р. фашистські загарбники провели мобілізацію молоді для участі в збройній боротьбі і почали формувати частини “Української Армії” (Всеукраїнська визвольна армія, Азово-Чорноморська армія, Українська національна армія, “Вільні козаки”).³ Так, у Дніпропетровську створено український добровольчий корпус “Вільне козацтво” на чолі з генерал-лейтенантом В. Корнєєвим.⁴ У березні 1942 р. в Харкові базувалися загони “жовтопоясників”. За свідченням документів управління контррозвідки “Смерш” 13 армії І Українського фронту з м. Суми до Німеччини на німецько-англійський фронт відправлено 6 ешелонів з частинами української армії.⁵ Частина українських легіонерів брала участь в охороні залізниці, засобів зв’язку, військовополонених. Так, 20 листопада 1942 р. загін українських легіонерів прибув до м. Павлограда для охорони табору військовополонених. Аналогічні загони “добровольчих корпусів” (у складі двох дивізій по 3 полки загальною кількістю 2500 чоловік)⁶ діяли на території Сумської і Чернігівської областей. В Чернігівській області молодь віком від 18 до 30 років зараховувалась до 136 українського батальйону. Німецьке командування легіонерам встановило спеціальну платню. “Так, на місяць рядовому неодруженому воїну сплачувалося – 240 крб., одруженому – 540 крб.; командирі взводу – неодруженому – 340 крб., одруженому – 640 крб.; командирі роти – одруженому – 640 крб.”⁷ Але, незважаючи на фінансування легіонерів з боку окупаційної влади, моральний стан охоронного батальйону був на надто низькому рівні. Дуже часто траплялися випадки непокорі командирам, самовільного залишення частин, пияцтва. Частина воїнів переходила до червоних партизанських загонів⁸.

На окупованій фашистськими загарбниками території діяла ціла мережа молодіжних націоналістичних організацій. На

початку січня 1942 р. в Луцьку виникла молодіжна націоналістична організація “Січковий курінь”. Учасники цієї організації вивчали програму та присягу ОУН. У другій половині 1943 р. на Волині виникла молодіжна націоналістична організація “Юнацтво”. Ця організація мала чітку організаційну структуру (крайовий, окружний, районний, куштовий та станичний проводи). Члени “Юнацтва” поділялися на трійки (осередкового та двох бічних). Кожен член організації повинен знати основні програмні документи ОУН, а також “10 заповідей українського націоналіста”, “12 прикмет характеру українського націоналіста”, та “44 правила життя українського націоналіста”. Для підготовки військових керівників ОУН були створені спеціальні школи в селах Кричальське та Ровениці Домбровицького р-ну. За проведення антигітлерівської агітації школи були розформовані і частину української молоді заарештовано. На території Рівненської області діяла молодіжна націоналістична організація “Січ”, яка налічувала 3000 чоловік. Аналогічні молодіжні організації діяли у Полтаві, Києві, Львові (“Луг”, “Січ”, “Буйтур”).⁹

На нашу думку, публікація цих основних документів і матеріалів, безперечно, свідчила б про позитивні зрушення на археографічній ниві історії війни, про нові підходи авторів до добору документів і матеріалів, розуміння пріоритетної ролі джерелознавчих розвідок для розробки конкретно-історичних проблем.

¹ Літопис нескореної України. Документи і матеріали, спогади.—Львів: Просвіта.—1993.—Кн.І. С. — 798. Центральний державний архів громадських об'єднань України, — ф.62, оп.І, спр.227, арк.6, 24.

² ЦДАГО України, ф.62, оп.І, спр.211, арк.7.

³ Там само, спр. 220, арк. 4-7.

⁴ Там само, спр. 40, арк. 321.

⁵ Чайковський А.С. Невідома війна. — К.: Україна. — 1994. С. — 7.

⁶ ЦДАГО України, ф.І, оп.23, спр.688, арк.18-20.

⁷ Там само, ф.7, оп.10, спр.2, арк.120.

⁸ Там само, ф.І. оп.23, спр.115, арк.9.

⁹ Стецкевич В.В. Україна в початковий період війни. Дніпропетровськ ДДУ. 1992. — С. — 110.

Н. КОЗЛОВА

(Симферопольский государственный университет)

*Дела “лишенцев” как исторический
источник*

1. ЦГАК (Центральный Государственный Архив Крыма) – один из старейших архивов Украины в мае 1995 г. отметил свое 75-летие. За последние годы он значительно пополнил и обновил свои фонды. Богатство фондов, их тематическое разнообразие, историческая широта и специфика, наличие новых, ранее недоступных документальных материалов, значительно расширили источниковую базу для научных исследований. Доказательство тому – начатая коллективом историков фундаментальная работа над Крымским томом серии “Реабилитированные историей”.

2. Одним из пластов этого исследования является реабилитация “лишенцев”. Почти десять лет, начиная с первой наиболее открытой избирательной кампании в Советы (всех уровней) в 1925-1926 гг., десятки тысяч людей разных профессий, возрастов, национальности и вероисповедания зачислялись в разряд лишенных избирательных прав со всеми вытекающими отсюда последствиями. И только Конституцией 1963 г. эти ограничения в избирательной системе были сняты, хотя выборы продолжали носить формальный характер.

3. “Чужаки”, “лишенцы”, “изгой общества”, “отщепенцы” – так именовались они в официальной пропаганде и на быденном уровне.

4. Кто же они? Механизм лишения избирательных прав регулировался ст. 69 Конституции РСФСР (1924 г.) и Инструкцией ВЦИК от 4.06.1926 г. “О порядке выборов в Советы”.

Избиркомы на местах осуществляли работу по “социальной фильтрации”, составляя списки избирателей и утративших это

право. В число последних зачислялись все бывшие (помещики, дворяне, промышленники, предприниматели, чины белой армии, служители религиозного культа). Однако в ходе “свертывания и отбрасывания НЭПа, в условиях насильственной коллективизации армия лишенцев стремительно увеличилась. Если к этому прибавить перегибы, издержки в осуществлении указанной Инструкции по выборам, то социальный спектр лишенцев был чрезвычайно широким и пестрым: от бывших дворян, новых “кулаков” до мелких торговцев семечками, бубликами и штучным товаром.

5. Объектом тщательного изучения исследователей являются “дела лишенных избирательных прав” (“лишенцев”), объем которых составляет от I до 80-90 листов. Общей судьбой лишенцев были связаны люди разных национальностей. В Крыму это: русские, украинцы, немцы, эстонцы, греки, армяне, татары, караимы, крымчаки, евреи.

6. Изучение дел, относящихся к середине 20-х – 30-х годов, показывает, что “лишенчество” было одной из форм политических репрессий и предшествовало “большому террору” конца 30-х. Именно тогда складывался мощный механизм насилия, административно-бюрократической системы, отрабатывались на практике формы массовых репрессий (концентрационные лагеря, горизолаторы, изнурительная работа в частях тылового обеспечения). Судьбу лишенцев решали “тройки” при избирательных комиссиях, комсоды (комитеты содействия) на предприятиях.

“Поражение в избирательных правах” было не только карательной политической мерой. Оно сопрягалось с жестокими экономическими ущемлениями. Это немедленная сдача в хлебный отдел заборных и кооперативных книжек, увольнение с работы, исключение из вузов, запрет на проживание в домах ЖАКТа и пользование амбулаторным лечением, снятие с учета на бирже труда и лишение пособия по безработице.

7. Основу “Дел” ... составляют “Карты лишенцев”. Однако, ускоренное разбирательство, усилившийся рост так называемых классово-чуждых элементов в 29-30 гг. сделали работу с “Картой” ... делом формальным. Из 19 пунктов,

обозначенных в ней, в избиркомах Советов отмечались 2-3 (имя, статья и пункт Инструкции, заключение). Неполнота и небрежность заполнения карт – показатель отношения к человеку. В связи с этим картину лишенчества помогают восполнить автобиографии, многочисленные справки Горфо, отделов милиции, рапорты надзирателей, опросные листы (позднее – допросные), справки ОГПУ, доносы, ходатайства бывших сослуживцев, отказные листы и т.д.

8. Время 30-х выработало и механизм восстановления в избирательных правах. Правда путь к этому порой исчисляется годами. Формировалось социально-однородное общество тружеников и поэтому важнейшим фактором было наличие 5 лет трудового общественно-полезного труда (помимо лагерного или высылки). Второй фактор – доказательства лояльности к советской власти.

Изучение “Дел” дало возможность исследовать факты отказничества от родных. Желание снять с себя позорное клеймо “лишенца”, стать вровень со всеми, наконец, получить не только право голоса, но и социальный минимум, способный защитить от нищеты и голода, толкали некоторых из них на разрыв с близкими, будь это мать, отец, брат или престарелые родители. По ст.15 п. “п” механически лишались избирательских прав все, кто материально зависел от лишенца. В 1932-1933 годах возросли разводы и письменные отказы жен от мужей, детей от родителей (и наоборот), в “Деле...” приобщены копии публичных отказов и объявлений через газету “Красный Крым”. Порой такое “отказничество” было единственным способом сохранить или получить хлебную книжку.

Так морально-политическое единство общества достигалось за счет разрыва семейных уз, утраты духовности.

Работа над томом началась. Впереди новые документы, открытия. Архивы – неиссякаемый источник народной памяти.

З. О. СЕНДИК
(ЦДАМЛМ України)

Природні прогалини в сучасних писемних історичних джерелах

Створення повноцінної джерельної бази до історії України є першочерговим завданням сучасної архівістики. На шляху до цього лежить розв'язання ряду теоретичних і практичних проблем.

Однією з них є проблема природних прогалин в сучасних писемних історичних джерелах. Її складовими є вивчення:

- закономірностей творення сучасної писемної документації;
- закономірностей і особливостей відображення нею історичної дійсності;
- закономірностей відкладання писемної документації в складі матеріалів організацій та окремих осіб;
- визначення кола прогалин в сучасних писемних історичних джерелах;
- вироблення рекомендацій щодо їх усунення з наступним їх практичним втіленням.

Розглянемо ці питання.

Творення писемної документації – об'єктивний процес, що супроводжує діяльність організацій та особи. Вони являють собою ніби два генератори, що продукують писемну документацію – офіційного (службового) та особового (приватного) походження. Разом вони складають єдиний цілісний документальний комплекс.

Для кожного історичного періоду існують загальні закономірності творення писемної документації, особливості творення службової документації особового походження. Мають свої закономірності творення в межах кожного історичного періоду і численні категорії, види, різновиди і конкретні

документи. умовами для творення документа є наявність організації або особи, здатних укласти документ, засобів і матеріалів для письма, умов безпосередньо для писання як фізичної дії, наявність самого об'єкта документування.

Конкретні умови впливають на появу документації взагалі і кожного її виду зокрема. Зазнавши впливу нових умов, створені документи по-своєму впливають на виникнення інших. Чим частіші зміни умов та середовища, де створюється документ, тим частіших впливів і змін зазнає він сам.

Вся сучасна писемна документація перебуває в стані постійних змін, які врешті-решт забезпечують їй поступальний розвиток. Його діалектний характер проявляється в органічних взаємовпливах таких одночасних процесів:

- ☐ вкладення в стару форму документа нового змісту;
- ☐ удосконалення існуючих форм документації;
- ☐ виникнення нової форми документа;
- ☐ відмирання старої документації.

Рушієм цього розвитку є зміст, носієм – форма.

При загальній тенденції збільшення кількості писемного матеріалу загальне число створюваних у суспільстві документів є ненормованим і в різні історичні періоди неоднаковим.

Водночас загальне збільшення кількості писемного матеріалу не означає повнішого документування історичної дійсності. Адже самі укладачі документів, як правило, не переслідують мету її наукового документування в усіх напрямках і в повному обсязі. "Нерідкі випадки, – відзначає К.Г.Митяєв, – коли важливі цікаві факти, явища, події об'єктивної дійсності й думки про них, що мають практичне і наукове значення, залишаються недокументованими, внаслідок чого вони безповоротно втрачаються для науки, історії та практики".

Явища і події сучасної історичної дійсності щодо процесів творення писемної документації можна поділити на 3 групи:

- ☐ такі, перебіг яких супроводжується документуванням;
- ☐ такі, де документування є неможливим або недостатнім, внаслідок чого відбуваються втрати незафіксованої науково значущої інформації, що призводить до утворення прогалин у джерелах.

При цьому документування процесів, явищ і подій дійсності безпосередньо не залежить від їх значущості. Тобто суспільно значимий факт може не викликати появу писемної документації або викликати її в кількості (та якості), що не забезпечує повноти документування. І навпаки. Хід суспільно незначної події може супроводжуватись її широким документуванням.

Інша частина процесів дійсності не фіксується через те, що вони проходять у закритих для документування середовищах – творчий процес, духовний світ людини, інтимні стосунки тощо.

Нині значна частина процесів документування дійсності відбувається за типовими або статичними формами. Події, явища та факти життя, не передбачені ними, як правило, не документуються.

Створення писемної документації неодмінно супроводжує діяльність кожної організації і є її невід'ємною функцією. Документування діяльності особи не є обов'язковим і постійним. Тому її дії документуються значно менше.

Таким чином, недокументування історичної дійсності є природним процесом, що носить масовий характер.

Отже писемні джерела створені. Чи відображають вони повно і всесторонньо історичну дійсність?

Об'єктивне життя незмірно багатше від його відображення. Таким чином, створена документація відображає лише частину процесів, явищ і подій.

Писемна документація, як вже говорилося вище, відображає історичну дійсність двоюко: офіційно через службову (ділову) документацію установ і організацій та через документацію особового (приватного) походження. Остання відображає життя через призму соціально-економічних, політичних, естетичних, життєвих інтересів людей та просто їх уподобань.

Обидва класи документації є взаємно і нерозривно пов'язаними. Жоден з них окремо не може претендувати на повноту відображення дійсності.

Документування життя відбувається уривчасто: спорадично або від випадку до випадку, статично у певні визначені проміжки часу. Від укладача документа, від його

суб'єктивного сприймання залежить об'єктивність фіксації дійсності.

Документуються окремі факти (акт), явища і процеси за т. зв. "вільною формою" (описові документи) або за певними регламентованими формами (статистична звітність). Останні фіксують підсумок діяльності, її результат і не можуть фіксувати динаміки розвитку важливої події.

Може мати місце односторонність відображення, свідомі або несвідомі замовчування чи викривлення фактів.

Важливе місце має рівень документування, що дає ті чи інші ступені узагальнення. Відповідно розрізняють умовно поділ документів на ті, що несуть фактографічний матеріал (первинна інформація) і узагальнюючий або аналітичний (вторинна інформація). Повноту інформації забезпечує органічне на наукових засадах поєднання тієї та іншої документації.

Розрізняють і запізнення з документуванням. Чим ближче в часі створення документа до події і явища, яку він документує, тим сучаснішим події він є, тим достовірнішим повинна бути його інформація.

Кожний вид документа своїми засобами і прийомами відображає дійсність, призводячи до тих чи інших природних прогалин (наприклад, стенограма і протокол засідання).

Найбільш неповно відображаються погляди, звичаї і звички, настрої, почуття, забобони, інтереси, смаки, навики, громадський настрій тощо.

Все сказане вище свідчить про те, що внаслідок тих чи інших закономірностей творення писемної документації, закономірностей відображення нею історичної дійсності в писемних джерелах утворюються прогалини, що носять об'єктивний природний характер. Скільки існують писемні джерела, стільки в них будуть природні прогалини.

Дослідження вказаної проблематики переслідує мету:

□ дослідити і виявити прогалини в писемних джерелах і виробити рекомендації щодо їх можливого усунення;

□ приступити до науково-обґрунтованого документування подій і явищ сучасного життя, що не документуються або документуються недостатньо, із залученням до їх фіксації новітніх технічних засобів документування.

¹ К.Г. Митяев. Составление и изготовление документов в советских учреждениях (документы и их назначение). "Вопросы архивоведения", 1960, №3, стр.95.

В. В. КОРОТЕНКО

(Держархів Полтавської області)

***Спогади та щоденники сучасників як джерело
з історії Полтавщини 1917-1920 рр.***

*(нові надходження Державного архіву
Полтавської області)*

Спогади та щоденники учасників революційних подій 1917-1920 рр. є цінним джерелом з історії України того часу, хоча й потребують критичного ставлення до наявних в них відомостей. На жаль, тривалий час такого роду документи використовувалися здебільшого надзвичайно тенденційно, погляд “з іншого боку” практично залишався поза увагою дослідників і публікацій.

Протягом останніх кількох років до Державного архіву Полтавської області надійшли на зберігання кілька надзвичайно цікавих документів такого плану. Слід звернути увагу на те, що спогади та щоденники належать людям, які мали різні погляди й під час громадянської війни перебували по різні боки барикад. Спробуємо охарактеризувати кілька справ.

Спогади Євгенії Онісіфорівни Московець про революційні події на Полтавщині у 1917-1919 рр. (загальний зошит обсягом 48 аркушів) були передані до архіву у 1991 р. відомим чернігівським краєзнавцем Ігорем Васильовичем Бугаєвичем. Авторка, свого часу активний член партії комуністів-боротьбістів, дає своєрідну картину життя Полтави тих років, змальовує портрети та повідомляє численні маловідомі факти з біографій діячів української революції, представників різних революційних політичних партій – Василя Блакитного, Андрія Заливчого, Левка Коваліва, Михайла Криворотченкова, Василя Бугаєвича та інших. Спогади написані простою, образною мовою, з деякою долею гумору.

Щоденник полтавського лікаря, члена Полтавської Вченої Архівної Комісії Олександра Олександровича Несвіцького (1855-1942) "Город Полтава в дни революции и смутное время 1917-1922 годов (летопись гражданской войны)" передав до архіву у березні 1992 р. Микола Володимирович Пелих. Цінність цього документа для полтавських краєзнавців важко переоцінити. Обсяг рукопису – 61 аркуш великого формату. Хроніка полтавського життя охоплює період з 14 серпня 1917 р. по 13 березня 1922 р. Текст поділено на річні розділи. Всі значні події того часу знайшли відображення на сторінках щоденника, автор якого розумів історичну значимість подій і намагався фіксувати подробиці. Спостереження, чутки, інформації місцевих газет включно аж до цін на продукти і дрова він нотував до свого зшитка. Нараховує рукопис (швидше за все, це не оригінал, а переписана у 20-ті роки авторська копія, про що свідчать деякі факти) 564 записи, більшість яких припадає на 1918-1919 рр. Нині співробітники архіву мають надію видрукувати щоденник окремим виданням, сподіваючись, що це буде чудовим подарунком для всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

Нарешті, нещодавно авторів цих рядків потрапили до рук щоденники двох полтавців, на долі яких наклали химерний відбигок революційні події. Сини секретаря Полтавської губернської тюремної інспекції Миколи Семеновича Кривобока, племінники першого завідуючого Полтавським краєзнавчим музеєм Михайла Олександровича Олеховського (дружини двох останніх були рідними сестрами) навчалися в Полтавському Олександрівському реальному училищі, потім у Петербурзькому політехнічному Інституті. На перешкоді їх кар'єрі в Росії стали війна та революція.

Всеволод Михайлович (1891-1958) емігрувавав у США, де став відомим вченим – металургом, доктором наук, був професором технологічного інституту Карнегі в Пітсбурзі, директором Інституту металургійних досліджень компанії Локхід. Його щоденник містить відомості про перші роки його життя в США.

Щоденник Георгія Михайловича (1896-1966) відображає події, що відбулися у 1918-1920 рр. Автор, молодший офіцер

російської армії, був призваний до війська, яке мало виступити на захист гетьмана Скоропадського під час наступу військ Директорії восени 1918 р., і брав участь у боях з петлюрівцями в складі одного з російських офіцерських полків (що нараховували по декілька десятків чоловік). Далі – бої з петлюрівцями та більшовиками на Полтавщині, Київщині, Волині, втеча до Німеччини, повернення до Росії, участь у боях на території Латвії у складі загонів Бермонта-Авалова, еміграція до Франції, служба в іноземному легіоні, праця на заводі електриком, нарешті, щасливий кінець – зустріч з братом Всеволодом – все це події лічених місяців у біографії людини, якій ще не виповнилось двадцяти чотирьох років . . .

Онук Георгія Михайловича – Серж Кривобок, який люб'язно передав копії щоденників, мешкає нині у Греноблі (Франція).

Очевидно, не лише Держархів Полтавської області, а й інші обласні архіви зберігають документи подібного плану. На нашу думку, переважна більшість з них заслуговує на те, щоб бути опублікованими (повністю або частково) та повною мірою включеними до наукового обігу.

**М. М. ОМЕЛЬЧЕНКО, Ю. Я. ПОЛУЛЯХ,
Л. П. ЗАТОКА**

**(Центр консервації і реставрації ЦНБ
ім. В.І. Вернадського НАН України)**

***Оцінка стану паперу архівних документів
та прогнозування можливого терміну
їх експлуатації***

Документи архівів переважно написані на папері і мають подвійну цінність – історичну та наукову. Першу приймаєм за аксіому, а от на другій – науковій цінності архівних документів, а точніше паперу, на якому написані ці документи, зупинимось докладніше. Тим більше, що правильно визначивши стан паперу, спосіб і місце його виготовлення можна запропонувати найбільш доцільні умови реставрації або консервації і тим самим продовжити термін експлуатації важливих архівних документів.

Зокрема слід зазначити, що будь-який архівний документ виготовлений в одному примірнику, і вже цим визначається його велика цінність для країни, де зберігаються ці документи. Мабуть, доцільно тут зробити посилання на відоме прислів'я – що маємо, того не зберігаємо, а втративши, – плачемо. В зв'язку з цим треба підкреслити, що папір при додержанні потрібних екологічних умов, зокрема, оптимальної вологості повітря і температури в приміщенні можна забезпечити продовження на сотні років його і збереження, і використання архівістами і читачами.

Підкреслимо, що в цій доповіді мова йде про папір архівних документів і всі акценти розставлені передусім на технічній стороні питання.

Треба зазначити, що архівні документи можуть дуже багато про що розповісти історикам і фахівцям інших галузей уже тільки формою листа (розмірами), видом паперу, складом

волокон і назвою мануфактури, де виготовлявся папір для написання того чи іншого документа. Це саме те важливе, на що згадані фахівці не звертають достатньої уваги при вивченні тексту. А саме ці особливості і використовували наші попередники у своїх стосунках з різними країнами.

Особливо це відноситься до періоду XV-XVIII століть, після повалення татаро-монгольського іга.

Перші відомі мануфактури (папірні) в Україні були засновані на Галичині біля Янова і у Брюховичах (під Львовом) у 1522 і 1599 рр. До речі, папірня у Брюховичах випускала актовий папір для державних потреб. Цей папір мав герб Львова у вигляді водяного знаку. В центральній частині України, і зокрема на Київщині, першою папірнею, яка виготовляла папір для Печерського монастиря була папірня в Радомишлі, яку заснував печерський ігумен Єлисей Плетенецький близько 1625 року. Для державних потреб виготовляли папір із волокон конопель і льону, оздоблюючи його відповідними водяними знаками. Є відомості, що такий папір випускали Дитятківська (Понінківська) папірня, в Славуті, а в XIX столітті і в Малині. Саме папірні розташовані біля цих міст і випускали найкращі сорти паперу, який використовувався для написання важливих державних документів. Згодом ці документи концентрувались в архівах, де перебувають і донині. Знання рівня техніки і технології паперу того часу є надзвичайно актуальним питанням для об'єктивної оцінки стану паперу цінних архівних документів.

Одним із критеріїв оцінки паперу архівних документів є розмір листа: довжина та ширина. Слід зазначити, що папір, який виготовлено в XV-XVIII століттях це папір ручного способу виготовлення, і розміри листа паперу закладались при його вичерпуванні. Так для написання надзвичайно важливих документів таких як договори між країнами, або вітальні царів чи королів використовувались аркуші дуже великих форматів:

Опель (62x90) см, Імперіал (57x78) см, Великий рояль (50x65) см, Малий медіан (44x56) см, Пропатрія (34x43) см і т.д. Кожен із цих форматів мав певне значення і відповідав певним цілям. Текст важливих документів писався статутним або напівстатутним складом, характерним для тої епохи, а от

розміри аркушів паперу говорили про повагу, визнання, а то й і зневагу до співбесідника.

Важливим критерієм оцінки документів із архівів є вид, сорт паперу. Так, для важливих державних указів використовувався олександріївський папір. Цей папір надзвичайно високого ступеня білизни, добре проклесний і, головне, має великі розміри: 73,3х109,9 см. Слід відзначити, що в той час в Україні терміном “олександріївський папір” також називали папір, який по формі був більшим, ніж звичайно вживаний. Це був дуже дорогий папір, так із історії дізнаємось, що в 1555 році один лист паперу у Візантії коштував півгроша.

В період XVII-XVIII століть папірні виробляли такий папір (крім зазначених вище – актовий і олександріївський): слонобий, крапаний, друкарський, писальний, купецький, поштовий і деякі інші менш значимі, але широко вживані: обгортковий, картузний, чайний (рожевий). Кожен із цих видів паперу мав свою технологію виготовлення і, звичайно, відрізнявся по складу і якості волокон із ганчір'я. Найбільш відповідальні види паперу виготовляли із відходів білизни, це тонкі і довгі волокна льону і конопель. Для інших видів паперу використовували теж волокна із ганчір'я, але більш грубої одежі, в тім числі і волокна шерсті. Всі ці особливості технології виготовлення паперу на сьогодні в певній мірі відомі і можуть суттєво доповнити об'єктивну оцінку архівного документа, відтворювану істориками і архівістами.

Безумовно, фізичний стан паперу архівних документів має важливе значення для прогнозування терміну його експлуатації і зберігання. При першому огляді таких матеріалів виникає враження, що папір архівних документів протягом 200-350 років, а то і більше, змінився не зовсім. Лабораторний аналіз такого паперу дає більш точну відповідь: якщо фізико-механічні показники паперу як то – розривна довжина, опір паперу на роздирання та продавлювання мають середні значення або і вище від середніх, то хімічні показники як то – рН водяного екстракту мають значення від 5,5 до 4,5. Тобто в папері ідуть окисно-відновні процеси, більше того, переважають окисні реакції і кислотність паперу неупинно зростає. Вчені-реставратори із Німеччини установили, що при

величині показника рН менше 3, архівним документом користуватися забороняється, оскільки надто порушені водневі зв'язки між волокнами паперу і він стає крихким. На жаль на сьогодні це дуже важка проблема, вчені та практики кожної країни індивідуально ведуть пошук можливих рішень для продовження терміну експлуатації архівних документів.

Оцінка стану паперу архівних документів є дуже складною справою: папір цих документів не можна хоча б частково відтинати для аналізу фізико-механічних та хімічних показників. А без зразків матеріалу (іноді значних) не можна зробити повних досліджень і аргументованих висновків. Можна з великою долею впевненості сказати, що це проблема світова. Однак рішення по кожному архівному документу треба шукати індивідуально з урахуванням набутого досвіду в справі реставрації та консервації паперу книг і рукописів, а також технічного прогресу в целюлозно-паперовій промисловості і відповідних галузях промисловості, які прагнуть, виготовляти реставраційний довговічний папір та неруйнівні (для паперу) прилади по визначенню його фізичного і хімічного складу. Перші результати цих робіт, які велись в Україні та країнах СНД, були позитивними і для їх продовження і вдосконалення потрібні великі кошти і державна програма по реставрації і консервації пам'яток древньої культури, відтворених на папері. Потрібні спільні зусилля вчених різних спеціальностей по координації і узагальненню технологій консервації архівних документів.

А. Г. СУББОТА, Г. М. НОВИКОВА

(Центр консервации и реставрации
ЦНБ им. В.И.Вернадского НАН Украины)

***Микробиологический контроль воздуха книго-
и архивохранилищ – гарантия сохранности
носителей информации***

Микробиологический контроль воздуха книго- и архивохранилищ представляет интерес с точки зрения сохранности документов, так как дает информацию о заспоренности воздуха микромицетами.

Микромицеты или микроскопические плесеньобразующие грибы являются почвенными обитателями. Покидая почву с воздушными потоками, они способны использовать для своей жизнедеятельности различные субстраты, включая стекло, металлы, полумерные материалы, тем более древесину, пергамент, кожу, бумагу, картон. Первоначально споры микромицетов, оседая на частицах пыли, употребляют ее компоненты в качестве источника питания, в дальнейшем грибы начинают расти за счет компонентов материала, загрязненного ими. Образование органов спороношения дает новую генерацию гриба. Достаточно прикосновения к заплесневевшему объекту, чтобы тысячи грибных зародышей перешли в состояние биологических аэрозолей, длительное время циркулирующих в помещении (Огарков, Гапченко, 1975).

Сравнительные исследования микобиоты воздуха и зараженных материалов показывают их сложную взаимосвязь, обусловленную гигиеническим состоянием. В результате чего уровень зараженности воздуха микроорганизмами характеризуется нестабильностью во времени. Согласно данным Ю.П.Нюкши (1954) в 1 м³ воздуха библиотечных помещений содержится от 800 до 1500 колониеобразующих единиц (КОЕ). Удовлетворительное состояние воздуха

книгохранилищ соответствует количеству не более 10 колоний спор при осаждении в чашку петри в течении 1 ч., что соответствует содержанию 1000 КОЕ в 1 м³ воздуха (Дворяшина, Монтуровская, 1987).

Целью настоящей работы являлось изучение микобиоты воздуха книгохранилищ недавно укомплектованного отдела филиала №1 ЦНБ до обеспыливания фонда, во время и после обеспыливания.

Осмотр фонда показал, что среди 200000 ед. хранения третью часть составляли редкие книги, из них большая часть – рукописные. Около 100000 книг – в кожаных переплетах, 30000 – газеты. Физическое состояние фонда было не удовлетворительное. Для установления качественной и количественной характеристик микобиоты воздуха отбор проб проводили седиментационным способом при экспозиции 60 мин. В качестве сравнения исследовалась микобиота воздуха книгохранилищ много лет функционирующего отдела старопечатных изданий.

Первый микологический контроль воздуха до обеспыливания показал, что в недавно укомплектованном отделе (I) количество спор микромицетов было больше в 1,5 раза, чем в отделе старопечатных изданий (II), где число КОЕ не превышало 10.

Установление таксономической характеристики микобиоты свидетельствовало, что в отделе I наряду с типичными обитателями книгохранилищ, представителями родов – *Aspergillus*, *Cladosporium*, *Penicillium*, *Papulaspora* присутствовали единично споры опасного биодеструктора *Trichoderma viride*.

В процессе обеспыливания микологический контроль воздуха показал качественный и количественный скачок заспоренности воздуха в отделе I. Количество спор в воздухе увеличилось в 4-6 раз относительно первого отбора проб и в 6-10 раз относительно заспоренности воздуха отдела II. В составе микобиоты появились в большом количестве споры представителей родов *Monilia*, *Mucor*, *Rhizopus*, *Trichoderma* – особо агрессивных в силу высокой скорости их роста.

В связи с полученными результатами нами было рекомен-

довано проведение профилактических мероприятий с применением дезинфицирующих растворов и бактерицидного облучения воздуха ультрафиолетовыми лучами.

Своевременно принятые меры оказали существенное воздействие на заспоренность воздуха отдела I, о чем свидетельствовал микологический контроль воздуха, проведенный после обеспыливания. Численность опасных биодеструкторов в воздухе сократилась до 18-20 КОЕ.

Таким образом, регулярный микологический контроль воздуха книго- и архивохранилищ дает информацию о количественном и качественном содержании микроорганизмов, что определяет стратегию консервации документов и является гарантией их сохранности.

М. С. ТИМОШІК

(Видавництво "Либідь" при Київському університеті
ім. Тараса Шевченка)

***Заборонена українська книга:
до питання створення мартирологу знищених
видань на основі архівів колишніх цензурних
управлінь***

Історія заборон української книги (як і українського друкованого слова в цілому) пов'язана з десятками, сотнями таємних і гласних, санкціонованих на "височайшому" рівні і в кабінетах місцевих "держиморд" актів, циркулярів, указів, розпоряджень, метою яких було знищити мову багатомільйонного народу, звести нанівець сподвижницькі зусилля багатьох самовідданих діячів українського національного відродження, переконати простий люд у "другорядності", "безперспективності" "малоросійського наріччя".

Початком заборони друкування українською мовою слід вважати день 5 жовтня 1720 р., коли російський імператор Петро I підписав відповідний указ. Констатувавши, що його імператорській величності став відомий факт друкування книг "не согласно с великороссийскими печатями", цар повелів надалі Київській і Чернігівській друкарням "... вновь книг никаких кроме церковных прежних изданий не печатають ... дабы никакой розни и osobового наречия во оных не было".¹

Це був, по суті, перший цензурний акт, спрямований на заборону і знищення волі українського друку. Друку, який після перенесення з Галичини до Києва на початку XVIII ст. встиг пережити, за словами І.Огієнка, добу свого і "розквіту", і "передішки", і "руїни".²

Відтоді українське друковане слово методично й цілеспрямовано практично аж до лютневих подій 1917 року, зазнавало всіляких утисків, переслідувань, обмежень і заборон.

У різноманітній літературі з історії українського красномовного письменства та видавничої справи, як зарубіжній, так і вітчизняній, практично немає бодай приблизних даних про загальну кількість україномовних видань, заборонених за цей період царською цензурою. Немає у нас спеціальних досліджень з цієї проблеми. Потреба ж у створенні такого мартиро-логу нині є вкрай нагальною. Адже такий матеріал дав би можливість передусім науковцям глибоко і всебічно проаналізувати ті чинники, які на багато літ наклали негативний відбиток і на психологію українського громадянства, і на рівень національної свідомості певної частини українців у результаті багатолітнього витіснення державою української мови з усіх державних, наукових та громадських інституцій.

У зв'язку з цим постає питання про джерельну базу для вивчення цієї проблеми.

Основне джерело – це архіви маловідомих поки що в нашій історії антиукраїнських цензурних інституцій – Київського цензурного комітету при Київському університеті (утвореного 8 лютого 1838 р.); управління Київського окремого цензора (утвореного у 1865 р.); Київського тимчасового комітету у справах друку (з 1906 р.) та Київського окремого цензора з іноземної цензури.

Саме в цих архівах сконцентровані такі важливі документи, як циркуляри, розпорядження і повідомлення у справах друку, листування з Головним управлінням з приводу заборонених книг та рукописів. Тут же містяться і Списки заборонених книг та рукописів. Потребу в таких списках стали відчувати представники органів провінційної влади десь з половини ХІХ ст. Саме на той час почастішали звернення до Головного управління у справах друку з приводу того, як вести себе щодо окремих авторів та їхніх книг.

Списки складалися періодично, але вони не були повними. До того ж, україномовні видання в окремі розділи не виділялися. Для прикладу, в “Полном справочном указателе книг, брошюр, газет и журналов, арест на которые утвержден судебными установлениями по 1-е января 1912 года” (видано в Києві 1912 р.) україномовні видання подані в розділі “Книги и брошюры на русском языке”. І це при тому, що далі окреми-

ми розділами подається перелік заборонених книг, випущених грузинською, вірменською, польською, німецькою мовами.

Починаючи з 80-х років XIX ст., канцелярія Київського окремого цензора фіксує у своїх журналах списки і рукописи українських авторів, не дозволених до друку цензурою. Так, лише за перше півріччя 1886 р. в списку – понад 39 назв, з-поміж яких – твори І.Карпенка-Карого, Панаса Мирного, І.Нечуя-Левицького.

Немало цінного матеріалу, що не відображено в офіційних документах, можуть дати автобіографії, списки, спогади, щоденники, листи відомих українських письменників, громадсько-політичних і державних діячів, а також періодичні українські видання до жовтневого перевороту 1917 р.

¹ Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православного исповедания Российской империи. Спб., 1890.Т.VII.,С.23.

² Див. про це: І.Отієнко. Історія українського друкарства. Львів, 1925. Перевидання: К., 1994.

С. І. С В І Т Л Е Н К О

(Дніпропетровський державний університет)

***Проблеми публікації джерел з історії
народництва в Україні 60-80-х рр. ХІХ ст.***

У 60-80-х рр. ХІХ ст. народництво відігравало роль однієї з найвпливовіших течій суспільної думки та визвольного руху в Україні. Без урахування цього історичного явища не можна ґрунтовно простежити розвиток різних соціальних груп і верств тодішнього суспільства, особливості внутрішньої політики вищих та місцевих органів царської влади в Україні. Першорядне значення для глибокої та всебічної розробки цієї наукової проблеми має постійне розширення реальної джерельної бази, тобто введених до наукового обігу історичних джерел. При цьому особливе, провідне місце займає археографічна діяльність.

Правильне визначення перспективних напрямів археографії проблем народництва в Україні значною мірою залежить від розуміння певних надбань і недоліків публікаторської діяльності в минулому. Тому спочатку варто підбити підсумки зробленого.

Перший – початковий етап публікації джерел з історії народництва в Україні припадає на 1860-1880-ті рр., коли в перебігу розгортання цього прогресивного руху демократичної інтелігенції, студентської та учнівської молоді формується великий масив першоджерел. За походженням, внутрішньою структурою та зовнішньою формою їх слід розподілити на документальні та наративні, які в свою чергу складаються з декількох більш дрібних груп. До документальних джерел належать програмно-організаційні та прокламаційні матеріали народницьких організацій, гуртків і груп, законодавчі акти, позасудове офіційне діловодство та судовослідчі пам'ятки. Наративні джерела підрозділяються на публіцистику,

епістолярію та мемуаристику. Подібна структуризація історичних джерел може бути покладена в основу класифікації видів публікацій за складом документів чи наративів.

У 60-80-х рр. XIX ст. публікаторський процес розвивався стихійно, підпорядковувався вирішенню агітаційно-пропагандистських або популяризаторських завдань, що ставили перед собою його суб'єкти – як представники різних напрямів народництва (від українських народолюбців-культурників ліберально-демократичного спрямування до загальноросійських радикалів-демократів), так і владні структури царату. При цьому використовувались різні види: на шпальтах легальної та нелегальної преси, в окремих офіційних збірниках і навіть у серійних виданнях типу “Повного зібрання законів Російської імперії” чи “Оглядів найважливіших дізнань, що проводилися в жандармських управліннях імперії у справах про державні злочини”. Конспіративний та цензурний чинники негативно впливали на рівень автентичності, вірогідності та репрезентативності тодішніх видань.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в публікаторській діяльності з народницької проблеми відбулись певні позитивні зрушення. В.Я.Богучарський, В.Л.Бурцев, Г.А.Куклін та інші публікатори, пов'язані з визвольним рухом, зробили перші спроби по виявленню, систематизації та виданню джерел, що здебільшого вже друкувалися в попередній період, але стали бібліографічною рідкістю. Результатом цієї праці стали серйозні збірники “Державні злочини в Росії в XIX столітті” та додатки до них, окремі документальні збірники, такі як “За сто літ” В.Л.Бурцева та низка матеріалів політичних процесів. Водночас публікуються нові історичні джерела з історії загальноросійського народництва і українського народолюбства, чому особливо сприяли журнали “Былое”, “Киевская старина”, “Украина”, “Украинская жизнь” та ін. Окремі публікації з'являються в додатках до монографій або в їх тексті. Загалом переважали видання популяризаторського та науково-популярного характеру, які вже містили окремі елементи наукової критики.

Якісно новий етап в археографії народницької проблеми

тривав з 1917 до середини 1930-х рр. За нових політичних умов значно розширюється реальна джерельна база, збільшуються обсяги публікацій та підвищується загальний рівень обробки джерел, які все частіше стали супроводжуватись науковими коментарями, примітками, археографічними легендами, покажчиками тощо. В Москві, Петрограді, Києві, Харкові формуються провідні центри по виданню джерел з історії народницького руху, які склалися як з колишніх його учасників, так і фахівців-науковців. Не випадково, тодішні публікації були за своїм цільовим призначенням не тільки науково-популярними, а й науковими. Посилилась тематична спрямованість видань, які присвячувались різним напрямам та діячам народництва, а також певним видам джерел. Однак єдині прийоми публікації документів та наративів ще не були вироблені.

З середини 30-х рр. подальший розвиток археографії з народницької проблематики був штучно перерваний через утвердження в СРСР ідеології тоталітаризму. Лише з 50-х рр. історики продовжували публікацію джерел з історії народництва, переважно революційного, в наукових збірниках, журнальній періодиці, додатках до статей тощо. Переважна більшість з них відповідала вимогам сучасної археографії, виробленим правилам публікації джерел. Проте публікаторський процес з цієї проблематики розвивався уповільнено і не набув системного характеру. Впродовж останніх десятиліть не з'явилося жодного спеціального тематичного збірника, присвяченого народництву України.

Враховуючи недостатню археографічну розробленість та наукову важливість розглядуваної проблематики, пропонуємо започаткувати наукову тематичну серію видань джерел під назвою "Народництво України", що дозволило б ввести до наукового обігу маловідомі судово-слідчі, епістолярні, публіцистичні, мемуарні пам'ятки. При цьому зосередити особливу увагу на українському народолюбстві, земському ліберальному народництві. Нагальним завданням є підготовка наукових пофондових публікацій, а також науково-популярних збірників історико-краєзнавчого характеру на базі не тільки центральних, а й місцевих архівів.

Л. В А К А Т О В А

(Симферопольский государственный университет)

***Документы Центрального государственного
архива Крыма как источник изучения социально-
экономического положения Крымской деревни
(20-30-е годы XX ст.)***

Основой сообщения послужили документальные материалы фондов Черноморского и Раздольненского райсоветов Крымской АССР. Автором исследованы около 500 дел так называемых "лишенцев", граждан, в основном крестьян, лишенных избирательных прав в эти годы.

Что представляют собой эти дела? В них находятся приговоры групп бедноты и сельских обществ по вопросам лишения или восстановления в избирательных правах односельчан, протоколы или выписки из них заседаний сельсоветов, чрезвычайных троек, райсоветов, ЦИК Крымской АССР, ВЦИК, заявлений "лишенцев", различного рода справки, в основном о трудовом стаже и здоровье, трудовые договоры, трудовые книжки из мест заключения и ссылки, протоколы опроса односельчан и самих "лишенцев", а также описи конфискованного имущества. Вместе взятые, они являются ценным источником по истории раскулачивания крестьянства.

Прежде всего они отвечают на вопрос о социальной принадлежности лишенцев. Это, в основном, крестьянство, изредка лица духовного звания и служащие.

В документах содержится ответ и на вопрос о национальной принадлежности лишенцев: татары, русские, украинцы, немцы, армяне, болгары.

Документальные материалы позволяют судить о численности и составе семьи. В основном семьи были большими: 7-8-10 человек. Трудоспособными были, как правило, двое, а то

и один член семьи, что побуждало привлекать рабочих со стороны, а это обстоятельство и подводило главу семьи к лишению прав за применение наемной рабочей силы сверх положенного срока. Описи конфискованного имущества тоже позволяет судить о многом. Например, об обеспеченности семьи. Отца семейства раскулачивают, а на семерых детей — одна пара обуви. Ни в одной лишенческой семье не было, например, швейной машины. Среди описанных запасов продуктов только в одной описи среди продуктов упоминание об одном килограмме сахара, при семье в 10 человек. Это материал, позволяющий, хотя и косвенно, судить о степени обеспеченности лишенцев и о сомнительности их кулацкого происхождения.

Главным же доводом в пользу не кулацкого происхождения крестьян, лишаемых по этому поводу избирательных прав, а вместе с ними и много другого в жизни, являются документальные материалы о имущественном положении “лишенцев”: посевная площадь, находящаяся в их распоряжении, от 6 до 15 десятин, в среднем, рабочих лошадей от 1 до 3 максимум, если есть волы, то 1-2, коров, как правило, 1, реже 2, овец в степных районах, где до революции преобладало животноводство, — от 10 до 40 в среднем, наконец общий доход хозяйства определялся суммой от 400 до 2000 рублей.

По данным земской статистики в этих районах до революции беднота составляла до 60% крестьянского населения. Это бывшие Евпаторийский и Перекопский уезды. И это положение подтверждается заявлениями крестьян, хранящимися в этих делах. До революции, как правило, они были бедняками, нанимавшимися в батраки к зажиточным односельчанам. Из заявления Броделя Вениамина: “Вам прекрасно (в сельсовете) известно что я бедняк по происхождению и бедняк до настоящего времени”, (дер. Чеголтай Киргиз-Казахского с/с Евпаторийского района). Эта же мысль фигурирует и в постановлениях и приговорах групп бедноты, ходатайствующих о восстановлении в правах односельчан. В качестве примера могу привести приговор бедноты деревни Донузлав Ак-Шейхского района, ходатай-

ствующих о восстановлении в правах своего односельчанина Заниздры Ф.Г.: "... всю свою жизнь вел трудовое хозяйство, добывая тяжелым трудом крестьянина средства к существованию". В годы советской власти они получали наделы, крепили, а затем попадали под раскулачивание.

Документы дел, в первую очередь приговоры и протоколы заседаний сельских обществ и райсоветов, позволяют уточнить хронологические рамки раскулачивания. Первая волна идет в 1927 году, вторая – 1929-1931 гг. Что служило поводом для лишения избирательных прав? Материалы дел на этот вопрос отвечают однозначно: главным образом за применение сверх меры наемного труда, по обвинению в спекуляции, а также землевладельцы и их семьи. Кем были эти люди? Прежде всего инвалиды, которые не могли вести хозяйство. И это подтверждается медицинскими справками, старые люди, отцы семейств, где были малолетние дети и больная жена, кооператоры, занимавшиеся скупкой с/х продукции, которых представляли спекулянтами. Часть из них восстанавливали в правах, но большую часть заявлений о восстановлении в правах оставляли без изменений положения заявителя.

Анализ дел позволяет установить и механизм раскулачивания: в повестке дня заседания группы бедноты совместно с сельсоветом появляется пункт о выявлении кулацких элементов в селе. Постановление о лишении избирательных прав заканчивается стандартной фразой: "Кулака Герасименко Филиппа Ивановича ликвидировать как класс". Прав одновременно лишалась и семья, которая зачастую вместе с главой семьи выселялась за пределы Крыма. Все имущество конфисковывалось в пользу колхоза, вплоть до детской одежды, за 24 часа. Причем опись имущества очень часто отсутствует. Нередко лишенец тут же брался под стражу и следовал в места заключения.

Высылали, как правило, на Урал, в Верхне-Турьинские рудники, что находились в районе города Надеждинска.

Материалы дел говорят и об участии ссыльных: многие умирали, в основном, отцы семейств. Те немногие, что возвращались в Крым, отбыв ссылку и наказание, после 5 лет "общественно-полезного труда" могли ходатайствовать о

восстановлении их в правах, которые они получали, представив справки о трудовом стаже.

Для чего нужно было восстановление в правах? Вот как об этом пишет в своем заявлении Нухацкая Анна Степановна, вернувшаяся в родную деревню Ярлыгач: "... после смерти мужа и распродажи до основания всего имущества, я вернулась в деревню, но будучи лишена избирательных прав, спокойно и свободно, как все рабочие, работать нигде не могла".

Таков круг вопросов, с которыми сталкивается исследователь, работающий по делам лиц, лишенных в те далекие годы избирательных прав. Их перечень позволяет сделать вывод о значимости этой группы дел для исследователей проблемы коллективизации сельского хозяйства в нашей стране.

В. Х Л О П У Н О В

(Симферопольский государственный университет)

***Архивные материалы о раскулачивании
в крымской деревне в 20-30 годы***

*(по фондам Центрального государственного
архива Крыма)*

Анализируя публикации по данной тематике, можно сегодня отметить одну их характерную черту. И в литературе, предшествующей эпохе "перестройки", и в сегодняшних работах все же главное внимание исследователей и публицистов обращается или непосредственно на политику коммунистической партии в этом вопросе, или же на ее конечные результаты, разумеется, с различными оценочными полюсами. Явно недостаточно рассмотрен сам механизм раскулачивания, его непосредственное функционирование на местах. Пожалуй, здесь "пальма первенства" за художественной литературой, за последними произведениями наиболее крупных литераторов. Это много, но явно недостаточно для того, чтобы иметь объективно-историческое понимание проблемы во всей ее полноте, сложности и многообразии.

В этом отношении очень интересным документом эпохи являются дела о раскулачивании, сосредоточенные в фондах Центрального государственного архива Крыма. До сих пор они не были задействованы исследователями. Работа с ними очень трудоемка. Для того, чтобы найти заслуживающий внимания исторический документ, необходимо посмотреть, может быть, десяток, а чаще всего и не один десяток дел исписанных неразборчивым почерком, малограмотным текстом. Некоторые из дел состоят из многих десятков страниц, некоторые – из одной-двух, заполненных различного рода заявлениями, просьбами о пересмотре дел, справками с прежних мест

работы, медицинских учреждений, протоколами допросов и прочее. Но среди однообразных на первый взгляд заявлений можно встретить вдруг документ, который, как вспышка молнии, осветит и покажет совершенно новые грани уже известных фактов, объяснит многое из того, что не поддается исследовательской логике, чего нельзя найти в официальных материалах, да и многие официальные государственные документы, регламентирующие соответствующие процессы в деревне того времени, или утеряны, или не издавались, а если издавались, то найти их можно лишь в крупных научных центрах.

Для примера приведем фрагмент документа, который, по видимому, по халатности райисполкомовского работника попал в дело о раскулачивании. По халатности, ибо на нем стоит гриф секретности. Речь идет о инструкции Президиума Бахчисарайского райисполкома, разосланной всем сельсоветам и уполномоченным по посевной кампании в середине 1930 г., где в том числе даются указания о соблюдении сельсоветами правил выселения кулаков. В частности, в п. I говорится, что “все высылаемые кулаки и лишенцы с их семейством обязательно должны с собой взять теплую одежду, постельное белье и необходимую семейству посуду для еды и для варки пищи, продовольствия на 3 месяца, денег не более 500 рублей, а также лопату, топор, пилу и сбрую из своих запасов”. Но самое главное далее: “не снабженные вышеописанными собственными вещами уполномоченный Крымского ГПУ принимать высланных не будет и возвратит обратно в деревню”.¹ Помимо интересного описания бытового характера работы по подготовке к выселению кулаков, этот документ в той или иной степени дает объяснение тому факту, почему не малое число людей смогло избежать высылки за пределы Крыма и “спокойно” продолжало жить в своих деревнях. Хваленая, всеохватывающая система ОГПУ, которая, наряду с органами советской власти, на местах являлась непосредственным исполнителем политики партии, не всегда оказывалась безупречной.

Не менее интересный исторический материал можно почерпнуть из различного рода переписки прокуратуры с органами

власти и непосредственными заявителями, консультаций, которые давались юристами как официальным учреждениям, так и отдельным лицам. Отличные документы находились в утерянных, вероятно, навсегда источниках, какими являлись местные периодические издания. Одной из таких газет, издававшихся в Крыму, была газета “Новая деревня”. Отдельные номера также можно встретить в делах о раскулачивании.

Трудно назвать архивные материалы о раскулачивании однообразными, а значит скучными, такой сгусток человеческих страстей запечатлели они. Всего в достатке в этих пожелтевших от времени страницах: человеческое добросердечие плотно переплетается с человеческой трусостью и низостью. Тривиальная ситуация: сын одного крестьянина сошелся с женой председателя сельского совета. И все, машина заработала. Пишутся заявления подобранными людьми о страшных “грехах” человека. Чтобы соблюсти необходимую формальность, на пленуме сельсовета переводят крестьянина из группы маломощных крестьян в середняки за “антисоветское поведение”, выразившееся в “службе его перекупщиком у спекулянта”. А подобранная группа бедноты принимает решение о раскулачивании. Разумеется, были соответствующие комиссии при райисполкомах, которые осуществляли надзор, и в материалах можно найти немало дел, когда вышестоящие органы отменяли неправомочные решения. Прокуратура проводила необходимую работу и привлекала людей, в том числе к уголовной ответственности, за подготовку фактов. И проверяли, и привлекали. Но каких мук стоило человеку добиться справедливости, когда он с семьей оказывался за тысячу километров от родного дома.

И в заключение. Наше общество встает или неизбежно встанет на путь нравственного очищения, освобождения от всего того, что морально унижало и ломало человека в прошлом. Потому так важно показать всю неоднозначность, сложность тех исторических процессов, которые происходили в советской деревне, не бросаясь в крайности.

¹ ЦГАК, ф.р.-1195, оп.3, д.103, с.18.

И. Е. СКОБЕЦ, Г. М. НОВИКОВА

(Центр реставрации и консервации ЦНБ
им. В. И. Вернадского НАН Украины)

***Статистический подход к оценке
физической сохранности библиотечных фондов***

Метод статистической оценки физической сохранности документов разработан с учетом особенностей фондов, находящихся на хранении в ЦНБ им. В.И.Вернадского НАН Украины, и апробирован при осмотре 6,5 тыс. ед. хранения из коллекций "Армар", "Университет Св. Владимира", "Почаевская лавра", "Институт благородных девиц", "Киевский коммерческий институт", "Бердичевский краеведческий музей", "Кочубей" и др. Коллекции состоят из изданий второй половины 18 ст. – начала 20 ст. Осмотр проводился при передаче книг на постоянное хранение из обменно-резервного фонда в отдел библиотечных собраний и исторических коллекций.

При оценке книг из осмотренного фонда во внимание принималось состояние физической сохранности следующих элементов: 1) переплет; 2) форзац вместе с прилегающими к нему страницами первой и последней тетради книжного блока; 3) книжный блок. Каждый элемент оценивался по специально разработанной пятибальной шкале. Учет незначительных дефектов осуществлялся введением десятых долей балла. Суммарное количество баллов отражало степень и интенсивность механических повреждений, дефектов, обусловленных химической деструкцией целлюлозы в процессе хранения документа, загрязненности документа. Разработанная система баллов учитывала также потенциальную долговечность материалов, из которых изготовлена книга. Баллы существенно снижались при обнаружении следов попадания документов в аварийную ситуацию (пожар, замыкание) и при обнаружении следов микологического или энтомологического поражений.

Из проведенных оценок следует, что книга, которая находится в идеальном состоянии по предложенной нами шкале, набирает 15 баллов. Количество набранных баллов менее 6 свидетельствует о крайне неудовлетворительном состоянии физической сохранности документа.

При статистической обработке полученных результатов генеральная совокупность рассмотренного массива книг представляла 2,5 тыс. ед. хранения. Объем извлекаемой выборки определяется количеством документов, набравших приблизительно одинаковое количество баллов. В свою очередь количество баллов рассматривалось и в качестве основного признака для построения и анализа статистического (вариационного) ряда полученных индивидуальных оценок.

Для большей наглядности и улучшения визуального восприятия статистический ряд представляли также в виде гистограмм, иллюстрирующих состояние физической сохранности фонда в целом. С целью получения более детальной информации проделана статистическая обработка данных, полученных для внешнего оформления книги (переплет, форзац) и для ее блока с последующим построением гистограмм. Сравнительный анализ полученных таким путем видов гистограмм позволяет извлечь качественную и количественную информацию о состоянии физической сохранности фонда в настоящий момент.

Разработанная методика оценок физической сохранности фонда предоставляет возможность получения количественных критериев, позволяющих формулировать требования к хранению и консервации фонда.

Г. М. НОВИКОВА, А. Г. СУББОТА

(Центр реставрации и консервации ЦНБ
им. В.И.Вернадского НАН Украины)

***Микологическое состояние книгохранилищ
Центральной Научной Библиотеки
им. В.И. Вернадского НАН Украины***

При нарушении нормативных термогигрометрических параметров микроклимата в книгохранилищах, а также в случаях стихийного возникновения аварийных ситуаций (пожаров, наводнений, прорывов сантехнических коммуникаций и т.п.) существует реальная вероятность возникновения процессов массового поражения документов плесень-образующими грибами. В результате агрессивного воздействия микодеструкторов могут быть утрачены значительные количества книг, в том числе и уникальные памятники письменности и печати.

Вследствие пожара 1964 г. часть документальных фондов ЦНБ НАН Украины, пострадавших от действия огня и воды, в течение длительного времени вынужденно размещалась в непригодных для хранения помещениях, где книги подвергались разрушительному воздействию неблагоприятных абиотических и биологических факторов среды. Микологическое обследование фондов свидетельствовало, что основной причиной обнаруженных деструктивных процессов являлись плесеньобразующие грибы. Их массовое развитие стало возможным в специфических экологических условиях микроклимата хранилищ, полностью зависящего от окружающей среды, а также вследствие частых аварий сантехнических коммуникаций.

В результате обследования книг выделено 52 вида микромицетов из 27 родов, принадлежащих к классам Deuteromycetes и Ascomycetes. Среди дейтеромицетов домини-

зовали представители родов *Aspergillus*, *Penicillium* и *Trichoderma*, среди аскомицетов – виды рода *Chaetomium*. Наибольшее количество штаммов изолировано с поверхности переплетов и форзацов. Отмечено большое видовое разнообразие грибов, изолированных из одной пробы. Между степенью обрастания бумаги и интенсивностью процессов микодеструкции отмечалась прямая зависимость. Документы с очагами грибного поражения характеризовались существенным ослаблением механических свойств бумажного носителя информации вследствие длительного воздействия агрессивных метаболитов и кислот. Микологическое поражение, как правило, сопровождалось различного рода пигментацией.

В результате микологического обследования помещения и оборудования книгохранилищ изолировано 29 штаммов, в основном идентичных микромицетам, выделенным с поврежденных документов.

Микологический контроль воздуха книгохранилищ, осуществлявшийся седиментационным способом, выявил около 2000 штаммов, относящихся к 64 видам из 25 родов и 4-х классов – *Zygomycetes*, *Ascomycetes*, *Deuteromycetes* и *Basidiomycetes*.

Степень и характер контаминации спорами грибов воздуха в каждом обследованном хранилище соответствовали микобиоте поврежденных документов, оборудования, помещений и находились в прямой зависимости от масштабов микодеструкции, а также от конкретных условий хранения.

Массовое поражение фондов плесеньобразующими грибами свидетельствует о неблагоприятном экологическом состоянии обследованных книгохранилищ и дает возможность прогнозировать потенциальную вероятность активизации процессов повреждения документов.

Последующий многофакторный анализ экологических и физиологических особенностей микобиоты хранилищ позволит определить критерии оценки степени и характера микодеструкции, необходимые для разработки стратегии консервационных мер.

М. Г. РИКУН

(Держархів Хмельницької області)

Історія архівного будівництва у Хмельницькій області

До жовтневої революції 1917 року на Поділлі, як і в інших районах України, губернських і повітових державних архівів не було. В той час матеріали зберігалися і використовувалися безпосередньо в установах.

Архівне будівництво на Поділлі було розпочато в лютому 1919 року. В той час за постановою Всеукраїнського центрального комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи в Подільській губернії була створена архівна секція.

Загарбання частини України денікінською армією завадило розгорнути справу в губернії. Тільки після визволення території України від білих військ були відновлені архівні установи. Концентрація документальних матеріалів в західній частині Поділля розпочалася в 1920 році. Протягом 1920-1926 рр. в архівосховище Кам'янецького окружного управління перевезені документи установ дореволюційного часу – канцелярії Подільського губернатора, губернського управління, жандармського управління, присутствій губернського предводителя дворянства та інші.

За постановою Раднаркому УРСР від 03.01.22 р. в лютому 1922 р. було створено Подільське губернське архівне управління в м. Вінниці, а в м. Кам'янець-Подільський функціонував його філіал, до складу якого входили Вінницький, Літинський, Ямпільський, Ольгопільський, Жмеринський, Летичівський, Брацлавський та Гайсинський повіти.

7 червня 1922 р. філіал перетворено на Кам'янець-Подільське повітове архівне управління, яке обслуговувало Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Ушицький і

Могиливіський повіти. Одночасно проводилась робота щодо централізації архівних фондів. Згідно плану в 1923 році основний масив фондів, а також їх частин було переміщено з м. Кам'янець-Подільський в м. Вінницю. При губарху створена архівна комісія для проведення експертизи наукової цінності документів. У зв'язку з ліквідацією губерній в червні 1925 року Подільський губарх перестав існувати, тому його функції виконувало Кам'янець-Подільське окружне управління, а в 1926 році на території, що пізніше увійшла до складу Кам'янець-Подільської (тепер Хмельницької) області було організовано 2 окружних архівних управління – Проскурівське і Шепетівське.

Тоді ж за постановою Кам'янець-Подільського виконкому всі установи та організації, які мали ще у себе документи до-революційного часу, у тому числі губернських, повітових, поміщицьких, релігійних культів, а також матеріали періоду 1917-1919 років, передавали вказані документи в окружні архівосховища. Туди надходили матеріали ліквідованих в 1923 році повітових і волосних установ радянського періоду.

Кам'янецьке окружне архівне управління прийняло документи повітових і волосних виконкомів і їх відділів Кам'янецького і Новорушицького повітів. Проскурівське – Проскурівського і Лeticівського повітів, Шепетівське – Ізяславського, Полонського і Старокостянтинівського повітів. При концентрації документів виявилось, що матеріали вищезазначених установ збереглися не повністю. Фонди повітових справників і інших органів державної влади того часу загинули – вони були знищені колишніми царськими чиновниками в дні лютневої буржуазно-демократичної революції і жовтневих боїв. Виявилось також, що частина документів загинула в роки громадянської війни, а частина вивезена за кордон.

У вересні 1930 року постановою Раднаркому України та ВУЦВК округи були ліквідовані, окружні архівні управління перейменовані на місцеві архівні управління. Шепетівське управління було ліквідоване, а його архів підпорядкований Бердичівському місцевому архівному управлінню.

В Кам'янецький і Проскурівський архіви надійшли

матеріали відповідних окружних установ. До Бердичівського архіву надійшли поряд з документами Шепетівського округу також фонди повітових і волосних установ Ізяславського, Старокостянтинівського і Полонського повітів дореволюційного і радянського періодів.

10 листопада 1931 року архівні управління були реорганізовані в державні історичні архіви як наукові архівні установи.

У 1932 році у зв'язку зі створенням областей проведена реорганізація системи архівних установ. При Вінницькому облвиконкомі створено обласне архівне управління в підпорядкування якого входили Вінницький обласний, Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Бердичівський, Уманський історичні архіви, а також райміськархіви.

У 1935 році на території Вінницької області були створені прикордонні округи – Кам'янецький, Проскурівський, Шепетівський.

У зв'язку з цим створені відповідні архівні управління, які здійснювали контроль за станом, умовами зберігання, описанням і експертизою цінності документальних матеріалів діючих установ. З створенням наприкінці 1937 року Кам'янець-Подільської області Кам'янець-Подільський історичний архів перейменований на обласний державний історичний архів. Поряд з цим існував Проскурівський державний історичний архів Кам'янець-Подільського обласного архівного управління. У 1939 році управління архівами і мережа архівних установ були передані НКВС. Акцент в їх діяльності робився на інформаційному забезпеченні державного апарату.

З початком війни з великими труднощами вдалося евакуювати в м. Ростов-на-Дону лише документи облвиконкому, обласної планової комісії, облстатуправління, управління місцевої промисловості, комітету по фізкультурі та спорту та деяких інших установ. При перевезенні загинули усі фонди Проскурівського історичного архіву. Основний масив документів Кам'янець-Подільського обласного архіву залишився на території, окупованій німцями.

Після закінчення війни державний архів Кам'янець-Подільської області деякий час залишався у підпорядкуванні

архівного управління НКВС УРСР по області, у 1947 році він був переданий у розпорядження МВС УРСР по Кам'янець-Подільській (з. 16.01.54 – Хмельницькій) області. У цей час архів прийняв від Бердичівського архіву матеріали установ колишніх Ізяславського, Полонського і Старокостянтинівського повітів і Шепетівського округу.

Після затвердження у 1958 році нового Положення про ДАФ СРСР відбулися суттєві зміни у статусі архівних установ області:

Хмельницький обласний державний архів став підпорядковуватися архівному відділу облвиконкому.

У вересні 1984 року розпочалось будівництво нового типового приміщення архіву місткістю 1,5 млн. одиниць зберігання в м. Хмельницькому. У квітні 1990 року розпорядженням облвиконкому Державний архів Хмельницької області перевезено з м. Кам'янець-Подільського у м. Хмельницький. У 1991 році на базі відділу схоронності документів в м. Кам'янці-Подільському створено філіал держархіву області.

У вересні 1991 року до складу архіву увійшов колишній архів обкому компартії України, який був перетворений на відділ громадських об'єднань.

У зв'язку з ліквідацією архівного відділу облвиконкому у грудні 1988 року функції державного управління та керівництва архівними установами області були передані Державному архіву Хмельницької області.

В. О. КОНСТАНТИНОВ

(Центр пам'ятникознавства НАН України)

***Фонди київських архівів як джерело
для вивчення історії силікатної промисловості
України***

Силікатна промисловість займає одне із пріоритетних місць серед інших галузей народного господарства країни. Адже вона забезпечує його будівельними матеріалами та виробами із них: склом різного призначення, цеглою, стіновими блоками, облицювальною плиткою, сантехнічними виробами і т.д.

В Україні діє велика кількість підприємств промисловості будівельних матеріалів, проблемами силікатів займаються багато академічних і галузевих інститутів та кафедри при вищих навчальних закладах. Історія розвитку цієї промисловості займає вагоме місце в літописі науково-технічного прогресу нашої держави. І в створенні цілісної і об'єктивної історії важливе місце належить державним архівам України. Далеко за межами нашої країни відома продукція Київського заводу художнього скла. Неодноразово найкращі зразки майстрів підприємства експонувались на міжнародних та республіканських виставках і ярмарках, зокрема: Генуї, Загребі, Копенгагені, Осако, Парижі, Празі, Лондоні, Лос-Анджелосі, Москві, Санкт-Петербурзі та інших містах. Підприємство має свої давні традиції. Працівники заводу тривалий час вважали, що їх виробництво було започатковано за спеціальним указом Петра I від 1 лютого 1720 р. Дійсно такий указ Петра I про спорудження кількох скляних заводів, в тому числі в м. Києві, був. Цей указ і досі зберігається на заводі. Але документів і матеріалів, які б підтвердили спорудження такого заводу в Києві за час Петра I, не було знайдено. Проведені дослідження разом із мистецтвознавцем Київського заводу художнього скла О.П.Машкевич в

Державному архіві Київської області (ф.804, оп.І, спр.1670, арк.303 зв.) та Державній історичній бібліотеці України (довідкове видання П.Орлова "Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского", який вийшов з друку у 1887 р., с.313) дозволили встановити точну дату заснування заводу – 1882 р. Ще більше матеріалів про історію розвитку цього заводу до 1917 р. і після зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ф.274, оп.І., спр.359; ф.442, оп.640, спр.523; ф.442, оп.643, спр.317); Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) (ф.306, оп.І., спр.984) та Державного архіву м.Києва (ф.373 "Фонд заводу художественного стекла"). На підприємстві готується книга про історію розвитку і матеріали державних архівів дозволяють підготувати змістовий нарис про історію розвитку цього відомого підприємства.

До 1926 р. в Україні не було наукового центру по хімії і технології силікатів. З ініціативи та за безпосередньої участі професорів П.П.Будникова і Є.І.Орлова в 1927 р. в Харкові був створений Український інститут силікатів (нині Український науково-дослідний інститут вогнетривів). Зараз в Україні проблемами силікатної науки займаються понад 60 інститутів та кафедр, в тому числі і в Державному науково-дослідному інституті будівельних матеріалів і виробів. Вважалося, що цей інститут був заснований у 1957 р. Але проведена робота з архівними матеріалами в ЦДАВО України дозволила встановити точну дату створення інституту – 1 жовтня 1928 р.) (ф.806, оп.І., спр.984, арк.91). Український науково-дослідний інститут матеріалів, як він тоді називався і розміщувався в приміщенні нинішнього музею м.Києва, обслуговував українську промисловість, яка базувалась на мінеральній сировині (будматеріали – основа), а також фарфоро-фаянсову і скляну промисловість.

У фондах архівів зберігаються матеріали, які дозволяють простежити життєвий та творчий шлях відомих вчених. Так, в фондах Державного архіву м.Києва зберігаються матеріали про визначного вченого в галузі будівельних матеріалів Костянтина Григоровича Демегьєва, який в період з 1908 по

1911 рр. був директором Київського політехнічного інституту (ф.18, оп.2, спр.74). К.Г.Демет'єв поєднував педагогічну діяльність із практикою, а також приділяв увагу підготовці та виданню підручників з курсу будівельних матеріалів. Так, в 1912 р. вийшов його підручник "Технология строительных материалов. Получение, применение, свойства и испытания важнейших материалов. По лекциям, читанным автором в Киевском политехническом институте и литературным источником".-Киев. 1912.-820 с. Ця праця була настільки корисною і важливою, що її в 1913 р. передрукували на сторінках журналу "Стеклозаводчик", а потім вона перевидувалась неодноразово і в радянські часи.

В цьому короткому повідомленні я зупинився тільки на прикладі лише кількох фактів і довів, яким безцінним джерелом є фонди державних архівів в справі вивчення і підготовки матеріалів з історії розвитку силікатної промисловості України.

Н. А. ТКАЧЕНКО
(ВНИИДАД)

***О разработке типовых технологических
решений для компьютеризации основных функций
государственных архивов Российской Федерации***

1. Архивные документы содержат уникальную информацию по различным аспектам общественно-политического, государственного, экономического, социального, культурного развития народов, населяющих Российскую Федерацию. Эти документы в совокупности составляют Архивный фонд РФ и являются составной частью национального наследия, задача сохранения которого закреплена в законодательном порядке.

Удовлетворить на современном этапе возросшую потребность общества в ретроспективной документной информации возможно лишь путем информатизации архивной отрасли с учетом накопленного международного и отечественного опыта в этой области.

2. Информатизация архивной отрасли должна осуществляться посредством последовательной комплексной компьютеризации основных направлений деятельности архивных учреждений и прежде всего государственных архивов РФ.

3. Анализ практической деятельности архивов в режиме ручной технологии, проведенный специалистами ВНИИДАД в связи с разработкой "Методики изучения структуры внутриархивных информационных потоков", показывает, что первоочередной задачей является автоматизация функции государственного учета документов.

4. Взаимосвязь государственного учета с другими направлениями деятельности, а также единообразия форм учетной документации позволяют использовать типовые технологические решения для компьютерной поддержки

этого направления деятельности на всех уровнях – при ведении учета в архивах, при ведении фондовых каталогов органов управления архивным делом субъектов Федерации, при ведении Центрального Фондового каталога ГАС РФ.

5. Оптимальное решение проблемы автоматизации отрасли возможно путем разработки и внедрения в логической последовательности ААТ по основным направлениям деятельности.

6. Информатизация отрасли должна развиваться прежде всего по горизонтали (госархивы), а затем по вертикали (органы госуправления) по отдельным функциям и только после комплексной проработки вопросов компьютерной поддержки основных функций госархивов может идти речь об автоматизированных подходах к решению сводных управленческих задач.

7. Отдел ААТ ВНИИДАД осуществляет плановые исследования в области разработки типовых технологических решений для компьютеризации основных функций государственных архивов РФ: "Паспорт архива", "Учет фондов", "Учреждения – источники комплектования", "Учет использования документов архива", "Аннотация фонда".

8. Разрабатываемые типовые решения ориентированы не на профессионала-программиста, а на пользователя-архивиста, который должен получить готовый программный продукт, не требующий дополнительных настроек. Этим продиктован выбор "Clipper" в качестве языка программирования.

9. После получения результатов использования типовых технологических решений и накопления опыта внедрения и эксплуатации типового программного обеспечения первых версий предполагается разработка последующих версий, обеспечивающих работу в среде Windows и в сетевом режиме.

В. М. ГИКА

(Держархів Волинської області)

Правове забезпечення діяльності архівних установ в сучасних умовах

Безперечно, прийняття Верховною Радою 24 грудня 1993 року Закону України "Про Національний архівний фонд і архівні установи" – подія для архівістів не ординарна. Його прийняття послужило першоосновою правового забезпечення діяльності архівних установ. Але кожному працівнику-практику зрозуміло: щоб цей закон діяв на повну силу, необхідно немало допоміжних нормативних документів. Адже, на жаль, всі внутрішні відносини в архівній і діловодній сферах регламентуються застарілими положеннями, інструкціями, які не відповідають сьогоденню.

Закон про архіви проголошує цілісність архівної системи. А на практиці в результаті інших нормативних документів ця вимога ігнорується. Так, відповідно до розпорядження президента України від 14 травня 1992 р. №82 архівні відділи райвиконкомів знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні відповідних Рад.

Більше того державні архіви областей відносяться до сфери культури, а архіви з перемінним складом документів – до сфери управління.

Якщо галузева приналежність архівів міської та районної ланок не викликає сумніву, то проблема з обласними архівами по меншій мірі викликає здивування.

Гостро стоїть питання прийняття положень про державний архів області, про архівний відділ і міськархів райміськвиконкомів, які повинні чітко закріпити права даних установ, їх функції, повноваження в галузі архівної справи.

До нормативних документів, які також є правовою основою діяльності архівних установ є положення про їх дорадчі

органи, як наприклад: колегія (або дирекція) обласного державного архіву, його науково-методичну експертну раду, експертні комісії і приведення їх у відповідність до Закону про архіви, Основам законодавства про культуру та інших законодавчих актів.

Особливої актуальності в нинішніх умовах набирає підготовка основного нормативно-методичного документу "Основні правила роботи архівних установ України", який би врахував реалії сьогодення: зміни в громадсько-політичній системі, соціальній сфері нашої держави.

Помітно змінилось в нинішніх умовах коло обов'язків певної частини штатних працівників архівів, а це відповідно повинно мати правову основу, тобто повинно знайти відображення в новому кваліфікаційному переліку посад архівної служби.

Створенню повноцінної сучасної нормативної бази розвитку архівної справи та діловодства сприяла б і підготовка нових інструкцій, переліків, правил тощо.

Більш зваженими повинні бути листи ГАУ, які адресуються на місця і носять правові аспекти. Я маю на увазі лист Головархіву за №01-1002 від 19.12.94 р. про виконання запитів і надання в тимчасове користування архівно-слідчих справ країнам СНД і Балтії. Думаю, посилення в листі на "домовленість з Генеральною прокуратурою України" – недостатній юридичний документ. Ми знаєм з практики, як "своєчасно" повертають справи наші місцеві органи правопорядку і суду. При такому підході доведеться довго їздити по цих країнах, щоб повернути ці документи, тому рекомендації Головархіву повинні бути більш продуманими і носити серйозну юридичну основу, яка б гарантувала недопущення втрат.

Як бачимо, створення надійної правової бази для архівних установ набирає першочергової ваги, без оперативної і глибокої її розробки діяльність архівів все більш утруднюється.

Усе це наштовхує на думку про необхідність створення при ГАУ або новоствореному Українському науково-дослідному інституті архівної справи та документознавства юридичної групи, яка б предметно, професійно, із знанням справи зайнялась розв'язанням цих проблем.

С. Н. РОМАНОВА

(ВНИИДАД)

Некоторые аспекты работы ВНИИДАД

ВНИИДАД продолжает исследования в традиционных для архивоведения направлениях. В области обеспечения сохранности лаборатория, руководимая В.Ф.Приваловым, в 1994 г. завершила работу "Химическая стабилизация водорастворимых текстов" и рекомендации "Маскирование фотоизображений документов".

Сектором экспертизы подготовлен аналитический обзор "Отбор на государственное хранение документов, образующихся в деятельности организаций нового типа" и проводится изучение современного состояния и перспектив развития теории и методики оценки и отбора документов. В области терминоведения подготовлен первый вариант раздела Международного словаря архивной терминологии. Большое внимание в исследованиях института уделяется учету. Сейчас разрабатывается 3-й по значимости после основ архивного законодательства документ "Регламент централизованного учета".

Большое значение имеет включение документов бывших партийных архивов в существующую систему государственных архивов. Сектором НСА и учета подготовлены и опубликованы методические рекомендации "Совершенствование НСА к документам бывших партийных архивов" и справочник (объемом более 25 п.л.) "Документы бывших партийных архивов", в котором раскрыты состав и содержание 77 архивов (47 млн. ед.хр.).

Почти все темы разрабатываются с использованием ЭВМ, что позволяет не только создавать базы данных, но и совершенствовать методику применения ЭВМ.

В области использования приоритетное направление

получила архивная эвристика. Институт разрабатывает систему справочников позволяющих вести целенаправленные поисковые работы как архивистам, так и исследователям. Начало положили небольшие справочные пособия "Архивы – на родному хозяйству", "Архивы – краеведам", "Архивы – школам", а сейчас нами готовится "Словарь-справочник архивиста", который включает словарные статьи о государственных и церковных учреждениях, общественных организациях, органах местного самоуправления, чинах, титулах, должностях, званиях и видах документации в России с XV в. по февраль 1917 г. (Всего 6500 понятий). Планируется несколько выпусков, подготовлены два.

С 1990 ведется работа по теме "Источники и поиски генеалогической информации. Справочник".

Плодотворным стало для института сотрудничество с Русской православной церковью. Под руководством архимандрита Иннокентия Просвирнина нами подготовлен, а издан Новоспасским монастырем справочник "История Русской Православной Церкви в региональных архивах России" и готовится к выходу 2-й выпуск "История Русской Церкви в федеральных архивах России, в архивах Москвы и Санкт-Петербурга".

Н. Ф. ЛІХАЧ

(Держархів Кіровоградської області),

С. І. ШЕВЧЕНКО

(Кіровоградський держпедінститут ім. В.К.Винниченка)

***Міжнародні зв'язки Державного архіву
Кіровоградської області у 50-90-х роках***

Початок лібералізації зовнішніх зв'язків українських архівістів відноситься до другої половини 50-х років, коли АУ МВ УРСР вступило до МРА. Для Кіровоградщини цей час настав у 60-х роках, коли тут прийняли перших зарубіжних дослідників, виготовили копії для закордонних споживачів масової інформації. У ті роки помітне місце в зовнішньоукраїнських відносинах посіли установи Польщі, куди було передано кільканадцять тисяч справ, друкованих видань, копій. У Кіровограді для Генеральної дирекції державних архівів ПНР виготовили, зокрема 14 фотовідбитків газетних статей із "Голоса Юга" і "Известий". У період підготовки до 100-річчя з дня народження польського композитора і піаніста Кароля Шимановського архів відвідала польська дослідниця, яка вивчала матеріали періоду громадянської війни, коли її співвітчизник був організатором і учасником концертів у Єлисаветграді. Подяка архівістам за сприяння була надрукована в журналах "Swiat" і "Kobita i Zycie". Під час самого ювілею у 1962 році генеральний консул ПНР у Києві В.Міхалевська подякувала кіровоградцям за виявлення і зберігання документів про життєвий і творчий шлях талановитого композитора, який народився на наддніпрянщині. На урочистому вечорі демонструвались документи Єлисаветградського реального училища, програми його концертів-митингів. У 1967 році над цими документами працювала представник міністерства культури Польщі.

У середині 70-х років кіровоградські архівісти отримали з Толбухінського окружного архіву листа з пропозицією обмінюватись матеріалами інформативної діяльності, літературою, альбомами тощо.

Кіровоградський облдержархів направив болгарським колегам збірник документів "Соціалістична перебудова сільського господарства Кіровоградщини 1917-1941" та плакат "Зв'язок зі школою". У свою чергу з Толбухіна пізніше надійшли збірник документів "Османски извори за историята на Дубруджа и северо-източна България", каталоги на документи "Град Толбухин", "Развития на културата в Толбухински окръг 1878-1967", "Социалистическо преустройство на селското стопанство в Толбухински окръг (1944-1958)", "Читалищното дело в Толбухински окръг. 1878-1967" та "Пътеводител на архивните фондове 1728-1944".

У 80-х роках до фондів Держархіву Кіровоградської області звернулися дослідники з Болгарії і Чехословаччини. Найінтенсивніше за кількостями звернень до архіву, замовлених справ, виготовлення копій працювали у читальному залі представники Генеральної прокуратури Австралії. Вони у 1990-93 роках досліджували документи періоду Великої Вітчизняної війни. Після цього на судовий процес, що відбувався в Аделаїді над злочинцями періоду окупації Кіровоградщини, виїжджала представник архіву.

Серед більш пасивних форм участі архівістів у міжнародних зв'язках можна назвати виявлення документів до радянсько-зарубіжних збірок. Так у 50-х роках було виявлено 30 документів на тему "З історії міжнародної пролетарської солідарності 1928-1941 рр." У 1961 році кіровоградські архівісти склали об'ємний перелік документів радянсько-польських зв'язків у 1926-1932 роках. Аналогічні переліки було відправлено за темами "Історія російсько-американських (18 ст.-1917 рік), радянсько-американських (1917-1973 рр.) відносин", "Жовтень і болгарські інтернаціоналісти", радянсько-чехословацьких зв'язків. Копії деяких з перелічених документів потім було вислано в архівне управління. Для української делегації на III Міжнародний конгрес істориків руху Опору в Європі в

1963 році склали карту злочинів гітлерівців на території області.

Серед запитів іноземців, які виконують кіровоградські архівісти, представлені адресати з Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії. Колишні жителі області звертаються в архів із запитом соціально-правового характеру.

Дослідження досвіду міжнародної діяльності Держархіву Кіровоградської області ілюструє потенційні можливості і необхідність поглиблення цього напрямку роботи на сучасному етапі. Адже це може відкрити можливість до ефективнішого виконання програми “Архівна і рукописна україніка”, перепрофілювання збірника “Кіровоградщина в братній сім’ї народів СРСР”, робота над яким кілька років тому припинена, на – “Кіровоградщина в міждержавних зв’язках”, поповнення бюджету архіву валютними надходженнями.

В. В. БОЛДИРЕВ

(Київський Державний інститут культури)

*Роль архівних документів
у розвитку історичної науки*

Історія довгий час була в нашій країні інструментом впровадження у свідомість людей ідеологічних стереотипів. Ідеологічні керівники мали час, щоб опрацювати цілу піраміду орієнтирів, за допомогою якої викривлювався історичний процес. Професійні історики не завжди бачили картину розвитку суспільства і основна причина цього – нестаток ретроспективної інформації, закритість багатьох архівів та архівних фондів. Недостача архівних матеріалів, цілеспрямована фальсифікація джерел ще до того, як вони потрапляють в архів, не давали змоги відрізнити легенду від правди. Саме це призвело до кризи історичної науки. Справжній вихід з неї бачиться, передусім, у широкому використанні архівних документів та утворенні на цій основі дійсної картини минулого. Це стає можливим тому, що вперше відкривається доступ до багатьох таємних фондів.

На сучасному етапі помітно зростає суспільно-політичне та наукове значення архівних документів як цінного джерела для об'єктивного дослідження складних подій історичного минулого. Саме архівні документи найбільш повно та різнобічно відображають історичний процес, містять величезну інформацію як про досягнення в суспільному розвитку, так і про труднощі, суперечності, негативні явища.

Аналіз архівних джерел допоможе науковцям розібратися в закономірностях історичного процесу, подолати хибні стереотипи та завоювати віру суспільства.

Повертаючись обличчям до архівів, ми повинні критично поставитись до документів, бо будь-який з них несе відбиток свого часу. Тому, коли працюєш з ними, потрібно подбати про їх джерелознавчий аналіз.

Використовуючи документальний матеріал, треба пам'ятати, що в ньому завжди можна знайти обґрунтування – на разі окремих фактів – будь-якої ідеї. Ми вже маємо гіркий досвід невірної інтерпретації історичних подій, коли змушені були підганяти історію під догми. Чи можливий об'єктивний опис минулого? Чи спроможні ми до пізнання історичної картини, чи вільні від впливу політичних реалій? Питання ці вічні та особливо актуальні у наш час, коли, ледве звільнившись від одних догм та стереотипів, ми ризикуємо потрапити під владу інших. Вберегти від цього може лише застосування широкого кола документів у науковій роботі. Життя показує, що вченим необхідно постійно звертатися до архівів, читати і перечитувати історичні документи під новим кутом зору, скрупульозно вивчати і перевіряти ті факти, які були опубліковані раніше. Час вимагає від істориків широкого підходу до архівних документів, залучення всього їх комплексу, необхідного для розкриття певної теми.

В. Д. ШУЛЬГІНА, Г. М. ЮСІН,
О. В. ЯКОВЛЕВ

(Центральна наукова бібліотека
ім. В.І.Вернадського НАН України)

Архівні документи як джерело дослідження історії української культури

У наші часи українське мистецтво переживає період національного відродження та усвідомлення культурних надбань у контексті світових ціннісних критеріїв. Тривалий час наука не надавала належного значення вивченню української культури у світовому контексті та екстраполяції досягнень у світову систему. А саме відтворення європейського та світового контексту показує, що українські митці ХХ ст. вийшли на найвищий загальнолюдський рівень художнього мислення. Серед них – Леонтович, Стеценко, Ревуцький, Лятошинський, а також наші видатні сучасники – Сильвестров, Грабовський, Станкович та ін.

Відсутність повного реєстру української музичної культури та національного банку міжнародних комп'ютерних даних стає перешкодою на шляху інформування споживачів про досягнення української музики в нашій країні та за її межами. Істотною перешкодою як для дослідження, так і репрезентування української музичної культури ХХ ст. є брак мистецько-культурологічної, суспільної та історичної фактології. Це зумовлене гострими політичними, економічними, класовими та національними суперечностями розвитку України цього періоду. Комплексний прегляд усталених стереотипів та фальсифікованих концепцій потребує нових джерел і документів для висвітлення справжньої історії нашої культури.

Таким джерелом, насамперед, є введення до культурного та наукового обігу архівних документів, що сприяє вивченню

маловідомих сторінок українського мистецтва. Одним з найбагатших сховищ первинних документів у галузі мистецтва є Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України.

На жаль, деякі фонди ще не опрацьовані і тому не можуть бути використані науковцями. До комп'ютерної пам'яті внесена не вся інформація, що ускладнює дослідження фондів. Але в перспективі документи архіву будуть відображені в національному банку даних музичної україніки і увійдуть у міжнародну комп'ютерну систему.

Архів-музей літератури і мистецтва України містить різноманітні документи, пов'язані з розвитком національної музичної культури. В архіві-музеї зберігаються особисті фонди композиторів, виконавців, музикологів, фонди творчих колективів (Державний симфонічний оркестр України, Національний театр опери і балету України та ін.), фонди установ (Київське відділення Імператорського російського товариства, філармонія Києва та ін.), колекції (народних пісень Г.Ячницького, документів діячів українського музичного мистецтва).

В особистих фондах композиторів представлений значний період розвитку української музики з початку ХХ ст. (К.Стеценко, П.Синиця та ін.) до наших днів (М.Скорик, В.Губаренко та ін.). Нещодавно опрацьований фонд композитора В.Костенка, однієї з найбільш суперечливих фігур української музичної культури 20-40-х років.

Вивчення особистих фондів композиторів, їх аналіз та зіставлення з архівами Спілки композиторів України дає можливість науковцю виявити об'єктивні умови розвитку окремих періодів історії української музики.

У нашому дослідженні творчої спадщини Б.Лятошинського, який пережив революційні перевороти та сталінські репресії тоталітарного режиму, вивчались архівні матеріали композитора, стенограми пленумів Спілки композиторів, присвячених обговоренню Третьої симфонії Лятошинського (1951 р.), офіційна преса п'ятидесятих років, що засудила цей геніальний твір митця. Зіставлення різних джерел сприяло об'єктивному висвітленню культурологічних аспектів спадщини класика української музики Бориса Лятошинського.

З М І С Т

<i>Лозицький В.С.</i> Управління архівною справою в Україні: історія, проблеми, перспективи	3
<i>Калакура Я.С.</i> Сучасні підходи до підготовки архівознавців у Київському університеті ім.Тараса Шевченка	12
<i>Гордієнко Л.М., Гончарова Н.І.</i> Проблеми розвитку і використання інформаційного потенціалу в процесі підготовки спеціалістів-архівознавців	15
<i>Кульчицький С.В.</i> Про перспективи науково-публікаторської діяльності архівів України	19
<i>Портнов Г.В.</i> Деякі питання формування Національного архівного фонду на сучасному етапі	22
<i>Кентій А.В.</i> Обліково-довідковий апарат держархівів: його стан, перспективи розвитку і вдосконалення	26
<i>Боряк Г.В.</i> Документальні архівні та інформаційні системи: до проблеми інтеграції	33
<i>Дубровіна Л.А.</i> Рівні організації та опису інформації для Національної архівної інформаційної системи України: до питання дескриптивних методик	43
Санцевич А.В. Специфіка архівних особових фондів та матеріалів українських істориків ХХ століття	49
<i>Ляхоцький В.П., Матяш І.Б.</i> Проблеми розвитку наукових досліджень у галузі архівної справи та документознавства	53
<i>Полулях Ю.Я.</i> Нові методи вивчення деструкції матеріалів документів	56
<i>Маковська Н.В.</i> Науково-дослідна та методична робота в ЦДАГО України: досвід і перспективи	58

<i>Колобов О.О.</i> З історії комплектування архівів України документами особового походження	62
<i>Чиркова М.Ю.</i> Деякі роздуми про роль та значення архівіста у сучасному суспільстві	66
<i>Винокурова Ф.А.</i> Публікаторська робота Державного архіву Вінницької області на сучасному етапі	70
<i>Омельчук Д.В.</i> Документи окупаційних установ як джерело вивчення становища населення на захопленій фашистами території України (1941-1944)	75
<i>Лозниця Я.С.</i> Автоматизація пошуку архівної інформації в Центральному державному архіві – музеї літератури і мистецтв України	78
<i>Шевченко С.І.</i> Документи Комісії Верховної Ради УРСР в закордонних справах, як джерело вивчення історії міжнародних зв'язків республіки у 50-80 роках	82
<i>Макушина А.В.</i> Перспективи освоєння виробництва безкислотного довговічного паперу в Україні	86
<i>Пиріг Р.Я.</i> Архівне будівництво в Україні: проблеми наукового забезпечення	92
<i>Новохатський К.Є.</i> До проблеми галузевої належності архівів	9
<i>Усенко І.Б.</i> Юридичні аспекти проблеми зберігання і використання архівно-слідчих справ часів "великого терору"	9
<i>Папакін Г.В.</i> Досвід Археографічної комісії ЦАУ УСРР та перспективи його використання у сучасній видавничій роботі архівних установ	
<i>Войцехівська І.Н.</i> Документи архівосховищ Києва про життя та творчість академіка В.С.Іконнікова	107
<i>Ткаченко М.І.</i> Документи ЦДАВО України як джерело для дослідження долі українських музейних цінностей під час Другої світової війни	110
<i>Борисенко С.А.</i> Стан і перспективи підготовки архівістів-бібліографів у Київському державному історичному інституті культури	113
<i>Соловйова А.А.</i> Актуальні питання археографічної обробки документів з новітньої історії України	116

<i>Гранкіна О.В.</i> Створення інформаційно-довідкової програми за архівно-слідчими справами репресованих	120
<i>Антоненко І.Є.</i> Досвід генеалогічної роботи державних архівів України і шляхи її вдосконалення	124
<i>Антоненко І.П.</i> Авторитетний контроль в комплексних архівних системах	128
<i>Сохань О.В.</i> Гіпертекстові технології та глобальні мережі Internet. Чи це потрібно сучасному архіву?	135
<i>Купріянова Л.М.</i> Некоторые аспекты обеспечения сохранности документов	138
<i>Шахрайчук І.А.</i> Документи ЦДАГО України про участь молоді у русі опору на Україні в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.	146
<i>Козлова Н.</i> Дела "лишенцев" как исторический источник . . .	149
<i>Сендик З.О.</i> Природні прогалини в сучасних писемних історичних джерелах	152
<i>Коротенко В.В.</i> Спогади та щоденники сучасників як джерело з історії Полтавщини 1917-1920 рр. (нові надходження Державного архіву Полтавської області)	157
<i>Омельченко М.М., Полулях Ю.Я., Затока Л.П.</i> Оцінка стану паперу архівних документів та прогнозування можливого терміну їх експлуатації	160
<i>Суббота А.Г., Новикова Г.М.</i> Микологический контроль воздуха книги и архивохранилищ – гарантия сохранности носителей информации	164
<i>Тимошик М.С.</i> Заборонена українська книга: до питання створення мартирологу знищених видань на основі архівів колишніх цензурних управлінь	167
<i>Світленко С.І.</i> Проблеми публікації документальних джерел з історії народництва в Україні 60-80 років XIX ст.	170
<i>Вакатова Л.П.</i> Документы Центрального государственного архива Крыма как источник изучения социально-экономического положения Крымской деревни (20-30-е годы XX ст.)	173
<i>Хлопунов В.</i> Архивные материалы о раскулачивании в крымской деревне в 20-30 годы (по фондам Центрального государственного архива Крыма)	177

<i>Скобец И.Е., Новикова Г.М.</i> Статистический подход к оценке физической сохранности библиотечных фондов	180
<i>Новикова Г.М., Суббота А.Г.</i> Микологическое состояние книгохранилищ ЦНБ им. В.И.Вернадского НАН Украины	182
<i>Рикун М.Г.</i> Історія архівного будівництва у Хмельницькій області	184
<i>Константинов В.О.</i> Фонди київських державних архівів як джерело для вивчення історії силікатної промисловості України	188
<i>Ткаченко Н.А.</i> О разработке типовых технологических решений для компьютеризации основных функций государственных архивов Российской Федерации	191
<i>Гика В.М.</i> Правове забезпечення діяльності архівних установ в сучасних умовах	193
<i>Романова С.Н.</i> Некоторые аспекты работы ВНИИДАД	195
<i>Ліхач Н.Ф., Шевченко С.І.</i> Міжнародні зв'язки Державного архіву Кіровоградської області у 50-90-х роках	197
<i>Болдирев В.В.</i> Роль архівних документів у розвитку історичної науки	200
<i>Шульгіна В.Д., Юсін Г.М., Яковлев О.В.</i> Архівні документи як джерело дослідження історії української культури.	202

Наукове видання

**Актуальні проблеми
розвитку архівної справи
в Україні**

*Доповіді та повідомлення
наукової конференції
15-16 березня 1995 р.*